arăta ca unul de cincizeci: rostise aceste fraze cu voce mai fermă decât cele dinainte şi cele spuse pe urmă. In acest punct, pe care moralistul desigur că l-a examinat şi studiat în toţi anii aceştia, el era sigur de propria sa absoluţiune: aci, el se postase desarmat, în faţa lui Dumnezeu şi a istoriei. De aci, unde — psihologiceşte — se afla punctul principal al problemei, am căutat să-l îndrept spre detalii asupra acelui început al crizei mondiale; l-am întrebat deci, mai întâi, despre contele Berchtold, pentru ca să capăt astfel dela un martor ocular o confirmare a expunerilor cari au străbătut lumea şi tocmai de-aceea au fost contestate.

„Pantofi frumoşi, dungă la pantaloni, zise Masaryk, cravată impecabilă şi, fără să-şi dea seama, sigur de sine în toate! Şi iată că vine la distinsul conte un deputat care, înainte de Pasici, face o propunere: cum ar putea încheia Austro-Ungaria o pace durabilă cu Serbia. Ceea ce cerea Sârbul, era doar puţin; Berchtold ar fi trebuit să-l invite la Viena. El e idealul aristocratului vienez, superficial şi uşuratec! După vizita mea, se spune că el ar fi zis: A fost aci un profesor, care vroia să câştige un comision."

— Inainte de plecarea d-vs., în toamna anului 1914, l-aţi vizitat pe Koerber. Deoarece el era singurul dintre miniştrii de războiu din Viena, pe care îl preţuiam — cred că îmi veţi permite să vă întreb de ultima convorbire ce aţi avut-o cu Austria oficială.

„Nu i-am spus lui Koerber de cele ce aveam de gând să fac, povesti Masaryk, pentru ca să nu fie nevoit să mă aresteze. Sunt om politic, i-am spus; observ Praga şi ne este teamă de răscoale. Spune-mi sincer, ce aştepţi dela

un războiu. D-ta trebue să ştii dacă armatele şi conducătorii lor sunt capabili, cum va fi starea de spirit a armatei şi cum se vor purta arhiducii. D-ta trebue să ştii toate acestea dela sursă. Deasemenea, trebue să ştii la ce ne putem aştepta noi, Cehii, după o victorie a Puterilor Centrale.

— „Nu suntem bine pregătiţi, răspunse Koerber, şi dacă ieşim învingători alături de Germania, atunci Austria nu se va întoarce pe calea ei, nu va elibera popoarele sale — dimpotrivă, va deveni arogantă şi va face noi dificultăţi. Această declaraţie era foarte importantă pentru mine. In acelaş timp, prin vizita aceasta şi prin altă vizită asemănătoare la Stadthalterul Thun, am stârnit impresia că iau măsuri de precauţiune faţă de spiritele prea înflăcărate dela Praga."

— Aţi putut recunoaşte încă de pe atunci cauzele războiului?

„Cred şi astăzi, ca şi atunci, că toţi sunt vinovaţi. Există atâţia istorici în Germania — şi totuş acolo lipseşte cu totul o gândire istorică. Vina tragică a Germanilor rezidă în faptul că, de două sute de ani, ei au cultivat militarismul cu ajutorul ştiinţei profesorale şi că ofiţerul a devenit măsura cea mai înaltă a societăţii. Din punctul acesta de vedere, vina Germanilor este proporţional mai mare. Deasemenea, în Rusia, ţarismul şi biserica poartă vina principală. Englezii au avut un fel de militarism naval. Situaţia politică în interiorul Austriei nu se mai putea menţine; minoritatea germană şi ungară nu putea subjuga şi chinui într'una populaţiile cari formau majoritatea. Austro-Ungaria, aşa mi-am formulat eu adesea înainte de războiu, trebuia să fie o Europă pacifică în miniatură, sim-

bolul reconcilierii popoarelor — dar ea n'a fost în stare să renunțe la obiceiurile vechiului regim. Austro-Ungaria a fost pedepsită pentru crimele ei— iar Germania trebuia și ea să-și examineze conștiința. Politicește vorbind, să-și revizuiască în mod critic trecutul național și politic. E de neînțeles cum nenumărații istorici și politiciani tratează problema responsabilității războiului: o tratează pur mecanic, dar nu-și examinează și propria lor conștiință! Preoții și pastorii predică atotputința lui Dumnezeu, înțelepciunea și justiția divină. Oare Dumnezeu a adormit și astfel războiul mondial i-a scăpat din mână? Din punct de vedere militar, Germania era pregătită—dar cam mioapă, din punct de vedere politic; cea mai mare greșală politică a ei era că nu a recunoscut slăbiciunea Austro-Ungariei. De-altfel, nici Anglia și America și nici chiar Italia, n'au fost apreciate de Germania la justa lor valoare."

N'am spus cât de mult mă atingea adevărul de necontestat al acestor fraze ale sale, căci am fost și eu urmărit pentru aceleași idei. I-am spus însă: Așa arată totul *post bellum.* Atunci însă, în toamna anului 1914, în deplina nesiguranță a începutului, n'ați avut simțimântul unei mari aventuri, când ați plecat de-acolo?

„Desigur, întotdeauna revoluția este și o aventură. Dar depinde de toată motivarea faptelor. Mi-am pus în primejdie viața. A mea și a familiei mele. Fiul meu a murit în războiu, molipsit de tifosul adus de refugiații din Galiția. Soția mea, ca Americană, era întru câtva protejată; înadevăr, femeile americane au împiedicat ca ea să fie luată prizonieră. Că, în schimb, ei o vor închide pe

fiica mea— la aceasta nu m'am gândit. Nici soției mele nu i-am spus vreun cuvânt despre cele ce plănuiam—căci ea n'ar fi putut minți, dacă ar fi fost interogată. Nici copiilor mei nu le-am spus ceva. Fiul meu, ofițer austriac, n'a știut nimic. Natural că ei au putut bănui îndată planurile mele. Am spus numai că plec acum în Italia, după ce fusesem înainte de două ori în Olanda. Am vrut să mă mai reîntorc odată din Italia și chiar din Elveția— dar era prea târziu. Prin aceasta, nu vreau decât să răspund că am chibzuit cât se poate de bine și cu toată conștiința, pasul ce l-am făcut:— el era hazardat, eu eram poate cutezător, dar ca un aventurier nu m'am purtat atunci. Intr'un articol asupra perspectivelor războiului, am arătat, ca să zic așa prin calcule—și desigur cu toată prudența — victoria puterilor Antantei."

— Și ce știau prietenii voștri? Cum v'ați procurat un fel de mandat pentru străinătate?

„N'am împărtășit nimănui în întregime planurile mele; am făcut numai aluzie la ele, am spus că trebue să facem ceva, că pornesc la drum și că voi apăra cauza noastră. Nu i-am convocat pe toți laolaltă; am spus fiecărui în parte mai multe sau mai puține, după aptitudinea și vederile sale politice. Am pornit în lume, având încrederea conducătorilor politici ai tuturor partidelor."

— Dar de ce nu ați fost privit în străinătate cu ochi sceptici? De ce vi s'a dat crezare?

El râde: „Eram cunoscut— iar prostia austriacă a făcut pentru mine restul. Faptul că ea m'a urmărit în mod fățiș, era deajuns pentru prestigiul meu în străinătate. Ei ne-au adus apă la moară și atunci când au închis-o

pe fiica mea; întrunirile publice dela New-York şi din alte State, au legitimat acţiunea mea. De altfel, fiica mea era bine cunoscută pentru activitatea ei umanitară. Şi eu eram cunoscut acolo."

— Dar cum aţi putut d-vs., după o viaţă atât de burghez-morală, cu totul deosebită de existenţa subterană a revoluţionarilor de profesie, să vă pretaţi pentru întâia oară, la vârsta de 65 de ani, la toate subterfugiile unei acţiuni considerate ca ilegale?

Acum, el îşi ia o înfăţişare comodă: iese la iveală ţăranul, căruia îi place să aibă la urmă dreptate—şi el spune, clipind din ochi: „Trebuia să mă pun în legătură cu Praga, dela Roma şi Geneva. Prin urmare, trebuia restabilită legătura. Se afla acolo un tehnician care a inventat unele lucruri, necunoscute încă de poliţie. De pildă, ea nu ştia că se poate scoate dintr'un creion o bucată de plumb — uite, de-aci, din creionul acesta — şi să se introducă în locul gol o scrisoare cifrată, în miniatură." El deschide capacul dublu al ceasului său şi arată rotiţele. „Niciun poliţist nu cercetează dacă se poate ascunde o hârtiuţă sub aceste rotiţe". Acum, el se apleacă înainte, se apropie de mine, caşicum avea să-mi şoptească ceva confidenţial — totul în glumă: „Am expediat la Praga un vas cu ulei. Pe o sârmă subţire a dopului, plutea o scrisorică în ulei. Tehnicianul nostru îşi cunoştea meseria; şi-a patentat chiar o maşină navală. Pentru creerul meu mereu încordat, desigur că descoperirea acestor corespondenţe era un fel de destindere. In parte, mă şi distra!"

— Pe lângă astfel de trucuri, spusei, trebue să se fi îngrămădit în d-vs. şi multe procese de

conştiinţă, căci aţi fost împotriva războiului în sine şi cu totul împotriva unui războiu de lungă durată!

„Aci era conflictul! zise el dând din cap. Ca om, trebuia să doresc un războiu cât se poate mai scurt; ca politician, ştiam că, în urma unei repezi înfrângeri a Austriei şi Germaniei, n'am fi dobândit nicidecum atât cât am dobândit. Ne trebuia un războiu lung. Cauza noastră era puţin cunoscută; propaganda avea nevoie de războiu îndelungat. Când s'au format legiunile, am vegheat ca să se sacrifice cât mai puţine vieţi omeneşti. Sângele e o sevă preţioasă. Acasă la noi, aveam două utopii: acea rusească şi acea franceză. Despre Rusia ţaristă, ştiam că nu e bună la nimic — că nu ne puteam bizui pe ea. Francezii ne erau binevoitori, dar şi ei trebuiau câştigaţi pentru ideile mele. Şi ei, ca şi celelalte Mari-Puteri, vroiau să menţină Austria lângă şi împotriva Germaniei, aşa cum am dorit şi noi cu Palacky, istoricul nostru; cei din străinătate, se aşteptau cel mai mult să isbucnească în Austria o revoluţie care ar scurta războiul. Eu ştiam că nu va fi nicio revoluţie — şi nu m'am dat bătut în acţiunea mea contra Austriei. Inchipuiţi-vă numai această situaţie grotescă: în străinătatea beligerantă soseşte un om politic dintr'o ţară inamică, un profesor, un civil, care este pentru războiu—e foarte bine primit — şi oamenii cred într'însul!"

VII. CUM AJUNGI GENERAL LA BATRÂNEȚE

Un portret din 1917, al lui Masaryk, ne arată pe un bărbat care guvernează, conștient de țelul său. Nu se cunoaște că are 67 de ani și, mai puțin încă, nu se văd urmele trudei sale din ultimii ani. O trăsătură oarecum de fier, ce nu se observă de-obiceiu la el, iese aci în evidență — și nu te miri de loc când auzi că această fotografie a fost luată într'o casă din Kiev, în timp ce împușcăturile răsunau din mai multe părți. Și totuș, nimeni nu va întreba de ce omul acesta nu poartă uniformă; se pare deci că o înfățișare impozantă și energică nu are nevoie de uniformă, ca să dobândească autoritate. Deoarece în Rusia, printre soldații săi, el nu poseda la început altă putere decât personalitatea sa morală — mă interesa să aflu cum a isbutit el să-i câștige pe oameni.

— Ideea, începui eu, de a constitui din prizonierii cehi o armată proprie împotriva Austriei, pare să vă fi venit încă din primele săptămâni ale războiului. De ce? Oare Polonezii nu și-au recăpătat țara lor, fără lupte pentru independență?

„Chestiunea poloneză, replică Masaryk, a fost totdeauna pe tapet: era o tradiție vie. Am întâlnit Polonezi ai căror bunici mai tră-

iau din vremea regatului lor". Cum vorbea astfel, am fixat drept în ochi pe bărbatul ce şedea înaintea mea — şi nu mă gândeam că el ar fi putut vorbi foarte comod cu oameni cari l-au văzut încă la faţă pe Goethe. Şi el continuă:

„Naţiunea cehă era cu mult mai puţin cunoscută. Deoarece trebuia să atragem asupra noastră atenţia lumii, aveam de adus Aliaţilor noştri şi altceva decât numai istoria noastră şi revendicările drepturilor noastre. Ce s'a întâmplat cu miile de dezertori ceho-slovaci, cari au trecut de partea Ruşilor, când au auzit în tranşeele lor cântecele populare ruseşti? Am vrut întâi să-i adun pe aceştia. Am simţit că trebue să luptăm, nu numai să strigăm că avem drepturi faţă de Austria şi Ungaria. Cu profesoratul meu ştiam că nu voi ajunge departe. Dacă toţi din jurul meu trag cu puşca, trebue să pun şi eu mâna pe armă."

— Şi aceasta au înţeles dezertorii? — miile de tineri cari au scăpat dela moarte, printr'o întâmplare norocoasă... Ce gândeau ei de această întreprindere care, la început, n'avea decât ţeluri idealiste?

El făcu o mutră şireată şi spuse: „Deunăzi, într'o seară, când ai vorbit cu entusiasm de ospitalitatea Ruşilor, — mi-am zis că era mai mult plictiseala oamenilor cari trăesc la ţară. Şi mulţi soldaţi s'au plictisit în captivitate — şi erau bucuroşi că au putut întreprinde ceva. De altfel, Legiunea le oferea protecţie şi pâine. Cei mai mulţi erau însă entusiasmaţi, pregătiţi politiceşte şi hotărîţi la luptă. Ideea de a lupta contra Austro-Ungariei s'a ivit spontan în toate ţările Aliaţilor; am discutat-o încă la Praga, la începutul războiului, cu un

compatriot de cetăţenie americană, care pornise apoi (America era încă neutrală) pe la compatrioţii din toate ţările aliate şi le transmise mesajul. In Franţa, unde nu era niciun prizonier ceh, s'au prezentat coloniştii, mai cu seamă muncitorii, ca voluntari în armata franceză, spre a lupta contra Austriei. Mai târziu, ei au format secţiuni de voluntari în cadrul unui regiment. Când s'a încercat în Rusia acelaş lucru, guvernul ţarist a înfierat această faptă ca o trădare faţă de împăratul Franz-Iosef — şi a refuzat intrarea în armată a prizonierilor, susţinând că nu se poate încrede în astfel de trădători. Căci ce este legitimitatea? Impăraţii se sprijină unul pe altul, chiar în timp ce se războesc. Abia când ţarul căzuse şi venise la putere Miliukow — pe care îl cunoşteam dinainte, — prizonierii noştri au obţinut permisiunea de a se organiza şi a lua parte la luptă. Dar încă din 1914 s'au format secţiuni separate în armată, din Cehii şi Slovacii stabiliţi în Rusia."

— D-vs. eraţi civil. De ce n'au făcut aceasta militarii? Desigur că, printre prizonieri, se aflau şi ofiţeri superiori?

„Nu, replică el, Austria nu avea încredere în noi şi admitea foarte puţini Cehi în posturi mai înalte, în militărie şi în diplomaţie. In Ungaria, Slovacii erau cu totul excluşi din viaţa Statului. Ofiţeri cehi existau. Dar organizarea unei armate e cu totul altă treabă, pe care un civil destoinic o poate face chiar mai bine decât un militar. In 1871, Clémenceau a făcut ca medic civil ceva asemănător. După ce am căpătat permisiunea, a trebuit să fac rost de provizii, îmbrăcăminte, arme. Şi apoi, întrebarea era: încotro? spre care front? Planul meu era să ajung în

Franța și să câștig acolo independența, luptând alături de Aliați. Apoi, mai aveam multe însărcinări nemilitare: să îngrijesc de corespondența soldaților, să caut croitori și cismari, să tipăresc și să răspândesc ziare, să procur cât mai multe vagoane de tren, în cari ei au trăit săptămâni întregi, ca să se familiarizeze, să se simtă între ei, ca acasă. Aci, în împrejurări noui, trebuia abia să se creeze ceea ce alte armate aveau de mult. Deseori era foarte greu să se capete pâinea. Eram concentrați în Ucraina. Oamenii noștri rechiziționau și vroiau să plătească cu ruble de hârtie. Țăranul zicea: Pentru astea, nu-ți dau nimic. — De ce? — Dă-mi pentru grâul meu cuie, o pilă, un ferăstrău; astea îmi lipsesc mie. Ce să fac cu hârtia? Aștept mai bine până vor veni Germanii; ei au ceea ce îmi trebuie."

— Aceasta este partea practică, spusei eu. Cum putea însă înțelege soldatul acest țel nou și nesigur?

„Fiecare Ceh cunoștea trecutul poporului său; acțiunea de luminare dusă timp de două secole, l-a pregătit pentru aceasta. Am vorbit deseori în fața soldaților mei, pentru ca ei să știe de ce luptam. Am dat regimentelor numele lui Zizka și al altor premergători cehi. Și puteam să le spun: vedeți, noi am avut pe un Ciska, un mare soldat, fără frică de moarte! Dar le spun și aceasta: el nu a atacat pe nimeni, el a apărat cauza națiunii sale; abia când un Conciliu a propus să se pornească o cruciadă contra Hussiților, el s'a ridicat împotrivă. Huss fusese deja tratat cu violență, căci împăratul Sigismund, regele Boemiei, și-a călcat promisiunea de a-i lăsa drumul liber. Chelcicky și comunitatea Frați-

lor au văzut lupta celor două religiuni și au propovăduit: să nu opuneți rezistență! Astfel s'a ivit din spiritul poporului o biserică pacifistă. Regele Podebrad, ales din popor, a propus ca stăpânitorii Europei să se unească între ei. După bătălia de pe Muntele Alb, Austria anti-reformistă a asuprit amarnic poporul nostru și ne-a refuzat până astăzi drepturile. Cu toată învățătura lui Chelcicky, ideea era să arătăm că trebuie să luptăm și să ne apărăm. Băeții erau destul de instruiți ca să înțeleagă bine aceasta."

— Și toate acestea s'au întâmplat în lagăr?

„In lagăr, mai ales sub cerul liber sau într'o sală din oraș. Și Rușilor trebuia să le vorbesc, ca să ne înțeleagă. Toate acestea erau redate apoi în ziare, în rezumat."

— Și nimeni n'a venit, întrebai eu mai departe, să se opună conducerii d-vs., pentrucă erați civil? Mi se pare că ați fost numit dictator.

„Legionarii m'au proclamat astfel. Probabil pentru ca, în iureșul războiului, să se poată lua hotărîri repezi. Romanii au făcut la fel. Și m'am bucurat de deplina încredere a soldaților. Soldații au văzut și ei că nu mi-e frică. Aceasta a fost un argument important pentru soldați. La Petersburg, când au venit la putere Bolșevicii, trebuia să fac un drum lung prin străzi, până la cancelaria Consiliului Național. Nu puteam ajunge până la cancelaria noastră decât prin Newski și prin străzi laterale—o bucată lungă de drum. Deacurmeziș, spre Newski e iarăș o stradă lungă, care duce departe până la mare; acolo au fost multe bombardamente. Prin această stradă trebuia să trec zilnic, la anumite ore. M'am

dus. Soldaţii au văzut aceasta. Un ofiţer spunea: el n'are nicio „celulă" căreia să-i fie frică! Dar aceasta nici nu era adevărat. Fireşte, îmi era adeseori frică. Dar vroiam să arăt soldaţilor că nu mi-e teamă sau, mai degrabă, că îmi fac totuş datoria cu toate că mi-e frică—sau cel puţin sunt prudent.— Pe urmă, s'a spus că un conducător n'ar trebui să se expună astfel primejdiei. Mi s'a dat atunci un soldat, ca să mă servească şi să mă păzească; acest soldat a slujit înainte, chiar la contele austriac Czernin. Am protestat, căci era pentru prima oară în viaţă când aveam un servitor. La ce-mi foloseşte, dacă suntem împuşcaţi amândoi pe drum? El venea şi vroia, de pildă, să-mi scoată ghetele, etc. Mult timp n'am putut suporta aceasta; abia cu încetul, trebuia să mă obişnuesc să fiu servit. Uneori mi-am permis o glumă. Pe drumul spre cancelarie, el se uita mereu în jurul nostru, să vadă dacă nu cumva se bombardează! Atunci mă ascundeam repede în dosul unei porţi, iar el mă căuta disperat, nu mă găsea şi trebuia să se ducă singur la cancelarie. Astfel, am dovedit ofiţerilor că era de prisos să mă păzească în felul acesta. In cele din urmă, au spus că sunt invulnerabil. Superstiţie. Dar aceasta întărea autoritatea mea. Numai de pălăria mea îşi băteau joc. O mai am şi acum."

— Şi d-vs. n'aţi fost niciodată soldat? l-am întrebat. Cum v'aţi pregătit deci, pentru ca să deveniţi deodată generalisim?

„In tinereţe, m'a scos din serviciul militar directorul de poliţie, al cărui fiu îl preparam. Aşa ceva era posibil în Austria cea veche. Ca deputat, am observat la Viena armata şi am studiat bugetul; aveam printre ofiţerii austriaci câţiva prieteni cari îmi comunicau experienţele lor. Mai târziu, la începutul războiului, am urmărit la Londra cum era organizată armata cea nouă şi cum făceau exerciţii. Mă duceam de exemplu şi într'un hotel, unde locuiau Canadieni şi stăteam acolo să-i ascult; întâi, ca să aud cum sună franceza canadiană şi apoi, ceea ce vorbeau oamenii aceia."

— Dar strategia! îl întrerupsei eu.

„Eu mai mult am organizat decât am condus, spuse el, cu toate că în războiul de guerrilla se poate învăţa şi conducerea. Intr'un astfel de războiu îţi trebue mai multă inteligenţă, pentru ca să poţi rezista cu puteri mici în faţa unei armate regulate. In Rusia, neregula în administraţia militară ne-a fost de folos. De-altfel, sarcina mea a fost şi a rămas conducerea propagandei şi intervenţiile diplomatice."

— Aţi avut dificultăţi cu sovietele de soldaţi, constituite pe atunci, cari cereau aceeaşi mâncare şi alte asemenea lucruri?

„Câte odată. La mâncare, am separat pe ofiţeri de trupă şi am mâncat când cu unii, când cu ceilalţi. Imi plăcea totdeauna să fiu singur o parte din timpul zilei. Umanitate—dar aceasta nu mă obligă să-mi pierd ore întregi cu oamenii. Umanitate şi în armată, da! însă aceasta înseamnă tocmai că trebue să fie şi o ordine, chiar o supra şi o sub-ordine. Eram în războiu şi acolo nu puteam să predic numai umanitate; trebuia să ţin seama de oameni, să lucrez cu ei, aşa cum erau, şi să calculez ce servicii pot aduce ei. Şi din punct de vedere practic, umanitatea constă bine înţeles în datoria de a îngriji de soldaţi şi de a le pune cât mai puţin posibil viaţa în primejdie."

— E adevărat, întrebai eu, că acel care vrea să poruncească, trebue să se fi supus el însuş odată? De mult mă îndoesc de acest adevăr, şi d-vs. desigur că aţi încetat de timpuriu să vă supuneţi.

„Şi comandantul trebue să se supună ordinei — şi, în militărie, e nevoie de ordine, de disciplină. Soldatul înţelege repede aceasta. Eu nu sunt autoritar din fire, dar ştiu că massa trebue să fie condusă. Felul meu de a comanda nu este aspru, ci mai mult sugestiv. Nu e uşor să comanzi cu adevărat: puternic, scurt, sugestiv iar, mai presus de toate, ceeea ce ceri trebue să fie rezonabil şi folositor."

— N'am înţeles niciodată, spusei, de ce bolşevicii v'au permis libera trecere cu armele. Oare Revoluţia din Octombrie nu v'a surprins? Sau aţi fost înadevăr atât de puternic încât, precum susţine Dr. Kramar, aţi fi putut bate pe tinerii bolşevici şi să „salvaţi Rusia", după cum se exprimă dânsul?

„Nu m'am aşteptat la o revoluţie ca aceea pe care a făcut-o Lenin, spuse Masaryk, dar m'am aşteptat ca insuccesele armatei ruseşti să dea naştere la tulburări. In orice caz, pe atunci noi eram mai bine organizaţi decât bolşevicii, dar nu eram destul de puternici să înfrângem pe bolşevici în tot cuprinsul uriaşei ţări. Lupta noastră i-ar fi unit şi i-ar fi forţat să se organizeze mai bine. Reproşul de care pomeniţi, se bazează pe supra-preţuirea forţelor noastre şi pe necunoaşterea situaţiei reale. Armata noastră se afla în jurul Kievului. Dacă am fi atacat pe bolşevici, am fi avut îndată armata germană contra noastră; şi cum am fi putut trage asupra Moscovei, Petersburgului şi altor oraşe? Cu

50.000-60.000 de oameni nu poţi ocupa şi păstra oraşe ca Petersburg, Moscova, Kiev, Charkov ş. a. S'ar fi ridicat împotriva noastră şi Ruşii de alte tendinţe politice. Ofiţerii mei spuneau acelaş lucru. Şi eu nu vroiam să mă amestec în treburile partidelor politice. Intr'un memorandum adresat lui Wilson, am indicat că dominaţia bolşevicilor va fi, politiceşte, de lungă durată — pentrucă pretutindeni, în ţările Antantei, revoluţia lui Lenin era privită ca un episod ce va trece curând. De mare importanţă politică era şi armata germană în Rusia, care a influenţat destul de puternic politiceşte şi Ucraina. Programul pan-german fusese încercat încă pe-atunci în mod practic. In această privinţă, aveam veşti bune: — bolşevicii au făcut multe greşeli, dar la urma urmelor ei erau Ruşi şi, la început, s'au purtat bine faţă de noi, acordându-ne retragere liberă şi neutralitate armată."

— Este adevărat că succesul trupelor voastre la Zborov a avut mare importanţă?

„Aceasta a avut mare efect asupra Ruşilor din toate partidele, cari se arătau neîncrezători. Ei au văzut cum legiunile noastre au acoperit retragerea Ruşilor şi cât de pricepute s'au dovedit. Dar nu puteam să rămânem în Rusia. Planul meu era să pornesc cu armata spre Wladiwostoc; acolo, Aliaţii trebuiau să ne pună la dispoziţie vapoare şi să ne ducă trupele pe câmpul de luptă din Franţa. Dacă n'ar fi venit armistiţiul, am fi fost în Franţa şi am fi luptat acolo împotriva Germanilor. La începutul anului 1918, aveam 50.000 de puşti şi băeţii noştri erau buni soldaţi. Unii din oamenii noştri erau de părere că transportarea armatei prin Siberia ar fi grea, prin depărtarea

ei. De ce să nu răzbim prin Europa? Dar eu ştiam că, în împrejurările date, drumul cel mai lung prin lume este cel mai scurt. Şi încotro aveam noi să răzbatem—şi pentru ce? Mai ştiam că facem impresie în lumea întreagă cu planul nostru. Curând, retragerea noastră siberiană—Anabasis—devenise înadevăr proverbială.

„Şi contra lui Clémenceau a trebuit să mă pronunţ pe atunci. El trimise pe generalul francez din România şi ceruse să pornesc cu trupele mele — pe cari le-am declarat de curând ca făcând parte din armata franceză — în Basarabia, unde România lupta contra Germanilor. N'am avut veşti bune despre situaţia de-acolo. De-aceea am vrut întâi să văd cum stau lucrurile ; am plecat într'acolo, am vorbit cu regele, cu comandanţii şi am văzut situaţia trupelor; m'am convins că soldaţii nu mai pot fi aprovizionaţi cum se cuvine; cum puteam deci să mai aduc o întreagă armată, care să mănânce dela ei?... Şi, afară de aceasta, am avut simţimântul că unele cercuri din România se şi gândeau la pace.

„De-aceea, am plecat din Rusia cât se putea mai repede. Trebuia să ţin seama şi de evenimentele apropiate, căci simţeam că vine pacea. Am pus în ordine comanda armatei noastre şi m'am grăbit să plec singur înainte, prin Japonia, spre America. Acolo trebuia să câştig pentru noul nostru Stat pe preşedintele Wilson şi opinia publică."

IX. CUM SE INTEMEIAZĂ UN STAT

Primejdia de a luneca acum pe panta patetică, era iminentă. Masaryk nu s'a lăsat tentat, ci făcu raportul asupra activităţii sale, caşicum ar înşira o sumă de detalii. Istoricul trebuie să tragă concluzii importante asupra unor timpuri depărtate, atunci când el pune pe eroii legendari să galopeze pe cai albi şi când îi degradează pe oamenii mereu neosteniţi cu treburile lor mărunte, migăloase, făcându-i semi-zei luminaţi de fulgere şi aruncând fulgere. In această privinţă, Masaryk arăta unele asemănări cu antipodul său, cu Mussolini, care neagă inspiraţia tot atât de făţiş.

— Aţi spus deunăzi, începui eu, că aţi dormit foarte puţin în aceşti patru ani de război. Aceasta se potriveşte atât de puţin cu idealul d-vs. grec şi cu igiena pe care aţi practicat-o o viaţă întreagă, încât nu pot pricepe...

El mă privi scrutător, într'un fel cu totul neobişnuit, caşicum ar căuta să-mi descopere vreun gând ascuns, tăcu un răstimp şi spuse apoi :

„Nu eram un exaltat, un entusiast. Cei patru ani de războiu au fost pură matematică. O rece chibzuinţă. Creer. Facem socoteli... Calculăm cu creionul forţele beli-

gerante şi mai cu seamă situaţia reciprocă acelor cari duc războiul. Am făcut aceasta imediat după isbucnirea războiului şi pe urmă în străinătate, pe baza ştirilor primite de pe câmpul de luptă. Trebuia să cumpănesc în fiecare zi. Şi în cazul unei victorii a Austriei, trebuia să fiu pregătit. E o continuă temă de matematică, să măsori puterile morale şi fizice ale ambilor adversari: aceasta era munca mea de fiecare zi, timp de patru ani — şi acestea erau griji mari. La început, uitasem de gimnastica mea zilnică. La Geneva, mi-a venit ideea să urmez o şcoală de călărie: trebuia să-mi menţin corpul sănătos. De-atunci ştiu să călăresc. Apăsarea zilnică, aşteptarea deciziilor de pe câmpiile de luptă — această necurmată încordare nu mă lăsa să dorm cum se cuvine. Idealuri, spuneţi d-vs. — da! pe acestea le sezisăm cu simţirea, cu inima, cum se zice, dar mijloacele de realizare le caută şi le cântăreşte raţiunea — şi cu cât ea poate fi mai rece, cu atât e mai bine."

— Aţi cunoscut Viena bătrânului împărat, continuai eu să întreb. Dar de unde aţi auzit că tânărul lui urmaş n'ar fi poate mai rezonabil, mai modern şi că ar putea încheia imediat pacea care — vouă — v'ar fi stricat totul?

„Eram informat asupra eventualilor urmaşi la tron. Din întâmplare, prietenul meu nu locuia departe de castelul lui Franz Ferdinand: el a observat Konopitsch-ul, încă înainte de războiu. Şi Goll, istoricul nostru, l-a preparat pe împăratul Carol, pe când era prinţ. Din relatările lor, am înţeles cari vor fi cei doi succesori la tron."

— Şi inamicul? Adică — aliatul?

Lapsus-ul meu mă face să surâd şi el face la fel, cu voie bună.

„Aveam experienţe noui, pe lângă studiile din anii mai vechi. In Octombrie 1914, am început în Italia activitatea mea politică. Italia mai era pe-atunci neutrală — dar atâtea monumente şi inscripţii vădeau ura contra Austriei! Am venit la Roma, la un istoric pe care-l cunoşteam; când m'a zărit, şi-a împreunat mâinile: „Dumneata eşti? Credeam că ai murit! Am citit că ai fost executat la Praga!" Viaţă lungă! i-am spus, şi i-am explicat situaţia. La Roma, mă duceam la întruniri şi ascultam argumentele pro şi contra Aliaţilor. Am întâlnit acolo Sârbi şi Croaţi — pe urmă la Geneva. In vremea aceea m'am străduit să-i câştig pe amicii mei sârbi şi croaţi pentru ideea înţelegerii celor două neamuri. Când am părăsit Italia, ştiam că ea nu va rămâne neutrală.

„Apoi, la Geneva şi Londra, numai treburi mici! Câte articole trebuia să scriu şi să repet, pentrucă oamenii ştiau atât de puţin despre Austro-Ungaria! Un bărbat de Stat englez credea, de pildă, că Galiţia aparţine Ungariei şi spuse apoi mirat: „Atunci Austria aceasta trebue să aibă o configuraţie surprinzătoare!" De parcă cineva ar fi vorbit despre Uganda! E de necrezut, cât de neştiutori erau politicianii şi militarii din toate ţările, în ce priveşte etnografia, statistica şi geografia. Inadevăr — ce ştim noi aci despre Anglia ş. a.? Prietenii mei Wickham Steed, Seton-Watson făceau parte din cei instruiţi." Steed mi-a ajutat prin „Times", căci am căpătat acces la acest ziar prin intermediul lui.

— Eu îl apreciez mult, i-am zis. Un Englez care vorbeşte în mod strălucit alte limbi, este — după cum se exprimă Bismarck — periculos. Steed pare însă, dimpotrivă, să

unească avantajele Englezului cu unele calităţi ale continentului.

„Cât de enorm s'a lucrat din ambele părţi! spuse deodată Masaryk, fără tranziţie. Germanii au luptat împotriva unei jumătăţi a lumii; ei n'au pierdut curajul şi s'au menţinut multă vreme şi din punct de vedere strategic: e mult ceea ce au făcut! Dar au făcut greşeli politice şi tactice, au calculat greşit. Marea lor eroare era că au preţuit atât de falş Austro-Ungaria. Şi de cealaltă parte: Francezii, atât de des înfăţişaţi în Germania ca un popor decadent, au făcut lucruri minunate. La fel şi Englezii, Americanii, Canadienii, cari trebuiau doar să înveţe mai întâi să tragă cu puşca. Viteji au fost cu toţii. Şi observă, mă rog: războiul a fost câştigat de Statele democratice, nemilitariste, împotriva soldaţilor monarhişti şi militarişti, împotriva soldaţilor „învăţaţi". Din punct de vedere teleologic, e un exemplu vrednic de predat în şcoli: au căzut cele mai mari monarhii teocratice şi absolutiste ale Europei."

— Şi totuş, războiul nu merita atâtea sacrificii, îl contrazisei eu. Lăsaţi-mă să revin la arta d-vs., cu care aţi procurat unui Stat, care încă nici nu a existat, recunoaşterea Marilor-Puteri.

„Printr'o armată lipsită de ţara ei, spuse dânsul cu voioşie. Aceasta nu s'a mai întâmplat vreodată! Briand a fost primul care a înţeles. Dar nu uitaţi că, de fapt, am avut Statul nostru până în vremea Mariei Tereza şi că ne-am pregătit neîncetat politiceşte pentru dobândirea libertăţii."

— Doctorul Beneş l-a câştigat întâi pe Briand?

„Beneş a făcut totul dela Paris. Era neobosit. Mă îndoesc mult dacă aş fi putut realiza totul fără Beneş. Faptul că am fost acolo amândoi, e una din cele mai norocoase împrejurări; el, activând mai mult în amănunte, condus însă întotdeauna de idee; eu, mai mult ideal-constructiv. Această colaborare a noastră, a adus succesul!"

— Şi Briand s'a lăsat câştigat imediat, la prima atingere?

„El a fost un fel de Bohem, după cum ştiţi, dar avea bunul său spirit galic. Până atunci, Antanta credea că va menţine Austro-Ungaria. I-am expus cu preciziune argumentele mele, aşa cum nu le-a auzit niciodată până atunci. Puteam să observ cum mintea lui a înţeles repede aceasta. Când prietenii săi i-au recomandat apoi să menţină totuş Austro-Ungaria, pentru a slăbi astfel Germania şi a o ţine în şah, atunci poate că ezita uneori. Dar la urmă a înţeles că ar fi un calcul greşit să conteze cu Austro-Ungaria împotriva Germaniei.

„In legătură cu aceasta, trebue să mai pomenesc şi pe Slovacul Stefánik; astronom la Paris, el a devenit curând general, graţie capacităţii sale; el se duse la corpul aviaţiei franceze, introduse acolo studiul observaţiilor climatologice şi era un propagandist abil şi neobosit. El mi-a netezit calea spre Briand."

— In sensul acesta, spusei eu, aţi scris fraza cea mai semnificativă: „Nu exagerez dacă spun că Antanta a căpătat un program pozitiv prin programul nostru de împărţire a Austro-Ungariei". N'am adăogat nicio întrebare la acest citat; l-am privit însă cu încordare, cu toate că însăşi dragostea lui de adevăr confirmase această frază în toată puterea ei.

„Aceasta este adevărat", zise dânsul liniştit, şi tăcu. Pentru ca să destind încordarea, am trecut dela acest punct istoric la o temă cu totul diferită.

— Când vă ascult vorbind, spusei eu, îmi vine să cred că toate acestea ar fi posibile fără nicio fantezie.

„Fantezie", răspunse el gânditor. „Dela vârsta de şapte ani sunt un cititor de poezii şi romane; pentru ca să trăesc spiritualiceşte, am nevoie de artă. Nu am cultură muzicală, cu toate că, la fel cu oricare Ceh, am cântat la vioară. Dar poezia o cunosc; sunt convins că cercetătorul ştiinţific şi artistul creator trebue să aibă fantezie. Am publicat odată un articol despre raportul poeziei faţă de politică. Invăţătorul meu, Platon, era om politic, dar şi poet. Goethe cere, ca poet: fantezie exactă. Şi politicianul are nevoie de aceasta. Şi iată, în războiu, toată omenirea împărţită în două tabere; aceasta era doar o colosală dramă mondială, un tablou imens — şi ca să poţi concepe şi cuprinde aşa ceva, îţi trebue fantezie."

— Şi în toiul acestei lupte, spusei eu, aţi pornit să întemeiaţi un Stat nou...

„Era nevoie de multă muncă măruntă, migăloasă, repetă el; prin urmare, fierul nu era cald. De-aceea, cei patru ani de războiu erau, pentru mine, preferabili unuia singur. Precum am mai spus, ne trebuia timp pentru propagandă. Şi Revoluţia franceză a avut multe faze şi peripeţii — şi, la urmă, a jucat şi acolo un mare rol partea administrativă. La început e dărâmarea, dar trebue să ne gândim şi la recládire; adevărata Revoluţie trebue să fie întotdeauna o Reformă; simpla răscoală, rebeliunea nu este de-ajuns. Războiul mondial

a fost o mare revoluţie şi ea a fost pregătită de evoluţia politică ce i-a precedat. Istoria nu face salturi mari. O schimbare pregătită în mod istoric, precum a vrut să arate Marx cu revoluţia economică." Masaryk făcu apoi o pauză şi spuse: „Un destin". Şi la acest cuvânt greu, el îşi acoperi o clipă ochii cu ambele mâini.

Şi iarăş am abandonat această problemă, deoarece puteam pune întrebarea mea principală numai în legătură cu Wilson; am întrebat întâi de motivele Americei de a intra în războiu. El răspunse:

„La început, motivul a fost idealul libertăţii. Faptul că Germanii au invadat Belgia, au bombardat oraşe nefortificate, au scufundat vapoare — toate acestea, precum şi dublul lor joc la Washington, au întărâtat întâi pe Americani. Aceasta a fost forţa motrice. Mai târziu, au venit motivele materiale, cari probabil au fost hotărîtoare pentru ei; dar Americanii nu erau mefistofelici, precum s'a spus adesea în Germania; ei erau naivi."

L-am descris pe Wilson, dramatic şi epic, şi eram curios să cunosc impresia lui Masaryk. Şi l-am întrebat acum.

„Prin prietenii mei, am făcut cunoştinţă personală cu Wilson, începu Masaryk. Despre memorandumul asupra bolşevismului, am pomenit înainte. Natural, m'am informat mai întâi asupra firii şi caracterului său; înainte de a fi devenit un fel de preşedinte-întâmplător, adversarii săi vroiau să dea la iveală o carte împotriva lui, dar după alegere au retras-o. Soţia lui, care a fost mai târziu pe la noi, mi-a plăcut foarte mult. Când l-am văzut întâia oară, îmbrăcat impecabil, am recunoscut imediat influenţa soţiei. N'am observat

la el acele trăsături ale vanităţii, despre care se vorbeşte. Ca istoric, el a înţeles desigur că e vorba de ceva mare. Un astfel de gânditor trebuia să-şi dea seama de ceea ce înseamnă faptul că America a trimis trupe în Europa. Sosirea lor a făcut o imensă impresie asupra lumii întregi şi asupra Germaniei. Americanii şi-au păstrat independenţa militară, s'au prezentat ca nişte domni bogaţi, au construit în Franţa pentru trupele lor o cale ferată proprie — şi la Paris curgea şampania. Englezii erau mai aproape de Francezi, din punct de vedere militar; Americanii erau mai mult voluntari: cu atât mai mari erau serviciile militare ale acestei democraţii."

— Este adevărat că aţi prevenit pe Wilson să vină în Europa pentru pace?

„L-am sfătuit să ia cu dânsul, pe lângă Statul-Major al consilierilor săi şi bărbaţi din tabăra adversarilor. La aceasta, el îmi spuse: „I am stubborn, sunt căpăţânos, căci mă trag dintr'o familie scoţiană". Deaceea n'a luat cu el niciun Republican în Europa: era o greşală. Când a fost atât de bine primit la Paris — aceasta trebue să-i fi făcut deosebită impresie. Dar autoritatea lui cea mai mare era Marea Americă; — e totuş un lucru mare că Americanii au venit în ajutorul Europenilor. Chestiunile europene, Wilson nu le cunoştea îndeajuns de amănunţit."

In timp ce vorbea atât de detaliat despre Wilson, Masaryk nu pomeni niciun cuvânt de capodopera realizată de el însuş: anume, că l-a făcut pe acest *arbiter mundi* să-şi schimbe în mod public programul său mondial în punctul privitor la Austro-Ungaria şi, abia în felul acesta, să facă posibilă întemeerea Statelor succesorale. L-am pus deci pe neaşteptate în faţa acestei întrebări:

— Oare Austro-Ungaria ar mai fi existat astăzi, dacă nu eraţi d-vs?

„Poate că nu, răspunse el fără pauză. Adică, Austro-Ungaria ar fi fost menţinută sub garanţiile pe cari le-a acceptat împăratul Carol. Am isbutit să-l conving pe Wilson să nu mai recunoască aceasta. Wilson şi-a retras planul, după care popoarele Austro-Ungariei aveau să fie numai autonome. I-am explicat lui Wilson că aceasta nu mai poate fi suficient. Austro-Ungaria ne-a tras pe sfoară nu numai o singură dată. I-am adus dovezile istorice. Atunci, ca gânditor şi om onest, el a retras în mod oficial planul său anterior; cred că a făcut aceasta fără să consulte pe cineva. I-am putut arăta că Franţa, Anglia, Rusia au şi recunoscut armata noastră pentru viitorul Stat. Pe-atunci am câştigat-o şi pe Grecia. I-am putut spune ce-am înfăptuit noi în trecut — iar expediţia siberiană a Legiunei noastre i-a impus şi lui. Incă din Japonia i-am comunicat în scris îndoelile mele în ce priveşte cele 14 puncte ale sale. Incontestabil că, pe urmă, schimbarea programului austriac al lui Wilson a avut mare efect. Lammasch scrie că aceasta a fost ultima lovitură, hotărîtoare, dată Austro-Ungariei."

— Când aţi ţinut în mână premiul victoriei, trebue să fi trecut prin ore grele, gândindu-vă la ceea ce s'a făcut între timp în patria voastră sau la ceea ce a fost combătut. A existat doar un partid regalist!

„Natural că politicianii noştri de acasă nu puteau fi atât de independenţi şi consecvenţi, cum era politica mea de afară; câţiva teoreticieni şi oameni politici credeau în victoria

Austriei, alţii se aşteptau la un sfârşit nehotărît al războiului. Eu am contat dela început pe victoria Antantei şi mi-am îndrumat politica în sensul acesta. Când a fost vorba de forma noastră de Stat, câţiva au vrut să aleagă ca rege al Boemiei pe un mare duce rus. Oamenii aşteptau ca Ruşii să vină ca liberatori. La început, când se părea că tăvălugul rusesc va intra în ţară, precupeţele din piaţa de legume din Praga nu mai vroiau, într'o bună zi, să vândă gâşte: Nu, ziceau ele, astea le păstrăm pentru Ruşi. Tăvălugul rusesc a dat greş. Un mare duce ar fi şters-o din Praga, după câteva luni, ca un fel de rege de operetă — căci el ar fi trebuit să muncească şi pentru aşa ceva nu erau dispuşi domnii aceştia decăzuţi. Eram exact informat asupra fiecăruia din ei. Din Germania, n'am fi putut importa nicidecum vreun principe, — iar Franţa nu ne-ar fi putut furniza un rege. Se răspândise svonul că eu aş fi tratat cu prinţul de Connaught. Niciodată. Şi nu ne-a mai rămas altă alegere decât Republica; noi nu aveam urmaşi regeşti, nici pretendenţi la tron şi am trăit totdeauna în opoziţie faţă de dinastie. E adevărat că generalul Stefánik s'a gândit într'un timp la un rege, dar a abandonat apoi ideea aceasta."

— Şi ce aţi ştiut d-vs. despre pregătirile dela Praga?

„Maffia a lucrat bine aci şi eu eram totdeauna informat asupra faptelor principale. Ar fi o poveste lungă despre serviciul nostru secret. Inainte de prăbuşirea Austro-Ungariei, guvernul nostru provizoriu a fost recunoscut de Antantă; noi aveam deci peste graniţă guvernul şi armata noastră recunoscută. Desigur că, din punctul de vedere al dreptului popoarelor, aceasta era o situaţie curioasă, unică în felul ei. După prăbuşire, Statul cel nou a fost repede organizat, Adunarea Naţională convocată, guvernul constituit, Constituţia proclamată. Politica Consiliului Naţional Exterior a fost apropată, eu am fost ales ca preşedinte, Republica era asigurată. Pentru administraţie, aveam destui funcţionari în toate ramurile. Cred că nu veţi găsi multe cazuri unde organizaţia unui Stat reînnoit, dar totuş nou, ar fi fost realizată cu atâta chibzuinţă ca în cazul acesta. La Praga n'a căzut jertfă nicio viaţă omenească. Germanii şi Evreii se temeau că vor fi aruncaţi în râul Moldova, dar nimeni nu le-a atins măcar un fir de păr. E un gest foarte frumos al poporului nostru, — acela că bucuria pozitivă a eliberării n'a lăsat să se nască sentimentul negativ al răsbunării.

„Vă puteţi imagina că marea prefacere a adus după sine unele situaţii cu totul particulare, cari nu pot fi uşor formulate din punct de vedere juridic; de pildă, aveam două guverne, unul alcătuit în străinătate şi celălalt la Praga, doi miniştri ai aceluiaş resort şi alte asemenea."

— D-vs. singur aţi fi făcut la fel revoluţia în Boemia?

„Greu de spus! Şi nici nu puteam şti că Viena se prăbuşeşte în chip atât de ruşinos. Credeam că Foch, amintindu-şi de 1871, va intra la Berlin. In cazul acesta, aş fi pornit cu armata noastră împreună cu dânsul, şi aş fi venit prin Dresda la Praga — ca dictator, ceea ce eram *de facto* şi devenisem după proclamaţia soldaţilor. In fruntea a 50.000 de oameni, eram stăpânul situaţiei şi aş fi putut lua repede măsuri, aş fi putut convoca par-

lamentul — totul repede, în doi timpi şi trei mişcări. Chibzuisem totul dinainte şi aş fi rezolvat fără multă vorbă, multe chestiuni cari ne-au pricinuit mai târziu destule griji, dintre cari unele nici până astăzi nu sunt soluţionate. Pe urmă, după ce aş fi primit decretul eliberării, aş fi depus puterea ce mi-a fost încredinţată în mod temporar."

Rareori ne este dat să auzim astfel de cuvinte despre limitele democraţiei, exprimate conform adevărului. Adevărul a fost confirmat de două ori când l-am întrebat, în cele din urmă, dacă l-ar fi putut surprinde ştirea că ar fi ales ca preşedinte.

„N'am fost surprins şi am primit vestea foarte calm. Aceasta are o cauză şi un motiv. Cauza: eram prea ocupat cu munca mea, ca să-mi mai bat capul şi cu aceasta. Aveam de gând, precum am spus, să vin acasă cu armata. După o scurtă dictatură, puteam apoi să dau acolo sfaturi, bizuit pe cunoştinţele mele. Mi-am imaginat parlamentul, guvernul, etc. — dar că voi fi preşedinte, nu mi-a trecut prin minte.

„Şi, în al doilea rând, sentimentul democratic. Natural că am reflectat asupra Constituţiei, care trebuia făcută. Şi iată că m'am pomenit cu ştirea telegrafică a alegerii mele! Şi asta-i bine, mi-am zis. Acum eşti preşedinte. Pe urmă începu îndată munca cea nouă; trebuia să mă gândesc la toate, cum, ce, pe cine... Deoarece cunoşteam de-acasă pe cei mai însemnaţi bărbaţi, pe cari îi credeam mai potriviţi, ocupasem în gând toate posturile importante. Imi făcusem un plan limpede asupra nouei orânduiri a Republicei. Pe vaporul cu care am traversat Atlanticul, am avut liniştea necesară să meditez din nou

şi să notez totul. Când am sosit în Europa, pentru mine erau ceva nou atâtea manifestaţii de stimă, ce mi s'au făcut la Londra şi la Paris. Dumnezeule! doar eşti preşedinte, capul suprem al unui Stat! Nu bucurie, ci teamă în faţa marei răspunderi. Căci acum, odată cu pacea, începe abia munca de organizare..."

El îşi ia acum un aer şiret, mă priveşte amuzat şi spune: „Ca să ştiţi cum mi-am dat seama pentru întâia oară de „preşedinţie", am să vă spun o poveste, care nu e câtuş de puţin militărească. N'am spus-o încă nimănui. In faţa hotelului meu din New-York se afla un grup de marinari cari aşteptau, la trecerea mea spre vapor, să mă salute pentru întâia oară ca şef suprem al Statului. Eram informat de aceasta: m'am furişat atunci printr'o uşă dosnică — şi am şters-o! De fapt, aceasta a fost o necuviinţă faţă de soldaţi, căci trebuiau să fugă apoi spre vapor; dar ei au mai avut tocmai timpul să mă salute pe bord."

PARTEA A TREIA

ACȚIUNE ȘI GÂNDIRE

X. PUTERE ŞI SPIRIT

Seara, am stat în faţa aparatului de radio, pentru a asculta discursul unui bărbat de Stat din străinătate. O oră întreagă, Preşedintele şezu aplecat şi ascultă; pe urmă, plecă cu un salut grăbit. In dimineaţa următoare, când — contrar obiceiului său — el apăru în camera de lucru cu zece minute după timpul stabilit, el se scuză: cuvântarea de aseară i-a răpit jumătate din somnul său. „Trebuia să reflectez asupra conţinutului ei, cu toate că cunosc exact teza principală politică, dela Schönerer".

— Oare, contradicţia dintre forţă şi spirit poate fi învinsă cu desăvârşire? întrebai eu. Kant era sceptic, căci spunea că n'ar fi de aşteptat ca regii să devină filosofi sau filosofii regi; dar el mai spunea că aceasta n'ar fi nici de dorit „deoarece posesiunea forţei corupe în mod inevitabil libera judecată a raţiunii". Pentru sau contra acestui cuvânt, opus aceluia al lui Platon, nu există astăzi niciun martor mai bun şi mai decisiv decât însuşi d-vs. Cu această întrebare, mă reîntorc la începutul convorbirilor noastre.

„Kant a trăit în secolul al 18-lea, spuse Masaryk, şi pe deasupra în Prusia, unde avea în faţa lui pe regele Friedrich. Acolo, bineînţeles, el putea să ajungă la astfel de

gânduri; observaţi, vă rog, că el vorbeşte despre violenţă şi nu despre putere, precum spuneţi d-vs. Şi, ştiţi că acest mare filosof german era pentru republică şi democraţie, cu toate că era Prusian şi activa în Prusia. Mill s'a exprimat şi el contra suveranilor filosofi, pentrucă se temea de o suveranitate a filosofilor care ar semăna cu aceea a mandarinilor chinezi. Dar sunt filosofi şi filosofi! Şi, la urmă, filosofii nu trebue să fie suverani, dacă ei sunt numai teoreticiani de Stat şi oameni politici destoinici."

— Am citit un cuvânt al lui Seume, cu înţeles adânc: „A domni e un nonsens, dar a guverna înseamnă înţelepciune". Domneşti deci, când nu poţi guverna.

El încuviinţă, dând din cap: „Formula lui Seume a fost deseori schimbată. Mulţi regi şi împăraţi au lăsat pe birocraţii sau soldaţii lor (adesea şi pe unii şi pe alţii) să guverneze, tocmai pentrucă ei domneau în mod absolutist. A guverna, înseamnă dimpotrivă a conduce; pentru aceasta, nu ajunge numai energia."

Deoarece îl găseam sgârcit la vorbă, fiind în mod vădit sub impresiile de ieri, am căutat să-l provoc în felul său, in concreto, întrebându-l despre puterea de guvernare a preşedintelui: dacă şeful ales al unei republici ar trebui să fie, în principiu, mai puternic decât un rege ereditar?

El îşi trecu de câteva ori degetul arătător peste tâmple, caşicum s'ar concentra, apoi replică:

„Intr'o republică, depinde de Constituţie, de capacitatea preşedintelui şi a guvernului, precum şi de educaţia politică a cetăţenilor, uneori şi a deputaţilor, mai mult decât într'o

monarhie ereditară. Regii au adesea putere mult mai puţină decât preşedinţii. De-aceea ei sunt reprezentanţii statornici ai Statului. E o necesitate logică, aş putea spune chiar una estetică, de a concentra puterea Statului într'un suveran: e dorinţa spre o centralizare armonioasă. Oamenii îşi pot închipui cu greu un Stat, fără unul sau mai mulţi conducători în fruntea lui. O monarhie poate fi mai democratică decât o republică. Există mai multe forme ale democraţiei, de pildă cea americană, cea elveţiană, cea franceză. Şi totdeauna depinde de modul cum este condus *de facto* un Stat. Chestie de personalitate. Şi monarhismul e un întreg sistem, vreau să spun că monarhul nu este totdeauna singurul stăpânitor, autocrat în înţelesul absolut al cuvântului; totdeauna, în jurul monarhului şi împreună cu el, se formează un consiliu de coroană şi unul de Stat, ale căror puteri depline trebue să fie, legal şi *de facto*, diferit măsurate. Şi acest sistem va fi acceptat în mod expres sau tacit de către cetăţenii Statului: există o credinţă monarhică generală. Monarhul e din graţia lui Dumnezeu; sistemul e tot atât de vechiu ca şi omenirea, — republica modernă şi democraţia sunt la începuturile lor. Sunt, din principiu, contra absolutismului şi a dictaturii permanente, dar nu-mi trece prin gând să nu recunosc părţile relativ bune ale autocraţiei, în anumite împrejurări istorice. Am mai pomenit de dictatura republicii romane; — desigur că republica modernă este altceva decât acea romană."

— Aţi contribuit d-vs. însuş la lărgirea puterii preşedintelui în Constituţia voastră?

El îşi duce mâinile împreunate la gură şi

bărbie, şi se sileşte în mod vizibil să se reîntoarcă la forma cu care obişnueşte să relateze ceva:

„Autorii Constituţiei n'au acordat preşedintelui o putere prea mare; aceasta n'ar fi în sine ceva nedemocratic, dar depinde tocmai de felul judicios cum e întrebuinţată puterea în împrejurările interne şi externe date. Aceasta se poate spune, fireşte, de întreaga Constituţie şi legislaţie. Pe lângă aceasta, la noi erau situaţii cu totul specifice. Eu aveam o armată, dar afară din ţară eram dictator, eram preşedinte al guvernului provizoriu. Mă reîntorc acasă; între timp, s'a făcut la repezeală un fel de Constituţie, pentru a se stabili ordinea. Bine. Acum văd ce s'a întâmplat! Nu s'au prevăzut unele lucruri, pe cari eu le socoteam necesare, de exemplu, că preşedintele poate să ia parte la consiliul de miniştri. Şi de atunci, am stăruit pentru exercitarea strict legală a puterii în toate şi pentru toţi. Astfel, s'a stabilit cu mai multă atenţie şi prevedere dreptul preşedintelui în această privinţă, precum şi în alte chestiuni importante. Până acum însă, am luat parte numai de două ori la consiliul de miniştri. Am reflectat bine la toate acestea; noul Stat cere ca miniştrii să se familiarizeze cu resortul lor; trebue deci să li se acorde deplină libertate şi să nu li se ştirbească autoritatea."

— Puteţi d-vs., întrebai eu mai departe, să lăsaţi ca oamenii deosebit de capabili să sară peste treptele ierarhiei?

„Da, însă rareori sunt în situaţia de-a face aceasta. Am impus pe câte unul sau altul ca ministru-specialist, când parlamentul nu-l putea furniza. Aceasta nu e contra Constituţiei, căci ea nu prevede că miniştrii trebue să fie deputaţi. Până acum, am avut de două ori un guvern de funcţionari şi specialişti. Ce înseamnă aceasta? Intrucât eu trebue să confirm numirea fiecărui funcţionar dela al treilea grad în sus, pot astfel să influenţez alegerea lui."

— Şi cereţi uneori vreun sfat în această privinţă?

„Natural, vorbesc cu miniştri, publicişti, gazetari şi specialişti, primesc rapoarte oficiale, citesc dările de seamă ale parlamentului şi ziarele; caut să mă informez mai ales asupra persoanelor şi a situaţiei generale. Dar niciodată nu întreb pe cineva asupra principiilor."

Aceasta sună ca un răspuns de dictator; dar îndată ce l-am întrebat despre raporturile sale politice, am recunoscut din nou pe democratul Masaryk.

„Primesc mulţi vizitatori din toate straturile sociale, din ţară şi din străinătate. Foarte des mă solicită ziariştii şi atunci mă folosesc din belşug de calea interview-ului. Şi afară de aceasta, am adesea prilejul să-mi exprim părerile în mod public. După Constituţie, pot adresa parlamentului un mesagiu — dar, chibzuind bine, sunt foarte sgârcit cu asemenea mesagii. Cunosc oamenii, îi observ, urmăresc tot ce se întâmplă — iar pe acei ce sunt în cauză, nu-i las să se îndoiască: ei trebue să ştie că ţin ochii deschişi. In principiu, democraţia înseamnă opinie publică şi de-aceea mă folosesc bucuros de interview, chiar dacă pun în aceasta şi precauţiune."

Deoarece vroiam să-i cunosc părerea despre avantagiile unui Stat mic — în care de-

altfel eu cred — am revenit în primul rând asupra limbii acestei ţări şi am opus dorinţa sa pentru o literatură universală, în sensul lui Goethe, năzuinţelor naţionale fireşti.

— Ne sunt lăudate operele poetice ale Cehilor, continuai eu, dar cum să le înţelegem! Afară, în lumea largă, nimeni nu vorbeşte limba cehă.

„Diferitele valori populare, limbi şi literaturi ale popoarelor, sunt realităţi date, spuse el; ele au sensul lor. Am scris destul despre poezie, şi despre Goethe şi alţii. Măsor literatura noastră după cele mai mari. Chiar şi cel mai mic popor îşi iubeşte propria sa limbă, cu dreptate — dar pe lângă aceasta el trebue să mai înveţe una. Şi Romanii învăţau greceşte: *Vos exemplaria graeca nocturna versate manu, versate diurna.* Stăpânitorii lumii s'au lăsat educaţi de către Greci. Fiecare Cehoslovac, care vrea să fie în legătură cu lumea, trebue să înveţe bine o limbă universală; germana tot îi trebueşte, înăuntrul ţării, de-asemenea ungara şi rusa, adică limba ruteană."

— Pe lângă concesia limbilor, întrebai eu deadreptul, nu vedeţi şi altceva care situează pe omul dintr'o naţiune mică îndărătul aceluia dintr'o naţiune mare? Oare nu e timpul să se revizuiască iluzia „Marei-Puteri"?

„Până acum, oamenii au recunoscut tot ce este materialmente mare, mai degrabă decât realităţile mai mici. Gândire — cele mai deseori materialistă, mecanică. Politiceşte, Statele râvnesc spre bunuri materiale, spre desvoltare materială, spre cuceriri, colonii ş. a.— deci: războiu. O armată mare, un Stat mare, impun oamenilor. Imperialismul e de când lumea. La noi, nu poate exista acum aşa

ceva. Câţiva dintre regii noştri erau imperialişti; aceasta, fireşte, într'o epocă a Statelor mărunte, care a continuat imperiul roman. Regatul nostru se întindea într'o vreme până la Triest, la Nord până la Königsberg: — Shakespeare n'a săvârşit o greşală geografică, atribuind regelui Boemiei şi stăpânirea mării. Şi Maghiarii au jurat credinţă şi anume în cea mai nouă epocă a imperialismului. Aci este vorba de deosebirea istorică reală dintre Stat şi popor.

„Cu Statele mici, e dimpotrivă. Evreii, cari erau un popor mic, au dat lumii Testamentele şi creştinismul, negreşit, cu sprijinul grec şi roman. Grecii din contra, erau un popor mondial; locuiau pretutindeni, erau activi şi bine dotaţi şi, cu toate că au fost subjugaţi Romanilor, cea mai bogată moştenire antică este şi astăzi, pentru noi, eminamente grecească. Aşa dar, un popor mic şi unul mare au influenţat în aceeaşi măsură posteritatea. Dacă privim azi Elveţia, Olanda ş. a., vedem peste tot munca şi hărnicia Statelor mici. Norvegienii au cea mai mare flotă de comerţ şi o literatură serioasă, cu probleme universale. Pentru o naţiune mică, chestiunea e aceasta: ea trebue să caute în toate o tactică proprie; ea trebue să lucreze mai intens decât stăpânii cei mari cari, dela Petersburg, de pildă, vroiau să domnească peste o şesime din toată lumea şi de-aceea s'au prăbuşit. Sovietele au sezisat şi au aplicat cât se poate de just principiul autonomiei. In regiunea Volgăi există şi o republică germană cu abia 60% Germani.

„Şi acum, despre înfăptuirile noastre de însemnătate istorică. Numai faptul că trebuia să se întemeieze şi să se menţină un Stat, aci,

în Europa centrală, vădeşte o putere politică creatoare. In opoziţie cu Lausitz şi celelalte regiuni slave din Germania — Germanii cari râvneau spre Răsărit şi Sud au găsit aci împotrivirea noastră. Boemia şi Moravia erau de timpuriu, ca şi Silezia, ţări cultivate. Pe urmă, Reforma, pentru care un întreg popor a luptat contra celei mai puternice autorităţi a Evului-Mediu, este o faptă mare. Luptele Husiţilor cu Ziska, apoi comunităţile frăţeşti, Comenius ca educator al popoarelor, renaşterea noastră culturală urmată în războiul mondial de acea politică — toate acestea îmi dau convingerea că avem drept la independenţă, deşi Statul şi poporul nostru sunt mici. Acum, noi mergem mai departe, în direcţia istorică arătată. Un popor mic nu poate propovădui ura şi violenţa contra străinilor. De aci: umanitate. Crearea Statelor mici, aşa numita balcanizare, este mult mai puţin stânjenitoare pentru Europa, decât pretenţiile Statelor mari; războiul mondial, atitudinea marei Austrii faţă de mica Serbie e doar dovada cea mai bună. Raportul adevărat dintre Marile Puteri şi cele mici, depinde de întărirea democraţiei. Stăpânii cei mari n'au decât să ceară socoteală bunului Dumnezeu, de ce n'a creat numai popoare mari, ci şi popoare mici şi mititele. In Europa, există numai cinci State mari; celelalte sunt mici, vreo două sunt de mărime mijlocie. Aşa dar: federaţie, conlucrare culturală a popoarelor şi Statelor! Adevărul, dreptatea nu atârnă de număr. Europa trebue să-şi refacă educaţia politică.

„Eu expun aci numai problema popoarelor şi Statelor mari şi mici; ar trebui să comparăm mai amănunţit datele statistice privitoare la numărul populaţiei, capacitatea economică, etc.; să ţinem seama şi de situaţia geografică, de fluvii, munţi, depărtarea dela mare ş. a. Toate acestea sunt importante la formarea unui Stat. Istoriceşte, s'ar putea lua în consideraţie faptul că imperialismul a întemeiat din când în când State mari, cu limbi amestecate — dar ele au decăzut toate. Aceste State mari au fost înălţate prin violenţă; după războiul mondial, Statele mari şi cele mici puteau şi trebuiau să se decidă pentru federaţie şi paşnică reciprocitate. Din punct de vedere etic: umanitate pe toată linia, în politica internă, dar şi în acea externă. Aceasta înseamnă doar Geneva, ideea Paneuropei şi aşa mai departe..."

Eram bucuros să primesc o confirmare atât de largă din partea unui European. De oare ce am văzut însă efectele naţionalismului şi în sânul acestui mic popor, am întrebat pe capul Statului, dacă şi în ce măsură s'ar putea face educaţia lui după ideile pe cari le indicase mai înainte.

„Educaţia unui popor! In această privinţă, există azi tot felul de învăţători, buni şi răi. Gândiţi-vă la mulţimea învăţătorilor dela şcolile primare. A fi învăţător — zise el, aşezat — e o chestie cu totul deosebită şi grea. Am trecut şi eu pe-acolo; am fost câtva timp un fel de mic învăţător. Greu! Am simţit cum ţăranul se uită de sus la învăţător, care-i apărea ca un cerşetor. Pe lângă aceasta, el trebuia să fie în sat scriitor de jalbe şi epistole, pentru cari primea ceva pe deasupra; pe atunci, ţăranii erau tare slabi la scris. Adesea, învăţătorul îşi încerca puterea pe spinarea copiilor. La noi, în colţul clasei, se

aflau 10-15 nuele; aceasta era prin anii cincizeci ai secolului trecut."

— De ce atât de multe?

„Pentrucă erau repede uzate, spuse el surâzând. Pedepse corporale! Vechiul Testament! In ţara lui Comenius care numise şcoala *officina humanitatis!* A trebuit să reflectez mult asupra funcţiunii şcoalei primare — în ce măsură poate educa şi răspândi ea cunoştinţele. Copilul mai este supus doar influenţei modelatoare a familiei, a locuitorilor din sat, mai ales a mediului său cel mai apropiat. Mă rog, educaţia este altceva d · ât învăţătură şi cunoaştere. Acum, probl „ a aceasta e mai serios cercetată decât în vremea mea."

— „Am fost crescut în aceste idei, spusei. Tatăl meu era primul în Europa, care a dovedit ştiinţificeşte cât de lipsite de aer şi lumină erau pe-atunci clasele şi a cerut un medic şcolar — însă corpul didactic şi autorităţile s'au opus acestei idei!

„Am mai apucat şi eu vremea, zise el, când lumânarea nu vroia să ardă în odaia de clasă, atât de stricat era aerul de mulţimea copiilor".

— Cu toate reformele, socot că lipseşte cea mai importantă din toate. De ce învăţătorul are leafa cea mai mică, în loc să fie plătit mai bine decât toţi ceilalţi funcţionari ai Statului? In felul acesta, ar putea fi câştigaţi oamenii cei mai capabili!

„Invăţătorul e plătit acum mai bine, spuse Masaryk; azi, el e mai liber, poate aparţine oricărei confesiuni. Invăţătorii noştri cer acum instrucţiune superioară; ei nu mai vor ca preoţii şi avocaţii să-i privească de sus; ei resimt nevoia unei culturi şi educaţii mai înalte. Pe lângă şcolile normale de învăţători, mai avem acum Academii pedagogice,

la cari se cere absolvirea gimnaziului. Pe vremea mea, erau deajuns, pentru pregătire, doi ani de şcoală reală şi Normala."

— Toate acestea nu sunt deajuns! In ţara mea, învăţătorul capătă salariul cel mai mare pentrucă şi răspunderea lui este mai mare chiar decât a judecătorului şi de-aceea trebuesc atraşi cei mai bine dotaţi. Dacă n'ar fi necesari mii de învăţători, ar trebui să se facă din slujba lor un post de onoare. Şi ce să mai spun despre cărţile şcolare! Ora de istorie poate face din viitorul cetăţean un naţionalist sau un cetăţean al lumii.

„Voi îngădui să se acorde învăţătorilor salariul pe care-l cer; dacă îmi amintesc bine, am intervenit odată în acest sens. Dar chiar aşa departe, încă nu suntem — şi de-aceea nu vreau să intru acum în detalii asupra acestei *de optimo rei publicae statu;* trebuia să avem în vedere şi salariile celorlalte profesiuni şi categorii de slujbaşi... Cărţile noastre şcolare nu sunt criticate de nimeni. Am o colecţie a tuturor manualelor şcolare. In ele nu se face propagandă împotriva nimănui. Greşelile ce se găsesc, sunt înlăturate. Şi cărţile de învăţătură pentru soldaţii noştri sunt serios întocmite: — uitaţi-vă numai la asemenea cărţi din alte câteva State."

— Se consideră oare şi aci ca „subversiv", faptul de a scrie şi preda în mod obiectiv istoria cea mai recentă?

„Această chestiune priveşte doar pe istoricii de pretutindeni. Adevărata istorie scoate în evidenţă libertatea ştiinţei, în special aceea a scrierilor de istorie. Lupta mea împotriva istoricismului era întemeiată pe această chestiune: istoricii şi profesorii de sub vechiul regim nu aveau libertate şi prea puţin curaj.

Vitae magistra! Când istoricul obişnuit vorbeşte despre ultimul deceniu, el stă la îndoială dacă trebue să rostească vreo judecată; câţi au cutezat, de pildă, să critice în Germania pe împăratul Wilhelm? Dar despre Cyrus, Caesar şi alţii, s'au spus prea multe. Şi din punct de vedere al metodei, această preferinţă faţă de epocile mai vechi, este falsă. O epocă veche este înţeleasă şi înfăţişată doar întotdeauna după experienţele şi preţuirile propriei noastre epoci. Mommsen a scris istoria romană, influenţat de simţimântele sale faţă de Statul prusian. E adevărat însă că istoria trebue cunoscută în deplina ei desfăşurare, cu toată evoluţia ei, cu progresele tuturor epocilor. La noi, fiecare e acum liber; toate instituţiile şi reprezentanţii lor se află sub controlul critic al opiniei publice Eu însumi mă bucur, când sunt criticat — şi aceasta se întâmplă. Publicistica şi ziaristica mai cu seamă, înfăţişează şi critică actualitatea: ele scriu deci istoria prezentului."

Vroiam să cercetez astăzi care este atitudinea acestui cugetător ajuns la puterea de Stat, în raportul dintre Stat şi Spirit în cadrul politicii active; şi, ca să-i dau lui însuş prilej să-şi desvolte motivele, am trecut la problema Statului şi Bisericii, pe care firea sa religioasă şi totodată combativă a ocolit-o multă vreme.

„Avem, în Republică, nu numai câteva naţionalităţi, ci şi câteva Biserici. Există catolici, ortodoxi, noua biserică imitată după Husitism, protestanţi cu multe denumiri şi Evrei. Sunt şi fără confesiune. Libertatea religiei. Eu însă, sunt şi trebue să fiu faţă de toţi numai preşedinte; bineînţeles, pretind aceeaşi libertate pentru convingerile mele."

— Ce însemnătate are Biserica cehoslovacă şi, pe deasupra, cearta cu Roma?

„Biserica cehoslovacă trebue să aibă acum peste 800.000 de adepţi; aproape tot atâţia sunt fără confesiune, cei mai mulţi socialişti".

— Exemplul d-vs. personal a avut vreo influenţă?

„Puţină. In chestiuni religioase, am fost totdeauna rezervat. Religia trebue să fie o chestiune de conştiinţă individuală; astăzi, problema religioasă este: — sinceritate religioasă! Cu Vaticanul, avem de rezolvat oficial numai chestii de organizaţie; în scurt timp, Nunţiul papal poate aranja totul cu guvernul. Deoarece o parte din bisericile ungare ne-au revenit nouă, iar arhiepiscopul din Breslau are la noi anumite privilegii — pe când, invers, cel din Praga are privilegii la Glatz, iar cel din Olmütz în Silezia prusacă, sunt deci de rezolvat chestiuni de organizaţie şi mai cu seamă chestiuni de ordin financiar."

— Oare ruptura cu Vaticanul, care a durat trei sau patru ani, a adus vreo tulburare printre Cehi?

„Spuneam adineaori că raporturile cu Vaticanul nu erau pentru guvern de natură dogmatică. De când libertatea de religie a venit odată cu prăbuşirea vechei monarhii, oamenii se deprind cu toleranţa; căci apartenenţa la o biserică sau la alta nu mai joacă acum niciun rol în căpătarea posturilor la Stat şi nici la întreprinderile particulare."

— Socotiţi, întrebai eu mai departe, că mişcarea aceasta e numai locală, sau e tipică pentru epoca noastră?

„Năzuinţa spre libertate există pretutindeni. Veacul acesta e revoluţionar. Catolicul, desmeticit politiceşte, devine de-obiceiu mai radical din punct de vedere politic, pentrucă contrastul dintre biserica sa şi viaţa modernă este prea puternic; de aci rezultă acele nelinişti ale sale, acele agitaţii pe cari le puteţi observa în America de Sud, în Mexic, dar şi în Italia, Spania, în vechea Austrie şi în Rusia — căci, în această privinţă, eu pun laolaltă biserica ortodoxă şi cea catolică. Protestantul are deja îndărătul său marea sa Revoluţie — şi învăţătura bisericească e acum mai puţin străină ideilor moderne şi chiar celor politice. In Evul Mediu, papa avea o autoritate internaţională unanim recunoscută, deoarece credinţa oamenilor nu era atinsă de scepticism; lumea era mult mai modestă: nu avea pretenţiile celei de azi. Pentru Vatican, situaţia este acum alta; doar există şi protestantismul — iar în toate bisericile sunt foarte mulţi creştini trecuţi numai în registre şi ele tolerează această situaţie nu tocmai frumoasă. Despărţirea Bisericii de Stat a devenit cuvântul de ordine în ţările catolice."

— Dacă mi-aţi îngădui o incursiune în domeniul istoric, spusei eu, v'aş întreba cum situaţi acest principiu al despărţirii Bisericii de Stat, în perspectiva trecutului istoric?

„Biserica s'a format pe temeliile imperiului roman, de fapt ale celui greco-roman, devenind o teocraţie directă şi autoritatea îndrumătoare cea mai înaltă pentru toate Statele. Considerat din punct de vedere istoric, Evul-Mediu este, împreună cu teocraţia sa, o încercare de realizare unitară a vieţii sociale; ştiinţa, filosofia, arta, Statul şi politica, şcoala şi educaţia au fost subordonate Bisericii şi

conducerii sale. Epoca modernă, umanismul şi Reforma au culminat în străduinţa de a se sustrage puterii bisericeşti câte un domeniu cultural, ceea ce favorizează în mod practic etatizarea. Statul absolutist tinde să aibă controlul asupra întregii vieţi sociale şi procedează la fel cum făcuse altădată papalitatea. Odată cu trezirea şi luminarea crescândă a tuturor straturilor sociale se iveşte curentul politico-revoluţionar, care a succedat în chip înadevăr logic revoluţiei bisericeşti. Dacă, în sensul şi în concordanţă cu evoluţia epocii moderne, eu sprijin despărţirea Bisericii de Stat — aceasta nu înseamnă despărţirea Statului de religie, ci tocmai despărţirea de Stat a Bisericii considerate ca o organizaţie socială, are de scop scoaterea Bisericii şi religiei de sub influenţa politicii."

— In viitor va fi oare mai uşor ca ele să fie concentrate în mod organic?

„Da, însă nu politiceşte, nu cu mijloace brutale, nu prin violenţă şi absolutism. Pentru a se ajunge la un proces religios şi moral — spuse Masaryk — Statul trebue să lase să se desfăşure liber religia lui Isus şi idealul său de umanitate, şi chiar să-l sprijine în mod mai efectiv. Dumnezeu n'are nevoie de soldaţi, nici de poliţie. Papo-Cesarismul şi Cesaro-Papismul nu sunt organizaţii sociale eficace pentru epoca noastră.

„Vechea teocraţie va fi înlocuită de democraţie. Democraţia nu înseamnă antireligiositate. Din acest punct de vedere, Republica americană e un exemplu unic în felul său, deoarece ea a realizat despărţirea Statului de biserică, rămânând însă însufleţită într'o înaltă măsură de sentimente religioase şi bisericeşti. Acelaş moment trebue luat în consideraţie

şi în ce priveşte judecarea democraţiei engleze. Cu totul altfel e o democraţie unde cetăţenii Statului sunt indiferenţi faţă de religie sau antireligioşi şi anticlericali. A devenit un obiceiu aproape general de a se judeca Statele numai în mod abstract-juridic, după formele Constituţiei; aceasta nu este deajuns nici pentru democraţie. Insemnătatea şi valoarea democraţiei, trebuesc judecate tocmai pe temeiul tuturor puterilor reale ale societăţii. Atunci se va putea înţelege de ce Reforma şi protestantismul au pregătit democraţia modernă — şi de ce popoarele şi Statele protestante, îndeosebi cele reformate, sunt pozitiv mai democratice decât cele catolice.

„Consider religia ca fiind cea mai importantă şi mai profundă putere socială, care organizează pe om, punându-l în legătură nu numai cu cerul ci şi cu semenii săi: — credinţa în Dumnezeu şi nemurirea în cele mai felurite forme ale ei, au întregit şi au dominat credinţa în lumea aceasta, pământească; religia sancţionează etica şi morala şi de-aceea ea este totdeauna politică într'o formă oarecare. Vechea teocraţie va fi înlocuită de democraţie, în mod obiectiv şi istoric; democraţia este întemeiată direct pe morală, pe umanitate, pentrucă morala a devenit cea mai importantă expresie a religiei. Vechei teocraţii nu i se opune prin urmare antropocraţia, ci democraţia; prin această terminologie, trebue denumită evoluţia omului care devine din ce în ce mai sociabil — nu individualismul său egoist."

— Din această situaţie s'ar putea ivi noui războaie religioase? am întrebat eu, căci vroiam să-l aduc la problema războiului, cea mai puternică negare a Spiritului prin Stat. Oare

lumea va trebui să expună noui martiri à la Huss? Şi credeţi că libertatea de credinţă, pe care câteva State catolice trebue abia să şi-o câştige prin luptă, merită să fie răscumpărată cu preţul unor asemenea jertfe? Cred că d-vs. sunteţi contra martirilor.

„Am vorbit adesea contra falşei sete de martiraj, replică el. Când unul se bate cu pumnul în piept, în mijlocul pieţii şi strigă celor adunaţi în juru-i: pentru poporul meu, aduc chezăşie sângele meu!... In realitate, nimeni nu-i cere sângele său. Trebue să lucreze pentru poporul său şi pentru ideea sa, în loc să facă pe mortul. Acela care lucrează însă ca martir adevărat, ca Huss, moare deabinelea. Ziska şi Hussiţii s'au răsculat; ei au reacţionat contra torturării conducătorului lor de către împărat şi conciliu. Aşa dar: apărare, nu atac. Fireşte, ei au trecut deseori la atac şi însuş Ziska a abuzat de secure mai mult decât era nevoie. Aceasta e doar primejdia în caz de apărare! Grea sarcină, să rămâi numai apărător!"

— Şi totuş, chiar d-vs. socotiţi cu putinţă să se închegheze o armată numai pentru apărare şi să fie menţinută tot timpul în această stare de aşteptare pasivă. Cum poate pricepe soldatul că el învaţă să împuşte şi totuş, niciodată în viaţa lui, să nu împuşte în carne vie!

Felul cum Masaryk s'a sucit în fotoliul său, ca să şadă pieziş, mi-a arătat că el însuş se simţea acum nevoit să se apere. De-aceea chiar a şi luat-o pe departe, când începu:

„Considerată din punct de vedere psihologic, milităria este un mijloc de obiectivizare împotriva subiectivismului modern; deci, un

mijloc sănătos şi bun. Militarul trebue să facă azi multe treburi mărunte, dar acestea îl apropie de natură. Armatele pot fi educate acum fără ură, fără „duşmanul ereditar"; vechile armate erau întemeiate pe ură : aceasta era toată educaţia lor. Eu cer astăzi dela soldat un nivel mai ridicat : el trebue să fie instruit, ca să poată înţelege despre ce e vorba într'un războiu de apărare. Pot să dovedesc aceasta din propria mea experienţă. In 1859, când Austria lupta contra Franţei şi Italiei, un slujitor de pe moşia împărătească a devenit soldat, a fost dus în Italia şi s'a reîntors rănit. Cât timp a zăcut bolnav acasă, mă duceam în fiecare zi la el şi îl făceam să-mi povestească despre întâmplările sale din războiu. Mi-a arătat şi vreo două tablouri. Intr'unul vedeam aci un Austriac, dincolo un Francez, generali cari călăreau în faţa bătăliei; o ghiulea explodează şi rupe pe Francez în două bucăţi : picioarele rămân prinse de şea, partea de sus a corpului cade jos. Aceasta îmi arătase el; văd încă înaintea mea picioarele în pantaloni roşii, atârnate de şea. Dar omul acesta, venit de pe câmpul de măcel, nu ştia împotriva cui a luptat. Credea că s'a războit cu Italienii contra Francezilor. In ce priveşte lecţiile de tragere la ţintă — şi mie îmi plăcea totdeauna să ochesc cu puşca, dar nu în oameni, şi eram bucuros dacă nimeream ţinta."

Din nou mă uit la omul acesta, al cărui spirit niciodată obosit de atâtea ore de discuţie, mă făcea să uit de vârsta lui. El şedea acolo, polemiza cu mine despre pacifism — şi iată că evocă un războiu pe care l-a trăit în urmă cu trei sferturi de veac! Şi atunci, i-am văzut înaintea mea pe lordul Balfour

care, la 80 de ani, mi-a spus că Wellington a fost naşul său — şi pe Edison, care îmi povestise cum a telegrafiat vestea asasinării lui Lincoln. Ce înseamnă tabloul celei mai frumoase tinereţi, faţă de impresia covârşitoare a unei asemenea veneraţii! Cu toate acestea, eram hotărît să nu iau vârsta lui Masaryk drept un argument, căci el putea lua aceasta în nume de rău; şi atunci, i-am citat din „Sinuciderea", lucrare scrisă la treizeci de ani, aceste fraze prin cari el a luat cu pasiune atitudine contra serviciului militar obligator şi a războiului : „Cei mai mulţi dintre tinerii soldaţi, scrie acolo, urăsc serviciul militar, care îi smulge cu totul din situaţia lor obişnuită... Spiritul milităresc pricinueşte marea înclinare spre sinucidere a militarului... Cazarma influenţează ca şi o închisoare, numai că în ultima intră cei imorali, pe când cealaltă face pe om imoral ; şi aci şi acolo, înclinarea spre sinucidere este deopotrivă de mare." De curând, aţi scris, dimpotrivă : „Iubesc pe soldaţi, deşi nu iubesc şi războiul".

In faţa acestei confruntări a ideilor sale, el rămase cu desăvârşire calm şi, cu francheţa şi dragostea sa de adevăr, replică : — „Pe atunci eram mai tânăr, nu prea copt; eram oarecum unilateral şi tindeam să judec totul după statistica sinuciderii. Propriu zis, eu nu m'am schimbat. Nu vreau să menţin vechea formă a militarismului. Noi am redus considerabil durata serviciului, faţă de cei trei ani de serviciu militar cât era înainte. Ar fi prea scump să se institue o miliţie, ca în Elveţia ; am sperat în toiul războiului că ea va fi posibilă şi la noi. Ea este mai costisitoare decât celelalte sisteme — şi, cum

s'ar putea să se dea acum fiecărui milițian armamentul acasă! Și cât timp îi trebue fiecăruia pentru a fi complect instruit? Un flăcău dela țară, abia o va putea scoate la capăt într'un an; depinde de instrucțiunea pregătitoare și de interesul fiecărui om. Trebue să se aibă în vedere și problemele tehnico-militare; așa, de pildă, pregătirea cadrelor perfecționate, devine imposibilă prin scurta durată a serviciului.

„Recunosc fără șovăire că nu mi-a plăcut niciodată un anumit soiu de pacifism sentimental. Eu concep militarismul ca o parte însemnată a orânduirii generale, sociale și economice, și caut să îmbunătățesc serviciul militar în toate direcțiile și să-l utilizez în folosul vieții civile. Avem școli pentru cei încorporați, nu numai pentru a învăța pe analfabeți să scrie și să citească — ci, pe lângă serviciul militar, să fie instruiți prin conferințe și asupra meseriei lor. Ceea ce e de dorit mai cu seamă, e o educație bărbătească, energică. De altfel, v'am mai expus concepția mea asupra războiului și păcii..."

— Și în țara aceasta ați lăsat industria înarmărilor în mâinile particularilor! Nu vedeți nicio primejdie în faptul acesta?

„Avem o industrie particulară și una de Stat; cea dintâi ar putea fi răscumpărată numai cu încetul și cu bani mulți. Etatizarea ei are și desavantagii."

— Și toate acestea vor rămâne totdeauna numai pentru defensivă? Tunuri, bănci cari câștigă milioane din aceste afaceri, steaguri și simboluri: e oare înadevăr cu putință să se stea necontenit cu arma la picior?

Vedeam acum că el e gata să ia ofensiva:

„Nu putem desființa armata, replică el cu

însuflețire, câtă vreme vecinii au armata lor! Când ziarele înregistrează atât de multe sinucideri, fiecare trece mai departe, cu indiferență, chiar dacă sinucigașul e un copil; — aceasta e cea mai cumplită învinuire ce se poate aduce vieții noastre sociale. Calculați suma totală a sinuciderilor în fiecare an, în Europa: — ce cifră înfiorătoare! Dar marele războiu, veți spune. Dacă lumea întreagă s'a împărțit în două tabere, orice om cu judecată trebue să se întrebe ce-a însemnat aceasta; și urmările războiului impun încercări repetate pentru desarmare și pentru o politică de pace. Acum, ne gândim mult mai stăruitor decât înainte de războiu, pentru a ajunge la pace. Firește, sunt sacrificii! Dacă socotim însă jertfele pricinuite de înclinarea modernă spre sinucidere, sacrificiul sănătății și al vieții omenești în fabrici, pe căi de comunicație, ș. a., — dacă socotim cum felul nostru neigienic de a trăi scurtează viața milioanelor de existențe — dacă mă gândesc la toate acestea, atunci războiul rămâne pentru mine *una* din orânduirile distrugătoare, cari răpesc viața omenească. Condamn războiul, după cum condamn distrugerea vieții în fabrici. Nota bene: ați întrebat dacă e posibil un simplu războiu de apărare, numai de apărare. V'am spus ceva în această privință, când am vorbit despre controversa mea cu Tolstoi. Știu că este greu, când doi se ceartă și se luptă, să te menții numai într'o luptă de apărare și să paralizezi pe agresor. Un soldat conștient politicește și moralmente, nu se va apăra, la nevoie, cu mai puțină bravură decât un agresor care pornește la luptă. Vitejia nu este numai o însușire psihologică, ci și o virtute morală care trebue să se vădească nu numai

în războiu, ci şi în toate domeniile de acţiune şi de creaţie: — cât de mulţi eroi anonimi dar adevăraţi, există în aşa numita viaţă „obişnuită“! Poseurii, fanfaronii şi palavragiii — nu sunt eroi!“

El a vorbit foarte serios, grav, încet şi chiar cu oarecari întreruperi. Am înţeles doar destul de bine că el singur nu poate desarma, şi chiar că războiul — fără de care ţara sa nu şi-ar fi cucerit niciodată libertatea — i-a procurat tocmai lui partea sa productivă. Nu l-am mai contrazis, căci eram acolo numai ca să-l ascult.

XI. IDEAL ŞI RENUNŢARE

De fapt, noi am şi intrat în acest subiect — căci era desigur limpede pentru Masaryk însuş că, la baza apărării sale condiţionate, se afla o anumită renunţare. In această privinţă, eu vedeam însă semne şi mai lămurite că filosoful, precum spune Platon, n'a coborît fără întristare în câmpia marilor evenimente ale realităţii. Ceea ce-i spuneam acum, nu se ivea din acea bucurie răutăcioasă de a dovedi, din spirit negativ, contrazicerea lui Masaryk; ci mai degrabă din acel simţimânt faţă de limitele acţiunilor omeneşti, pe care el îl cunoştea destul de bine. L-am întrebat deci mai întâi despre securitatea Statului său, deoarece mesagiile sale anuale sunau la început mai pline de griji decât în anii din urmă. El răspunse:

„Desigur că Statul este astăzi mai consolidat decât atunci. In primii ani, eram îngrijorat; cu încetul, el deveni mai puternic, mai cunoscut şi mai recunoscut. Pentru noi, a fost un folos că adversarii au sărat prea mult supa. Ei au întins prea tare coarda obiecţiunilor lor; s'au făcut cercetări şi s'a recunoscut că nu aveau cu totul dreptate.

„Au existat cazuri de spionaj tehnic, ca de curând la uzinele Skoda. Eu am tras înche-

erea că industria noastră este bună; cunoscători americani mi-au confirmat aceasta."

Am adus vorba despre corupţie şi l-am întrebat ce-ar face în cazul unei noui curse întinse de conducătorii opoziţionişti şi cum ar proceda în general împotriva lor. El îşi strâmbă faţa şi făcu un gest cu degetele-i lungi, caşicum s'ar debarasa de cineva:

„Prefacerile revoluţiei au ridicat, adesea la situaţii importante, oameni a căror nevrednicie a fost recunoscută abia mai târziu. Intrigile şi cursele pe cari le întind ei sunt înlăturate, chiar dacă aceasta nu e prea uşor. Arivişti, aventurieri, *nouveaux riches* — aceasta se mai poate înţelege; faptul că Statul e nou, explică unele lucruri întâmplate. Pe cât e omeneşte posibil, eu controlez tot ce e mai important şi isbutesc în multe privinţe. Dar nu pot fi decât judecător moral şi aproape totdeauna numai *ex post*; eu condamn, dar nu sunt şi călău. Adeseori juriştii nu pot descoperi pe ticăloşi, însă eu cercetez chestia de aproape şi îmi formez o judecată. Corupţia nu este o însuşire naţională; ea se găseşte pretutindeni."

— Comuniştii ridică obiecţiuni şi proteste, continuai eu; ziarele lor ar fi interzise pentru motivul că, în timpul procesului Tuka, ei au citat propriile voastre cuvântări din parlamentul dela Viena.

„Aşa? Dar cuvântările mele de-atunci nu pot fi argumente pentru ceea ce s'a făcut acum. Astfel de comunişti mai sunt însufleţiţi de sentimente prea monarhice; ei îl fac pe preşedintele republicei responsabil de practica cenzurei."

— Ei mai susţin că nu obţin paşapoarte dela autorităţile publice, pe cari le defaimă.

„Fireşte că guvernul nu poate îngădui orice comuniştilor, când ei se poartă ca duşmani ai Statului. Rusia nu pedepseşte mai uşor înalta trădare decât restul Europei; câţi oameni n'au fost executaţi în Rusia pentru înaltă trădare! Refuzul paşapoartelor este, dimpotrivă, un joc copilăresc faţă de aceasta."

Pot vorbi acum despre chestia extrădării deputaţilor fascişti. — Aceasta trebue să fie totuşi contrar principiilor d-vs. Ca Englez, de pildă, aţi încuviinţa aşa ceva?

„Desigur. Extrădarea, spuse el, este astăzi o chestiune tactică, nu una principială. Era desgustător să vezi cum oamenii aceştia, ale căror sentimente şi fapte le cunoaştem, apelând deodată la Stat, recunoscându-l de frică. De altfel, în aceste chestiuni, preşedintele nu este consultat. Străinătatea cunoaşte prea puţin lucrurile şi oamenii de aci."

— Şi d-vs. nu puteţi interveni?

„Pot vorbi cu miniştri şi autorităţile superioare. Cazul Tuka — la care faceţi aluzie: Tuka a fost condamnat pentru înaltă trădare şi spionaj. A recunoscut el însuş înalta trădare, dar a respins acuzaţia de spionaj militar. Nu pot admite să lucrează cineva cu bună ştiinţă pentru o putere străină şi împotriva Statului şi a propriului său popor. Eu intervin foarte rar în măsurile administrative curente şi în cele speciale, izolate. Mi se pot aduce obiecţiuni, dar respect Constituţia şi legile, spre a nu da vreun exemplu rău celor de azi şi celor de mâine. Urmez mai cu seamă tactica de-a lăsa toate autorităţile să lucreze în mod independent; ţinând seama de vârsta mea, ştiu că în curând vor trebui să meargă fără mine şi pregătesc aceasta

dinainte. Sunt democrat şi democraţia înseamnă colaborare, federaţie, autonomie; — autonomia fiecărui cetăţean."

Acum am adus vorba despre pedeapsa cu moartea; aflasem odată, mai de mult, ideea fundamentală a lui Masaryk în această privinţă. Adesea, a trebuit numai să înfrânez propriile mele îndoeli, fiindcă furioşii partizani ai pedepsei cu moartea erau nişte nerozi cari făceau pe moraliştii. In opoziţie cu aceste scrupule teoretice, simţimântele contradictorii ale lui Masaryk privitoare la această problemă se exprimă acum, când el e şef de Stat, literalmente între viaţă şi moarte. Un ucigaş care, în primii ani ai noului Stat, credea cu siguranţă că acest preşedinte nu va subscrie nicio sentinţă de moarte, şi-a făcut socoteala — într'o scrisoare scrisă înainte de săvârşirea faptei sale— că va sta în puşcărie şi, după câţiva ani, va fi graţiat printr'o amnistie. Scrisoarea trebue să fi făcut impresie asupra preşedintelui. Acum, el îmi expuse următoarele:

„Da, am subscris câteva sentinţe de moarte, cu toate că sunt contra pedepsei cu moartea. Ultima dată m'a costat mult: nopţi de nesomn. Am făcut aceasta cu speranţa că ar putea fi totuş de folos în aceste vremuri tulburi. Nu eram cu totul sigur; mai târziu, am urmărit cu atenţie efectul, comparând cazurile de omor, înainte şi după. N'am găsit că efectul era destul de puternic. Puţin. Pentru mine, principalul nu era să înfricoşez pe eventualii criminali. Am simţimântul că unele fapte cu adevărat neomeneşti reclamă o expiaţiune; socot că, prin asemenea fapte, universul întreg ajunge într'o stare de desordine. Simt aceasta într'un mod extrem de viu: e

nevoie de o ispăşire! Acest ucigaş, dacă ar judeca bine, ar trebui să spună că pedeapsa e dreaptă. Ar trebui să se condamne singur la moarte. Intâia oară, când a trebuit să fac aceasta, am redactat o scriere destinată celui condamnat la spânzurătoare, pentru a-l lămuri. Nu i s'a citit însă această explicaţie. Intr'un alt caz, condamnatul mi-a trimis vorbă, din propria lui iniţiativă, că nu e supărat pe mine. Acesta a înţeles rostul dreptăţii ispăşitoare."

El făcu o pauză; apoi, după un gest brusc cu mâna, adăogă cu resemnare: „Am subscris mult mai multe graţieri şi numai în cazuri cu totul neîndoelnice şi oribile, mi-am dat consimţimântul".

— Aprobaţi paza deosebită exercitată asupra capului suprem al Statului, precum e în Italia?

„Un atentator este exact ca orice alt criminal, spuse el mirat. Nu am nevoie de ceva special pentru mine."

Mă gândeam că moralistul acesta acţionează şi cugetă mult mai clar decât oricare exaltat umanitar, care are numai principii—chiar dacă ele sunt juste! Problema aceasta mă atrăgea mult mai mult decât cele politice, pe cari trebuia totuş să le abordez acum. Am ajuns să vorbesc despre cele ce se întâmplă aci, în ţara pe care o conduce, şi cari sunt contrare idealurilor sale; l-am întrebat întâi despre tratatul dela Versailles: oare nu s'a putut opune nedreptăţii vădite pe care o cuprinde el?

„Harta Europei, replică Masaryk, nu este mai dreaptă după pacea dela Versailles decât înainte. Un Stat mic, abia creat, trebuia să se intereseze în primul rând de propria sa

cauză. Cele trei milioane de Germani dela noi, au preocupat mult pe unii membri ai Conferinței: — ce-ar fi dacă am detaşa vreun milion jumătate din partea anexată din Nordul Boemiei? Am explicat că e în interesul Germanilor ca ei să fie trei milioane şi nu un milion jumătate; am spus adesea chiar Germanilor: tocmai astfel vă veți putea apăra contra influenței naționale cehe. Dacă am fi avut mai puțini Germani în țară, ar fi fost mai primejdios pentru dânşii, dacă ei se temeau de cehizare—ceea ce nu e totuş în programul nostru. Germanii aceştia aparțin din totdeauna Statului nostru. Indelungata istorie comună a avut o puternică influență asupra evoluției lor economice şi culturale. Cultura germană de aci nu era subordonată influențelor nordice, prusiene; legăturile cu Slavii au îmbogățit-o. La rândul ei, ea a întărit la noi bogăția spirituală a Apusului şi ne-a dat unele imbolduri bune. Şcoala poetică din Praga este cunoscută. Pot dovedi că influența culturii şi istoriei cehe asupra Germanilor s'a manifestat şi în vremuri mai vechi; primul poet austriac, Grillparzer, a creat drame însemnate din istoria Boemiei. Trebue să fac aci o observație asupra Marilor Puteri: ele au atâtea griji cu marile lor țări, eventual şi cu coloniile lor, încât nu pot acorda totdeauna destulă atenție Europei centrale şi Balcanilor. In special în chestiunea limbilor, ele nu au destulă experiență. Eu, nu numai că am studiat teoretic această chestiune, ci am resimțit-o şi am trăit-o. Trebue să se înțeleagă întâi că problema minorităților este altfel decât celelalte; nu există şabloane, soluții tipice, chiar dacă revendicarea egalei îndreptățiri cu majoritatea, poate şi trebue să

fie formulată. Dar în ce priveşte executarea ei *in concreto*, nu este atât de uşoară.

„După obiceiurile tradiționale, ar fi oarecum delicat pentru mine, ca preşedinte, să vorbesc despre relațiile diferitelor minorități germane în raport cu Germania; pot face însă, pe scurt, o observație geopolitică. In urma evoluției sale, Germania se află într'o situație particulară — şi anume că, în țările vecine cu ea, se află minorități germane. Elveția, Franța, Belgia, Danemarca, Italia, Boemia, Ungaria, Austria sunt acum State naționale cu minorități mici; ele n'au a se teme de vreo desnaționalizare şi se pot consacra cu totul rosturilor lor economice şi culturale. Anschlussul n'ar aduce Germaniei niciun avantaj. Trebue să admiteți că însemnați scriitori şi bărbați de Stat austriaci, consideră ei înşişi structura sufletească şi intelectuală a Austriacilor atât de deosebită de aceea a Germanilor de Nord, încât ei nu doresc Anschlussul numai în interesul Austriei, ci chiar şi în interesul Germaniei.

„Schönerer — pe care l-am cunoscut şi observat — nu e o contra-instanță suficientă. Odată, am avut o întâlnire în parlamentul din Viena cu pan-germaniştii; am urmărit deaproape întreaga mişcare. Pe-atunci, l-am citat pe Lagarde, ale cărui „Scrieri germane“ le cunoşteam; cu toate că era teolog şi trebuia să urmeze învățătura lui Isus, strâns legat de noi, Cehii, şi de alții, el cerea pur şi simplu germanizarea cu forța. I-am trimis în scris contra-argumentele mele. El îmi răspunse că va şti să se înțeleagă cu un Masaryk; i-am replicat, fireşte, că pan-germanismul său e îndreptat împotriva unor națiuni întregi: despre ele e vorba, nu de un Ma-

saryk. Dar, să continui: Elveţia este al doilea Stat neatârnat, democratic, unde Germanii trăesc laolaltă cu alte două neamuri; aşa este de fapt şi cu minorităţile germane dela noi, din Polonia, acum chiar şi din Italia, precum şi cu grupurile mai mici de Germani din România, Ungaria, Jugoslavia, Rusia şi provinciile răsăritene. Nu vreau să dau lecţii Germanilor, dar cred că două State germane independente şi minorităţile germane sunt mai importante din punct de vedere cultural, decât o contopire naţională mecanică şi decât năzuinţa spre o imposibilă unificare administrativă a ţinuturilor germane risipite prin alte ţări.

„In Finlanda există Suedezi, şi aşa mai departe. Pe scurt, în aproape toate Statele se face deosebire între Stat şi Naţiune. Eu consider minorităţile libere din punct de vedere linguistic şi cultural, ca fiind un mijloc mai practic de desvoltare pentru Paneuropa şi pentru idealul de umanitate. Germania poate susţine la Geneva plângerile îndreptăţite ale minorităţilor germane, după cum ceilalţi pot prezenta acolo plângerile justificate contra administraţiei germane. Să vorbim în cele din urmă la Geneva, cu toată sinceritatea: să spunem adevărul. Germanii noştri, cred eu, se aflau în bună parte încă dela începutul Statului; ei sunt deci de secole în ţară, s'au desvoltat odată cu noi economiceşte şi culturaliceşte şi, ca minoritate cu adevărat culturală, ei pot face la noi, pentru neamul lor, mai mult decât în Germania. Dar noi avem şi minorităţi cehe în regiunile germane, mai cu seamă lucrători. Şi naţionalistul german prefera adesea pe lucrătorul ceh; înainte, Cehul se mulţumea cu puţin. Şi vă

veţi mira, când veţi vedea cât de mulţi Germani mai tratează şi astăzi, după vechiul sistem austriac, minorităţile cehe din Statul nostru. Foarte instructivă este epoca prefacerii, a revoluţiei; Germanii aveau patru centre naţionale, căci domeniul lor linguistic nu este unitar, coherent. Observaţi, vă rog: Praga este un centru cultural şi pentru Germani; toate şcolile lor superioare se află acolo; deasemenea şi centrele de acţiune economică, ş. a."

— Veţi aplica această idee, întrerupsei eu, tuturor minorităţilor — şi anume, veţi susţine că minorităţile mai mari sunt mai fericite în Statele străine?

„Fiecare minoritate trebue judecată altfel, căci fiecare s'a format altfel, iar relaţiile ei cu majoritatea sunt altele în fiecare ţară".

— Ingăduiţi-mi să vă comunic acum câteva plângeri ale Ungariei, spusei. Ungurii susţin că, la împărţirea marilor moşii, s'a luat numai dela ei pământul, nu şi dela Slovaci; că, prin noua împărţire a provinciilor, recensământul populaţiei a dat un rezultat defavorabil pentru dânşii; că monumentul lui Rakoczy, precum şi alte monumente şi morminte, au fost dărâmate; că ei sunt oprimaţi, supuşi violenţii, în şcoli şi la tribunale, chiar acolo unde ei alcătuesc peste 20% din populaţie; că ei nu posedă nicio catedră şi că sunt interzise conferinţele în limba ungară. Toate acestea ar fi desigur în contrazicere cu principiile d-vs.

„Că îmi dau seama de nevoile culturale ale Maghiarilor la noi, dovedeşte faptul că eu însumi am întemeiat doar un fel de academie maghiară. O catedră pentru limba şi literatura maghiară la universitatea din Bratis-

lava, este o cerinţă dreaptă—şi practică chiar pentru noi. Deocamdată avem o catedră pentru relaţiunile slavo-maghiare. Dacă ea va fi complectată, aceasta e o chestiune pe care timpul o va rezolva.

„In Germania, există câte o universitate la două milioane de locuitori; la noi, la trei milioane. Sunt însă numai 750.000 de Maghiari. Cât despre o interzicere a conferinţelor, ea nu există. Reproşul privitor la recensământul populaţiei nu este adevărat. Slovacia, ca şi Boemia şi celelalte provincii, este împărţită în districte, fără a se ţine seama de naţionalitatea populaţiei. Şi Maghiarii obiectivi ştiu doar ei înşişi, că rezultatele maghiarizării cu forţa a Slovacilor, în ultimele decenii dinainte de războiu, sunt corijate astăzi, prin-tr'o firească reacţiune, la propriul lor popor.

„Că nu li s'a luat Slovacilor nici proprietate funciară, aceasta se datoreşte faptului că nu ei posedau pământul, ci numai Ungurii, un Apponyi, un Andrassy, ş. a. Mormântul şi monumentul lui Rakoczy sunt neatinse; au fost demontate statuia Mariei Tereza din Bratislava şi câteva monumente ale Mileniului, pe cari Maghiarii le-au ridicat în amintirea pretinsei lor stăpâniri de o mie de ani asupra Slovacilor. Se poate ca în unele locuri să se fi întâmplat excese. Dar nici în aceste cazuri nu trebue uitat că Maghiarii au exercitat, până la prăbuşirea monarhiei, o maghiarizare lipsită de scrupule. Chiar şi sub republică, minorităţile confesionale slovace mai sunt oprimate şi maghiarizate. Inţeleg ca o naţiune mică să-şi reclame minorităţile la noi, în România şi Jugoslavia; doresc însă ca Ungurii, în propaganda lor, să servească străinătăţii numai fapte rele.

„Accentuez că Maghiarii mai au şi astăzi în ţara lor o considerabilă minoritate slovacă şi căreia nu i se dă şcoli proprii; la noi, fiecare sat maghiar are o şcoală maghiară, populaţia are deplină libertate a cultului şi drepturi politice egale. Maghiarii noştri republicani, aşa cred, ar putea fi de folos naţiunii lor."

— Şi, în faţa unor asemenea amestecuri, adăogai eu, profesorii mai vorbesc despre rase!

„E de necrezut cât de copilăroşi pot fi mulţi profesori", exclamă Masaryk, „şi îmi amintesc cu tristeţă de observaţiile ce le-am făcut în această privinţă". Şi el continuă: „Toate popoarele Europei sunt amestecate din punct de vedere naţional; şi Statele europene sunt amestecate, adică: ele nu cuprind un singur popor, au minorităţi naţionale. Numai Statele cele mai mici, în felul lui San Marino, au o singură naţionalitate. De oarece, în recensământul populaţiei, naţionalitatea e indicată după limba vorbită, înseamnă că un Stat amestecat este un Stat bi sau plurilinguist. Fiecare minoritate s'a format, istoriceşte, altfel decât celelalte — iar naţiunile şi limbile cuprinse în acelaş Stat sunt adesea foarte împrăştiate. Există *enclave*, ţinuturi cuprinse în alte ţinuturi. Noi avem multe enclave germane şi ceho-slovace. Dar niciun Ceh cu judecată nu-şi închipuie că o minoritate de trei milioane, instruită şi prosperă din punct de vedere economic, ar putea fi desnaţionalizată. Situaţia Germanilor la noi, este din totdeauna o situaţie cu totul proprie, specifică."

— Credeţi oare că evoluţia duce spre Statul etnic?

„Până acum, străduinţele comune culturale

erau tot atât de puternice ca şi sentimentul naţional. Religia, umanismul, epoca Enciclopediştilor, ştiinţa, filosofia, arta, tehnica, etc. au fost şi sunt forţe sociale, mai puternice decât limbile. Pentru contopirea unui Stat, au fost hotărîtoare şi interesele economice, precum şi graniţele naturale, munţii, etc. şi nevoia de securitate şi apărare.

„Prin faptul că limba populară, contrar Evului Mediu, a devenit limba în care se oficiază serviciul divin, şi mai cu seamă prin desvoltarea literaturii moderne, prin generalizarea învăţământului şcolar, prin uzul ei curent în administraţia Statului, ş. a., limba a căpătat mai multă însemnătate. Din punct de vedere practic, ea echivalează cu naţionalitatea. E deajuns o privire în atlasul istoric ca să ne convingem că numeroasele State mici din Evul-Mediu, mai ales în Germania şi Italia, erau menite să se unească în State mai mari. Sentimentul naţional a devenit, în epoca mai nouă, o forţă creatoare de Stat.

„M'aţi întrebat despre problema raselor. Natural, nu ne vom ocupa aci cu problemele de rasă şi naţionalitate ale antropologilor şi etnografilor; de fapt, aci e vorba de problema politică a pangermanismului.

„Am acordat totdeauna cea mai mare atenţie chestiunii de rasă şi naţionalitate. Noi, Cehoslovacii, suntem un popor foarte amestecat şi amestecul continuă neîncetat; aceasta se poate observa mereu la noi. Şi Germanii sunt foarte amestecaţi, poate mai mult decât noi. Şi, desigur, istoria ne spune cum s'au amestecat popoarele şi rasele; numele proprii, numele fluviilor, ale oraşelor ş. a. dovedesc dela început amestecul. Şi s'a spus adesea că amestecul dă la iveală oameni mai

destoinici, decât prin căsătorii strict limitate în cuprinsul poporului propriu. Iată că vine însă francezul Gobineau şi, după dânsul, germanul Lagarde, probabil un descendent francez, şi austriacul Schönerer—şi astfel s'a întemeiat partidul pangerman, care a proclamat dogma şi revendicările sângelui pur.

„Am putut observa începuturile lui Schönerer şi, curând, am cunoscut „Scrierile germane“ ale lui Lagarde; la Viena, am apucat şi vremea Wagnerismului politic, care s'a alăturat pangermanismului. Nu e un fapt întâmplător că pangermanismul s'a evidenţiat printr'un partid politic în vechea Austrie:—opt naţiuni erau stăpânite şi oprimate acolo de minoritatea germană. In practică, amestec de naţionalităţi şi de rase — iar în teorie, pretenţia „sângelui pur“. Cea mai recentă îndrumare germană se trage din Austria şi dela Schönerer. Pangermanismul a proclamat de timpuriu propria sa filosofie a istoriei şi politica de anexiune — şi aceasta era un motiv suficient pentru continuarea mişcării, căci poporul nostru servea în primul rând ca obiect de atac şi fusese declarat demn să sporească „sângele curat germanic“! Cu noi şi după noi, urma să vină rândul întregii Europe centrale şi al Răsăritului european. Triest şi Adriatica, în drumul spre canalul de Suez, fură declarate ţeluri mai depărtate ale planului Berlin-Bagdad. Precum am spus, am urmărit cu mult zel mişcarea pangermană şi literatura ei şi am scris încă în timpul războiului, la Londra, câteva articole asupra pangermanismului şi ţelurilor sale. Ştiu că, acei cari proclamă astăzi în Germania punctul de vedere general-german, accentuează că teoria lor este diferită de pangermanism.

„Nu e nevoie să precizez cu tot dinadinsul că, din punctul de vedere al idealurilor umanităţii, eu resping programul de anexiune pangerman. Dar şi în mod obiectiv, eu nu văd în filosofia istoriei proclamată de pangermanism nicio exactitate ştiinţifică. Aşa, de exemplu, am observat că programul autoritar al noului pangermanism porneşte dela teoria „sângelui german", dar sare apoi pe nesimţite la „rasa *germanică*" (nu pur şi simplu germană!) Şi „sângele curat" nu este şi el un element materialist? Intrebarea e importantă pentru o teorie care respinge în mod radical materialismul lui Marx; mie, „sângele curat" îmi aminteşte prea mult de maxima lui Feuerbach: „Omul este ceea ce el mănâncă". Şi cum se poate ajunge dela sânge la o concepţie asupra lumii şi la o mentalitate, cari pun la acelaş nivel „sângele curat" şi „rasa"? Şi mentalitatea e identică cu concepţia asupra lumii? Pangermanismul cere un Stat puternic, o autoritate centrală puternică împotriva „Non-statului" de azi; — oare şi Statul acesta se va desvolta prin aşa zisul „sânge curat"? Oare supraomul lui Nietzsche, adevăratul ideal al pangermanismului, s'a ivit din sângele curat german? Insuş Nietzsche n'ar susţine aşa ceva. Şi cum se pot împăca Germanii, religia şi religiozitatea cu teoria sângelui? Cunosc încercările de a se face din Isus un arian şi din pangermanism o teorie antisemită.

„Pangermanii vor să făurească o concepţie germană despre lume, să schimbe din temelii creştinismul şi morala, adică toate năzuinţele culturale şi întreaga viaţă spirituală, spre a determina o nouă renaştere a naţiunii germane: — aceasta e desigur o întreprindere

vrednică de luat în seamă. Pangermanismul — accentuez că aci am în vedere numai teoria, nu şi practica politică — este în neîncetată opoziţie ideologică, filosofică, cu Goethe, Lessing, Herder şi multe alte spirite mari ale Germaniei. Pe cât văd eu, pangermanii îşi însuşesc pe Schiller şi chiar pe Platon, filosoful meu preferat. Pe Platon, desigur pe nedrept şi de bunăseamă şi pe Schiller, câtă vreme acesta se bazează pe Kant, care nu poate fi încorporat în mod organic pangermanismului. Kant şi Schiller era pentru libertate politică; Kant era şi pentru republică. Scuzaţi-mă, aţi făcut aluzie la problema raselor şi am intrat în această chestiune fără s'o pot expune şi discuta în mod oarecum mulţumitor. Şi aci nu e vorba numai de pangermanismul german, ci şi de mişcări asemănătoare, din alte câteva ţări.

„Pangermanismul găseşte o soluţie practică a „problemei primordiale" germane în regiunile răsăritene, adică în ocuparea pământului dela Răsărit; de-aci rezultă înnodarea lui cu politica lui Heinrich de Löwen şi a suveranilor prusaci; planul Berlin-Bagdad ţinteşte spre Orientul depărtat. „Politica teritoriului" este un *terminus technicus* pentru această politică de ocupaţiune a popoarelor mari şi dominatoare".

— D-vs vorbiţi mai cu seamă despre generaţia mai veche a pangermanilor (Altdeutschen); îi consideraţi pe aceştia mai însemnaţi sau chiar mai puternici decât ceilalţi?

„Găsesc la Lagarde formularea cea mai serioasă a pangermanismului; poate şi din cauza că el era teolog. Pangermanismul de azi, care a luat forma naţional-socialismului, n'a depăşit ideologiceşte pe Lagarde, însă a rea-

lizat această doctrină în detaliu; în această privinţă, naţional-socialiştii au înfăptuit multe până acum. Nu pot fi de acord cu politica lor practică: — eu sunt pentru democraţie şi resping şi forma naţional-socialistă a absolutismului politic. Pardon! continuaţi cu interogatoriul d-vs!"

— Aşa dar—spusei eu, căci aveam de gând să desfăşur o lungă listă de obiecţiuni ale adversarilor săi—Germanii susţin că, contrar programului lui Wilson din Martie 1919, au fost siliţi de legionarii cehi să se unească cu noul Stat cehoslovac. Se pune acum întrebarea de ce n'aţi apărat cu principiile voastre pe Wilson contra lui Wilson însuş?

„Principiul lui Wilson, spuse el, depăşeşte toate cadrele legilor; el trebue acomodat in concreto împrejurărilor date. De altfel, v'am atras atenţia că însuş Wilson şi-a schimbat programul în acest punct."

— Să revenim acum la şcoli, continuai eu. După cum mi se spune, guvernul ar fi construit şcoli cehe în regiunile germane. In satul german Fichtelbach, lângă graniţa bavareză, muncitorii ar fi siliţi să-şi trimită copiii la şcolile cehe. Se spune că s'ar fi închis 3-4000 de clase în şcolile germane şi că, în schimb, s'ar fi deschis 2000 de clase cehe în regiunile germane.

„Dacă fabricanţii germani caută lucrători cehi, replică Masaryk, ei trebue să accepte şi şcolile cehe. Am auzit că s'a trimis într'un sat din pădurile Boemiei — nu-mi amintesc numele — un funcţionar, ca să se îndrepte situaţia. Desnaţionalizarea nu e cuprinsă în programul nostru. In ce priveşte clasele, Germanii aveau la început un număr disproporţionat de mare de clase faţă de Cehi.

Acesta era tocmai rodul politicii de germanizare a Austriacilor. S'au întâmplat unele erori şi abuzuri, dar—repet—ele nu corespund vreunui program. Cifrele pe cari le-aţi prezentat sunt false. Din 1918, au fost desfiinţate în întreaga Republică numai vreo 170 de şcoli primare (nu numai germane) cu o mie de clase. Şcolile minoritare cehe sunt în număr de 220 cu vreo 1500 de clase."

— In regiunile acelea, continuai eu, Germanii ar fi înlocuiţi în slujbele lor; la Karlsbad şi Eger, de exemplu, sunt numiţi numai Cehi în posturile de căpetenie; şefii de gară germani sunt şi ei înlăturaţi unul după altul. Se mai spune că uneori sunt instalaţi şi soldaţi cehi în regiunile germane.

„La districtul Karlsbad nu aparţine numai oraşul, îşi continuă Masaryk apărarea. Principalul este ca şefii aceia să se poarte cinstit, să cunoască bine ambele limbi şi să procedeze totdeauna potrivit legilor. In alte domenii de administraţie se găsesc Germani în posturi înalte, în regiuni unde predomină Cehii. Un vice-preşedinte regional din Boemia este de naţionalitate germană. Ceea ce trebue să fie hotărîtor în numirea şi avansarea tuturor funcţionarilor, e loialitatea faţă de Stat şi capacitatea lor. Regimentele sunt amestecate; deci, pretutindeni se pot afla în garnizoane Cehi, Germani şi Unguri. Din punct de vedere naţional, armata este fără cusur. S'a suprimat şi dreptul electoral al soldaţilor, pentru a face imposibilă orice agitaţie a partidelor. Mai aveţi ceva de întrebat?"

— Frachtele internaţionale — scrisorile de trăsură—trebue să fie predate în limba cehă. Şi eu însumi n'am înţeles de ce în unele va-

goane de cale ferată, inscripţiile şi avizele sunt numai în cehă, căci trenul ajunge doar repede în străinătate.

„Frachtele internaţionale au textul în franceză sau germană pe lângă acel în limba Statului. Şi în ce priveşte avizele, chestia trebue examinată din nou! In vagoanele cari pleacă în străinătate, avizele sunt chiar în patru limbi; e nedrept ca Germanii să prezinte aceste amănunte izolate ca un program de Stat. Chestiunea este dacă republica noastră e naţional-şovinistă: — o astfel de politică este imposibilă şi nu va fi făcută niciodată de mine."

— Se mai spune, continuai eu, că deşi în armată sunt 21% soldaţi germani, posturile de ofiţeri sunt acordate Germanilor cât se poate mai rar. In reforma agrară, ar fi fost hotărîtor punctul de vedere naţional în locul celui social; din şapte milioane şi şapte sute de mii de hectare de pământ din regiunea Sudeţilor, două milioane şi şapte sute de mii ar fi aparţinut latifundiarilor din Boemia şi o mare parte din acestea ar fi intrat în posesia Cehilor. Până în urmă cu câţiva ani, niciun German n'a făcut parte din ministerul de agricultură. Chiar şi de administraţia pădurilor, se spune că, dela etatizare, ea ar fi în întregime cehă în regiunile germane.

„Toate acestea sunt cel puţin exagerate. Ţăranul german are ministrul său în guvern; celălalt ministru german e socialist. Nimeni nu ia ţăranului german naţionalitatea sa germană. Repet: în armată nu există fricţiuni între cele două naţionalităţi; ei cântă cântecele lor diferite şi le învaţă unii dela alţii. In ce priveşte conflictele, nu-mi este cunoscut niciun caz. Iar dacă aveţi cunoştinţă de programele germane, nu e nevoie să vă explic că trebue să se procedeze cu prudenţă la acordarea gradelor de ofiţeri."

— Există totuş mijloace de îmblânzire a relaţiilor; aceste mijloace sunt uşor de realizat. De ce nu există, de pildă, firme oficiale, mărci poştale, ş. a. în trei limbi, ca în Elveţia? Aceasta nu vatămă nimănui şi ar linişti pe mulţi.

„Acolo unde trebue, există inscripţii şi avize în mai multe limbi. Fără îndoială, împrejurările dela noi nu pot fi comparate cu acele din Elveţia. Unirea micilor cantoane independente a fost mai prielnică în Elveţia. La noi, Germanii şi-au desvoltat limba încă din secolul al 14-lea; în cancelaria de Stat a împăratului Carol IV s'a format aproape toată limba germană scrisă. Când ne-am unit cu Austria, poporul nostru a fost asuprit de Habsburgi în toate privinţele; Germanii socot că li se face o nedreptate, când se înlătură multe lucruri cari trebuesc desfiinţate cu bună dreptate. Imi dau perfect de bine seama că, pentru siguranţa Statului, trebue să-i câştigăm pe Germani. Dacă nu se realizează aceasta, suntem şi noi răspunzători. De-aceea, programul nostru naţional este: absolută dreptate. Negreşit, ştiu că nu poate fi înlăturat în câţiva ani spiritul potrivnic Boemiei şi nici spiritul anti-cehoslovac, cultivat vreme atât de îndelungată de politica şi administraţia austriacă. *Mutatis mutandis* acelaş lucru se poate spune şi despre Cehi."

— Aceste interesante idei se referă oare şi la proprii voştri colonişti?

„Imprejurările erau altele. Emigranţii cehi căutau pâine şi libertate; de-aceea, ei au for-

mat în America o minoritate cu totul deosebită. Majoritatea emigranţilor slovaci din vechea Ungarie nu ştiau să citească şi să scrie; de-aceea învăţau greu engleza. Peatunci, Slovacul sosea la Pittsburg ca o ladă, ca un colet poştal, luat în primire de agentul care îl chemase şi trimis imediat la minele de cărbuni. Din satul său în ocniţă:—el n'a văzut nimic în America, el n'a văzut soarele. Copiii învăţau engleza hoinărind prin străzi, încât ajungeau adesea să nu-şi mai înţeleagă părinţii. Astăzi, situaţia e cu totul schimbată. Statul independent le-a dat emigranţilor conştiinţa demnităţii lor politice; deasemenea, a crescut şi nivelul lor social şi, prin aceasta, posibilitatea unei desvoltări culturale."

— Când priviţi îndărăt—spusei acum, căutând să rezum convorbirea—la vremurile când aţi considerat Statul vostru mai întâi în mod teoretic, pe urmă în mod practic, fără a avea încă puterea, chibzuind cum s'ar putea face mai bine, astăzi, când puteţi privi îndărăt, nu sunteţi oare desamăgit de limitele naturale ale posibilităţilor? Nu sunteţi niciodată descurajat la gândul că o situaţie oarecum mai desăvârşită e inaccesibilă şi că oamenii sunt mereu aceiaşi?

El se ridică să caute o carte, apoi spuse: „Aţi vorbit de curând, într'o seară, despre Marc-Aurel. Il cunosc. Poate că aveţi dreptate să faceţi comparaţii; v'am spus însă că eu nu sunt un stoic şi că dânsul se afla în altă situaţie. Nici eu nu pot realiza tot ce aş dori. Dacă se întâmplă ceva ce mi se pare că nu e drept, atunci aceasta are efect asupra prezentului şi viitorului. Nu pot transforma peste noapte oamenii crescuţi sub vechiul regim, şi nici măcar pe Cehoslovaci. Mi-aţi

citat pe Seume; la rândul meu, vă răspund şi eu cu un citat din acest autor: „Oamenii sunt ceea ce au fost oamenii întotdeauna" — cred că aşa spune Seume, pe care l-am citit cu mulţi ani în urmă. După 15 ani, un Stat nou este încă neisprăvit în multe privinţe. Pentru mine, problema este să continui: să realizez ceea ce a fost recunoscut că e drept. Nu există numai împrejurări; deseori, împrejurările sunt chiar oamenii: a, b, c, d, etc. cu cari am de-a face, spre a continua această sarcină, spre a conduce mai departe acest Stat nou. Am de ales un guvern; 16 oameni destoinici. Aşa dar, aleg: am cutare îndoială sau cutare scrupul. Dar în momentul acela, eu nu pot provoca o luptă cu unul sau mai multe partide. Aş putea, însă sunt necurmat în gardă. De-altfel, arătaţi-mi Statul unde parlamentul ar putea prezenta şefului Statului 16 bărbaţi de Stat, spre a forma cu ei un guvern. Lipsurile pe cari le-aţi indicat se găsesc şi în celelalte State mai vechi."

El se întrerupse, îşi ţinu după obiceiul său mâinile pe ochi, le lăsă apoi în jos şi spuse cu voce fermă:

„Mi s'a reproşat adesea că vorbesc prea făţiş despre multe lucruri. Aşa numita isteţime şi şiretenie politică e zadarnică. La urma urmelor, lumea judecă numai după fapte, nu după vorbe, iluzii şi minciuni. Nu spun totul, nu-mi spun părerea la orice prilej. Dar când vorbesc, spun ce gândesc. Acum, am răspunderea pentru conducerea acestei mari gospodării—nu toată, dar o mare răspundere. Inainte, ca profesor, puteam instrui, puteam vorbi şi scrie. Acum însă, trebue să procedez cu hotărîre—să activez repede!" El mai făcu o pauză, privi înainte-i, făcu apoi cu braţul

drept o mişcare nerăbdătoare, largă — şi încheiă:

„Bine înţeles, încă nu e ceea ce doresc. Eu cer mai mult. De oare ce cunosc însă natura omenească, o accept. Sunt nemulţumit. Dar există chiar şi o sfântă nemulţumire. Nu recunosc resemnarea stoică, pentrucă sunt teist. Nu mă plâng: nu am timp pentru aşa ceva. Nu fug de greutăţi. Doar ele sunt tocmai spre a fi învinse!"

XII. AUTORITATE SAU LIBERTATE?

„Cât mai puţin etatism şi cât mai multă iniţiativă personală", începu Masaryk cu însufleţire, când l-am întrebat de ideile fundamentale ale fascismului.

„Ca şi pangermanismul, fascismul nu vrea să fie numai un manual de politică practică şi de administraţie a Statului, ci o reprezentare şi o concepţie proprie despre lume, în sfârşit, o concepţie asupra vieţii, adică, în fond, o filosofie şi mai cu seamă o etică. Vă puteţi închipui cât mă interesează concepţia fascistă şi că urmăresc cu atenţie teoria şi politica fascismului. Mussolini a expus doctrina fascismului în Enciclopedia italiană; foarte interesant. Pot fi de acord cu unele puncte, cu altele nu. Natural că nu putem discuta aci despre politica fascistă — dar vreau numai să compar ideile mele democratice fundamentale cu cele fasciste.

„Mussolini s'a exprimat hotărît contra materialismului şi pozitivismului; el accentuează spiritualitatea concepţiei sale despre lume şi viaţă, fără să explice mai de-aproape noţiunile sale filosofice de bază. Până acum, el a scris şi a vorbit numai despre noţiunile de Stat şi naţiune. Pentru fascism, ca şi pentru oricare sistem politic, ceea ce este cu deosebire important e condiţia raporturilor dintre

individ şi societate. Mussolini e un anti-individualist hotărît; el nu recunoaşte individul decât în măsura în care acesta e în concordanţă cu Statul. Statul este conştiinţa universală şi voinţa universală, cari există ca proces istoric. In toate aceste puncte, mă pot referi la analiza pe care am făcut-o marxismului şi atitudinei sale negative faţă de el. Din punct de vedere psihologic sau istoric, deci şi etic, nu pot admite ca o conştiinţă individuală să se piardă în acea universală. Nu există conştiinţă universală, nu există voinţă universală — există numai conştiinţe individuale; politiceşte, există numai indivizi, cari sunt organizaţi într'un ansamblu social. Această organizaţie poate fi foarte felurită : poate fi şi fascistă.

„Ca individualist, nu pot accepta ideea ca Statul, naţiunea, poporul sau altă colectivitate să se realizeze într'un număr restrâns de indivizi sau chiar într'unul singur. Ştiu prea bine că există sociologi şi politiciani, cari proclamă un fel de conştiinţă colectivă, negând pe cea individuală; dar această construcţie nu se poate menţine ştiinţificeşte. Ea îşi are origina în aristocratismul politic.

„Pentru fascism, Statul este adevărata colectivitate. Dacă se pune alături de Stat naţiunea, poporul — atunci Statul e elementul primar: el formează naţiunea, nu naţiunea Statul. Pentru fascism, Statul este sufletul sufletului : prin aceasta, vreau să spun că conştiinţa de Stat a indivizilor, mai ales a celor proeminenţi — oameni politici, gânditori, artişti, etc. — este adevărata lor inspiraţie pentru activitatea lor spirituală. Statul fascist nu este numai legislator, îndrumător politic, ci şi educator şi promotor al întregii

vieţi intelectuale şi spirituale ; el este disciplina care pătrunde şi conduce toată viaţa omului, raţiunea şi voinţa sa. Acest Stat este cea mai înaltă şi, de fapt, unica autoritate. El nu recunoaşte nicio barieră în calea evoluţiei sale, căci el este de fapt nelimitat.

„Ar fi foarte interesant dacă am examina mai de-aproape definiţiile şi ţelurile acestui ultra-etatism fascist; notez numai că ele vor fi prezentate mai mult în mod plastic decât abstract. Aşa, de pildă, citim că Statul fascist ar vrea să schimbe, să creeze din nou — nu formele, ci conţinutul vieţii omeneşti, fondul omului, caracterul, credinţa sa. In acest scop, el cere disciplină şi autoritate, care trebue să pătrundă adânc în spirite şi să domnească acolo, fără opoziţie. De aceea, emblema lui e legătura de nuele, fasciile lictorilor, simbolul unităţii, al forţei şi dreptăţii. Simbolul fascist îmi aminteşte de simbolul prinţului nostru Svatopluk din Moravia; înainte de a-şi da sfârşitul, el a înmânat fiilor săi o legătură de nuele, spunându-le, ca să-i întărească printr'o pildă, că ei pot rupe legătura întreagă, însă nu fiecare nuia în parte. Un simbol frumos, fără pretenţie.

„Pentru fascism, secolul democraţiei s'a terminat prin războiul mondial. O mică elită, mai exact : unul singur, unicul, este stăpân nelimitat, pentrucă în el e întrupată pe cât se crede naţiunea întreagă, de fapt Statul. In originalul fascist, unicul fascist — „UNO" — este scris cu majuscule mari. Fascismul recunoaşte monarhia în dinastia actuală, cu toate că principiul ereditătii monarhice nu concordă cu primatul, cu dictatura fascistă.

„Mi se pare că Mussolini a fost influenţat şi format în timpul copilăriei sale de religie

şi biserică; acestea au avut asupra lui un efect mai puternic decât doctrinele politice abstracte de mai târziu. In explicarea programului politic, factorul acesta este de-obiceiu uitat — dar pe nedrept. Părerile căpătate în copilărie, de obiceiu dela învăţătorii şi părinţii iubiţi, au mare influenţă prin caracterul lor intim şi mai ales prin faptul că ele sunt puse în practică — căci ele dau atitudini definitive faţă de cele mai de seamă probleme vitale, modelează mentalitatea şi obişnuesc cu anumite simţimânte. Absolutul teologic devine absolutism politic; infailibilitatea dogmei şi bisericii ridicate la rangul de instituţie divină, ajunge pe urmă infailibilitatea Statului divinizat, a naţiunii zeificate. Fascismul acceptă partea exterioară a catolicismului — simbolismul, organizaţia uniformă şi autoritatea infailibilă a conducătorului.

„Religia şi în special catolicismul sunt recunoscute şi protejate de fascism, dar aceasta are numai o însemnătate tactică, deoarece fascismul nu vrea să fie numai un sistem de guvernământ, ci şi un nou sistem propriu de gândire. Creştinismul, prin cele două învăţături principale ale lui, pune desigur fascismul într'o situaţie foarte penibilă; porunca iubirii, a înfrăţirii universale a oamenilor, e declarată ca utopie creştină şi de-aceea e respins cu energie şi idealul unei păci perpetue: — viaţa este o luptă necurmată. De aci rezultă învăţământul şi educaţia tineretului în spirit militarist.

„Pe lângă catolicism, vechea şi politeista Romă serveşte fascismului ca model şi învăţător. In lagărul central al fascismului se află o capelă creştină şi, lângă altarul simplu, sunt rămăşiţele fascistului Bianchi, căzut în

floarea vârstei; pe Capitol, un altar roman e închinat memoriei jertfelor fasciste. Insemnatele săpături din Roma antică şi noua înfăţişare a capitalei arată lămurit cum vrea fascismul să cultive spiritul legiunilor romane.

„Pentru mine, e problematic dacă acest cult al Romei antice poate fi justificat din punct de vedere istoric. Cei mai mari filosofi romani şi greci au propovăduit idealurile umanităţii; există culegeri bune ale celor mai umanitare aforisme din epoca imperiului roman, unele scrise şi de împăraţi. Aşa dar, chiar în sânul lor, pe cale filosofică şi etică, Romanii, prin spiritele lor cele mai bune, au combătut şi învins imperialismul militarist, pregătind astfel recunoaşterea poruncii creştine a iubirii aproapelui.

„Pentru fascism, etica are cea mai mare însemnătate. Remarcăm la el frumoase maxime de conduită în viaţă: Suntem contra unui trai comod; viaţa este serioasă — şi alte asemenea. Dar toate aceste maxime nu sunt noui. Mă îndoesc că o mişcare politică poate creea o nouă concepţie despre viaţă şi lume, o nouă etică şi moralitate. Fascismul îmi pare o încercare practică de a înfăţişa politiceşte supraomul lui Nietzsche. Voinţa de putere este doctrina esenţială a ambelor sisteme şi, în sensul acestui voluntarism, instinctul e suprapus raţiunii, ca autoritate infailibilă. Pangermanismul pune accentul pe popor şi rasă; fascismul neagă doctrina raselor — dar amândoi recunosc Statului ca atare dreptul de expansiune, fireşte, de expansiune teritorială.

„Nici fascismul, nici pangermanismul n'au isbutit să-mi sdruncine convingerile democratice. Şi, spunând aceasta, nu vreau să identific ambele doctrine în toate punctele lor.

Ştiu bine unde rezidă diferenţele. Faţă de orice imperialism, în disjuncţia politică: Cesar-Isus, eu mă decid pentru Isus. Şi Isus era pentru expansiune, dar pentru aceea a religiei, atunci când a trimis pe discipolii săi la toate popoarele. Pentru mulţi dintre partizanii lor, fascismul sau pangermanismul pot fi şi o religie; ambele sisteme alcătuesc o reacţiune religioasă şi, ca să spunem pe scurt: o întoarcere la păgânism. Pentru pangermanism, vă amintesc de Rosenberg şi de mitologia lui veche-germanică; pentru fascism, e simptomatic Evota cu imperialismul lui păgân.

„O analiză exactă a fascismului ar trebui desigur să pornească dela origina şi evoluţia sa şi să scoată în evidenţă diferitele sale elemente; eu am accentuat asupra influenţii Bisericii şi a ideii imperiului roman. Cu toată adversitatea lui Mussolini contra marxismului sau tocmai în pofida acestei adversităţi, găsim la dânsul multe elemente marxiste; de exemplu: massa devine Stat — ideea dictaturii — ideea procesului istoric. Nu trebue să mai precizez că, mult înainte de fascism, eu am respins doctrina lui Marx şi am constatat crizele marxismului; am atras atenţia asupra legăturii marxismului cu pozitivismul şi am respins şi pozitivismul; pot aminti chiar că am judecat liberalismul în mod foarte sever; — toate acestea sunt importante concordanţe cari scot cu atât mai mult în evidenţă antagonismul diverselor concepţii asupra lumii.

„Totuş — mi-aţi pus întrebări asupra fascismului, pentru a examina democraţia în punctele privitoare la autoritate şi libertate; de-aceea, nu m'am ocupat de toate problemele

indicate de doctrina de Stat fascistă. Nu cercetez, prin urmare, problema corporaţiilor în opoziţie cu aceea a partidelor şi aşa mai departe. Deoarece m'aţi întrebat în mod direct dacă democraţia recunoaşte autoritatea, răspund hotărît: da, însă nu fără libertate.

„Am caracterizat teocraţia ca predecesoare a democraţiei. Regimul vechi şi cel mai vechi recunoştea autoritatea divinităţii sau a zeităţilor—şi de aci a derivat autoritatea preoţilor şi suveranilor. Regimul vechi, cel antic, era direct sau indirect teocratic, aristocratic, absolutist. Monarhie—oligarhie, dictatură—absolutism. Democraţia nu este absolutistă, admite critica şi e tolerantă. Democraţia are ca bază morala, şi nu religia; teoretic, ea se bizue pe ştiinţă şi filosofie, nu pe teologie. In evoluţia istorică, există multe perioade de tranziţie, de pildă diferitele forme ale monarhiei constituţionale, republicile la începuturile lor.

„Statul s'a sprijinit multă vreme pe autoritatea divină: — acesta este principiul teocraţiei, al suveranilor din graţia divină. Dar e semnificativ că, în Vechiul Testament, care cuprinde cea mai radicală teorie a teocraţiei, Iehova închee un tratat de alianţă cu poporul său ales. Statul — care e *in concreto* şi *in praxi* o însumare de instituţii şi organe autoritare—nu poate pretinde astăzi absoluta infailibilitate a autorităţii sale. Absolutismul şi teoria graţiei divine, precum au arătat prea deseori experienţele istorice, au dus la metoda lui Ghenghis-Chan: de-aci au rezultat revoluţiile şi predispoziţia revoluţionară a epocii noui. In practică, autoritatea înseamnă prea des: *sic volo, sic jubeo* al unuia singur, al unicului. Aci se află marea şi primejdi-

oasa stâncă, pentru toate sistemele autoritare de guvernământ; fiecare om care poate cugeta politiceşte, va recunoaşte principiul autorităţii şi îşi va manifesta loialitatea faţă de autoritatea Statului; dar el va cere şi libertatea. In codul politic al Revoluţiei franceze, care formează stâlpul fundamental al democraţiei şi republicei moderne, libertatea este o cerinţă foarte importantă, dreaptă şi preţioasă.

„Libertatea înseamnă dreptul de iniţiativă în toate domeniile şi în special în cel politic; deoarece libertatea înseamnă înainte de toate dreptul de critică a ideilor, instituţiilor şi acţiunilor omeneşti, democraţia cere deci virtutea modernă a toleranţei, pentru a se putea înfrânge revoluţionarismul modern: — aceasta e lupta democraţiei contra aristocratismului vechi şi învechit. In loc de toleranţă, s'ar putea spune răbdare; — politica mai cu seamă, în orice caz democraţia, cere răbdare."

După această profesiune de credinţă a lui Masaryk îndreptată contra Statului autoritar, am putut trece fără primejdie la critica democraţiei, al cărei reprezentant — cel mai puternic reprezentant al ei — şedea în faţa mea. Deoarece unele din aceste idei se potriveau şi pentru Germania cea nouă, am pus întâi întrebarea: de ce nu s'a putut menţine acolo democraţia?

„Oamenii sunt făpturi supuse obişnuinţelor, răspunse Masaryk, Deoarece Germania a fost educată politiceşte de Prusia vreme atât de îndelungată, era greu să se constitue şi să se asigure o adevărată democraţie numai în 14 ani. Monarhismul prusian, deci aristocratismul bizuit pe armată, este calitativ deosebit de democraţiile actuale. In Anglia mo-

narhică, guvernează parlamentul; regele este de fapt un preşedinte ereditar—şi putem considera Anglia ca o formă a democraţiei. Pe continent, monarhul stăpânea numai din graţia divină; aşa dar, el era susţinut de religie, de biserica respectivă. Impăratul Austriei era consacrat ca sfânt în mod oficial; şi coroana lui Ştefan e sfântă, precum era sfântă pentru naţiunea germană coroana împărăţiei germano-romane; — aceste credinţe sunt rămăşiţele vechei concepţii teocratice. Suveran din graţie divină, adică un ales, un trimis al lui Dumnezeu, un instrument al lui Dumnezeu, cum formulase împăratul Wilhelm al doilea. Franţa monarhică era atot-creştină, mai creştinească decât toate. Revoluţia franceză şi aceea americană au înlăturat în principiu vechiul regim.

„Democraţia modernă e tânără; vechiul regim s'a desvoltat şi s'a consolidat timp de mii de ani, pe când democraţia modernă există abia dela Revoluţia americană şi franceză. De-aceea, ea nu este încă desăvârşită, însă viitorul îi aparţine ei. Să privim harta Europei: majoritatea Statelor e republicană, iar monarhiile sunt constituţionale; după principiul democratic al majorităţii, Europa este democratică. Nu există o decadenţă a democraţiei, deşi recunosc fără şovăire că democraţia nu e încă perfectă, că nu există încă nicăeri una desăvârşită. Dar — monarhiile din Germania, Austro-Ungaria, Rusia erau oare mai desăvârşite? Cine a pricinuit războiul mondial? Democraţia? Cine a pierdut războiul mondial? Democraţia? Cine a provocat criza economică? Tot democraţia?

„Dictaturile — să aşteptăm să vedem cum se vor dovedi ele la lucru. In orice caz, ve-

dem că Europa renunţă la vechiul regim; avem simţimântul că, de fapt, niciun popor nu mai îndrăsneşte să recunoască în mod cu totul făţiş vechiul regim, chiar dacă pe ici şi colo s'au evidenţiat unele îndoeli şi ostilităţi contra democraţiei şi a republicii.

„Accentuez cu toată energia: trebue să se facă deosebire netă între anarhie şi democraţie; recunosc că mulţi oameni au o concepţie anarhică asupra libertăţii democraţiei. Eu fac încă o deosebire: între democraţia negativă şi cea pozitivă. Impotriva vechiului regim, au fost proclamate cele mai înalte principii democratice. Insă, când vechiul regim a căzut şi când oamenii au trebuit să realizeze în mod pozitiv democraţia, să practice puterea politică nu „din graţia divină", ci „din voinţa poporului" — atunci, în virtutea obişnuinţii, s'a continuat sub diferite forme practica vechiului regim. Căci oamenii sunt doar făpturi supuse obişnuinţii. Democraţia nu este stăpânire, ci administraţie. Democraţia nu este numai politică, ci şi o concepţie asupra vieţii şi a lumii, pe temeiul căreia fiecare cetăţean e o individualitate, care respectă la rândul ei personalitatea concetăţenilor săi. Democraţia înseamnă dreptate. Socialiştii francezi, şi chiar Marx şi Engels, au înfăţişat doctrina lor ca o realizare a iubirii creştine a aproapelui — şi, în această privinţă, ei au oarecum dreptate. Pentru mine, democraţia are o bază etică — şi abia în al doilea rând, una religioasă şi metafizică; teismul meu vede în om un colaborator al lui Dumnezeu — iar sufletul fiecărui om este de-asemenea demn de a fi preţuit, ca expresie a individului nemuritor. Ceea ce este etern, nu poate fi indiferent Eternului.

Vechiul aristocratism considera pe om ca o fiinţă rea sau proastă şi, fireşte, chiar amândouă laolaltă; în ambele cazuri, acest aristocratism duce la absolutism, la autocraţie şi dictatură.

„Eu văd o dovadă de democratizare şi în faptul că, în timpul războiului şi după aceea, au ajuns la conducerea politică oameni cari erau socialişti ori s'au pronunţat pentru reforme sociale; numesc, dintre aceştia, pe Briand, Mussolini, Ebert, MacDonald. Tret bue să mă citez şi pe mine; toţi aceştia sun- oameni iviţi din popor şi recunoscuţi de popor. Şi faptul că în Anglia, Germania, Austria, la noi şi în alte State social-democraţia a ajuns după războiu la cârma puterii, este cel puţin simptomatic. Era desigur de aşteptat ca reacţiunea să se ivească pe-alocuri. Prefacerile fundamentale nu isbutesc dela prima lovitură; aşa a fost şi cu Revoluţia franceză; reacţiunile mai mult sau mai puţin puternice ce se ivesc după revoluţii, nu sunt ceva nou — şi ele nu pot fi prezentate ca un argument contra programelor, ci mai de grabă contra acelor cari le apără şi caută să le pună în practică. Europa — aceasta trebue să fie doar bine lămurit pentru orice începător într'ale politicii — este de mult şi va fi încă vreme îndelungată un laborator politic. Trăim într'o mare perioadă de tranziţie; vechiul regim se schimbă, e înlocuit cu forme noui în toate tărâmurile. Când Mussolini şi Goebbels proclamă sistemele lor ca fiind formele cele mai pure ale democraţiei, eu văd în acea sta o recunoaştere a democraţiei despre care vă vorbesc."

Masaryk s'a abătut spre ideile sale preferate şi eu am căutat să-l reîntorc la antiteza

autorităţii şi libertăţii, punându-i o întrebare asupra propriei sale experienţe în ce priveşte diferitele forme de Stat. Astăzi însă, el a rămas mai mult în domeniul teoretic:

„Am văzut şi am cercetat multe State; pe lângă aceasta, am citit cărţi asupra lor şi m'am ocupat totdeauna în mod amănunţit cu ştiinţele politice. Se pot da diferite definiţii asupra democraţiei; eu însumi am dat, ocazional, câteva definiţii. Pentru democraţie, principalul este ca ea să fie publică, făţişă; să nu fie învăluită în secrete şi mistere. Franchetă, onestitate faţă de prieten şi faţă de duşman! Intr'o democraţie, fiecare cetăţean al Statului, adică fiecare alegător trebue să fie instruit şi informat asupra tuturor afacerilor publice: el trebue să aibă interes faţă de ele. De aci, şi importanţa parlamentului şi a presei într'un regim democratic. Fireşte, parlamentul şi presa au şi ele scăderile lor; intelectualitatea ar trebui să reflecteze cu toată seriozitatea asupra reformei parlamentului şi presei şi să scruteze şi propria ei conştiinţă.

„Se vorbeşte deseori de republica romană şi democraţia ei, accentuându-se mai cu seamă asupra necesităţii dictaturii din Roma antică. Există încă multe forme ale democraţiei şi republicii; vechii Romani aveau doar sclavia — ce fel de democraţie era aceea? Dictatura lor era necesară în timp de războiu, deci în cazuri excepţionale. Aceasta e dela sine înţeles. In Rusia, în beţia primelor luni de libertate, bolşevicii au acordat soldaţilor înainte de luptă, în faţa inamicului, libertatea de a vota pentru sau contra luptei! Aceasta nu era libertate, ci un fel de provizorat — era diletantism, anarhie. E fals să se prezinte democraţia numai sub forma parlamentarismului; fac abstracţie de faptul că parlamentul — şi parlamentul democratic — poate fi conceput şi realizat în feluri foarte diferite.

„Democraţia are guvernul ei, iar acesta are adevărata putere în mâinile sale. Parlamentul nu ţine şedinţe în fiecare zi, în tot timpul anului; guvernul conduce neîncetat întreaga administraţie; el hotărăşte şi în chestiunile de politică externă — şi poate aduce proecte de legi. Depinde de ce fel de miniştri sunt în guvern, ce program au şi cum vor să-l realizeze. Guvernul este conducătorul parlamentului şi al întregului Stat; natural, e vorba de un guvern destoinic, în stare să îndrumeze. Ca în toate formele de Stat şi de guvernământ, democraţia are şi ea nevoie de conducători, de oameni cu iniţiativă, cu experienţă administrativă şi perspicacitate politică.

„Un Stat democratic nou creat are dificultăţile sale, deoarece *eo ipso* el are de-a face totdeauna cu oamenii noului şi vechiului regim; aceasta nu înseamnă însă că democraţia e insuficientă. Există pretutindeni dificultăţi în orice formă de Stat. Se vorbeşte mereu de existenţa partidelor. Sunt partide şi partide — şi se întâmplă ca unele partide să piardă din vedere interesele generale ale Statului. Am impus pe unii specialişti ca miniştri în guvern; Constituţia nu spune în mod expres că eu pot alege miniştri numai din parlamentari; am avut de două ori un guvern de funcţionari şi specialişti. N'aş vrea să mă ocup acum de latura de drept public a acestei chestiuni; vreau să accentuez numai că democraţia e îndeajuns de flexibilă spre a învinge dificultăţi extraordinare prin mijloace

extraordinare. Corupţia? — da, însă n'a existat oare corupţia sub vechiul regim? Şi de ce a căzut de fapt regimul acesta, pretutindeni?

„Şi parlamentarismul? astăzi nu mai merge fără o formă parlamentară oarecare; doi ochi văd mai puţin decât patru. Ştiu că votul universal cu proporţionalitate, nu dă o adunare de bărbaţi de Stat. Dar parlamentul este folositor; deputaţii atrag atenţia guvernului şi a întregii opinii publice asupra multor chestiuni — iar guvernul sau cel puţin unul sau doi bărbaţi de Stat vor şti să tragă învăţătura cuvenită din cele ce spune „gura lumii". Aceasta a trebuit să recunoască şi vechiul monarhism, şi astfel monarhia a devenit constituţională — o formă de tranziţie. Italia a menţinut Senatul — iar Rusia e un mănunchiu de parlamente. Şi Statul corporativ trebue să aibă un fel oarecare de alegeri. In sfârşit, totul depinde de educaţia generală şi politică, precum şi de nivelul moral al burghezimii. Istoria nu ne aduce nicio mărturie că vechiul regim stătea la un nivel moral mai ridicat; dimpotrivă. Şi tocmai parlamentul şi presa, libertatea şi critica au influenţă educativă şi moralizatoare. Natural, un scriitor american ca Mencken poate să scrie o carte în care să caricaturizeze democraţia — dar aceasta e tot democraţie! Impotriva tuturor plângerilor referitoare la libertatea politică şi aceea de presă, există un mijloc excelent: mai multă libertate. Dar libertatea, desigur, nu este anarhie, semi-doctism, incultură."

— E multă vreme, spusei, de când n'am auzit acest cuvânt măreţ din gura unui bărbat de Stat. Credeţi oare că libertatea este

o şcoală a democraţilor? Sau, care e şcoala lor cea mai bună? Se poate, de exemplu, să se pregătească cineva pentru administrarea unui Stat, făcând mai întâi administraţia unei moşii sau a unei universităţi?

„Nu întotdeauna; un administrator de moşie, spuse Masaryk, un primar, un profesor nu este, fără îndoială, şi om politic, om de Stat. Un Stat e altfel organizat decât un sat, un district; acestea sunt analogii, părţi ale Statului; administraţia lor poate alcătui o treaptă pregătitoare spre administraţia Statului — însă Statul nu are nevoie numai de administraţie, de birocraţie, ci şi de politică. Deasemenea, nu e cu totul adevărat că familia ar fi cea mai bună şcoală a politicii; altfel, ar trebui să existe în toată lumea foarte mulţi bărbaţi de Stat. Totdeauna, Statul a fost alături de familie. Ţarului i se spunea „tătucul", părinte al ţării; acestea sunt transpuneri *per analogiam.* Statul, politica e o forţă socială *sui generis* şi de-aceea politica este astăzi — pe scurt — o ştiinţă practică de sine stătătoare. Prin aceasta am spus totul. Natural, nu atârnă numai de învăţătura căpătată în şcoli; omul politic, bărbatul de Stat trebue să aibă experienţă şi darul politic; aceasta nu se cumpără la farmacie sau la club. Politica practică este un domeniu special al activităţii omeneşti, ca tehnica sau ca arta.

„Aţi pomenit despre dominaţia partidelor. Au fost şi vor fi totdeauna partide. In această privinţă, se poate că avem în vremea noastră un fel de *embarras de richesse.* Insă democraţia modernă este în legătură organică cu desvoltarea populaţiei. Individualismul modern, care se evidenţiază în religie, ştiinţă, artă, în viaţa întreagă, nu se opreşte în faţa

politicii — şi nici nu se poate altfel. Instituţia partidelor şi organizarea lor e departe de a se fi terminat; aşa dar, vă rog, puţină răbdare! De altfel, această problemă a partidelor este criticată cu însufleţire şi de partidele însişi. Şi când, împotriva partidelor, sunt ridicate în slavă corporaţiile, trebue să ne aşteptăm şi în cazul acesta la marea problemă: cum vor putea fi organizate, din punct de vedere politic şi din acel al specialităţii, sutele şi chiar miile de produse şi de mărfuri. Şi, sub vechiul regim, luptele — făţişe sau ascunse — dintre numeroasele spiţe ale nobilimii erau oare mai bune şi mai frumoase decât actualele hărţueli dintre partide? Recunosc că democraţia, după toate experienţele ei, ar putea şi ar trebui să găsească o soluţie morală în ce priveşte existenţa şi caracterul partidelor: „Orice putere de Stat emană numai dela naţiune" — e frumos spus, dar e de presupus că poporul cu drept de vot, alegătorii, nu pot fi în realitate indiferenţi politiceşte şi că puterea politică a partidelor este cumpănită cu bună judecată, iar raporturile lor faţă de guvern şi de preşedinte sunt stabilite pe cale legală. Vreau să expun numai o chestiune: partidul, adică întemeierea şi conducerea lui, cere bani; deoarece partidele sunt *de facto* organe ale Statului, iar sub un regim democratic toate funcţiunile de Stat sunt în principiu recompensate (în opoziţie cu aristocraţia, ce are posturile ei onorifice, însă nu uită câtuş de puţin banul), se naşte atunci întrebarea dacă partidele — şi nu numai partidele de guvernământ — n'ar trebui să fie recompensate pe socoteala Statului. Oricum, banii trebuesc procuraţi — şi aceasta, într'un mod cinstit şi controlabil.

„Da, Statul administrat după norme democratice şi condus politiceşte, nu este încă desăvârşit. Adevărata opoziţie faţă de democraţie, o formează aristocraţia; aceasta e oligarhică; iar monarhia — aceasta se poate spune şi despre dictatură—este o formă a aristocratismului politic. Deosebirea reală între democraţie şi aristocraţie constă în faptul că, în aristocraţie, numai puţini indivizi au dreptul de iniţiativă, pe când în democraţie îl au toţi."

— Aţi vorbit despre toţi factorii democraţiei, spusei eu atunci, numai despre massă n'aţi spus nimic. Se pare că, înainte de război, aţi fost prea puţin în contact cu ea.

„Massă — o vorbă înadevăr foarte mare! Pe când eram încă în gimnaziu, am vizitat cluburi muncitoreşti şi am ascultat conferinţe. Mai cu seamă conferinţe ale preoţilor social-creştini. De-acolo am ajuns, încă în vremea gimnaziului, la Marx — şi m'am căznit să citesc cum se cuvine primul volum al operei sale principale. Pe urmă am urmărit întreaga mişcare socialistă; dela început, am respins materialismul. Am scris doar destul asupra acestei chestiuni. Massă — un cuvânt pe care puţini îl înţeleg cum trebue şi de care mulţi abuzează, ca şi de cuvintele: naţiune, popor, biserică, Stat. Toate unităţile mari, cu caracter colectiv, sunt organizate şi conduse. Oare Marx, Engels şi mulţi alţii erau şi ei „massă"?"

— Daţi şi femeilor un rol mare în viitoarea democraţie?

„Lucrez şi astăzi pentru egalizarea lor în drepturi. Eu nu găsesc că femeia ar fi inferioară bărbatului, în ce priveşte inteligenţa; ea încă n'a putut face multe lucruri, deoarece

a fost silită să facă altceva. Natural, ea trebue să se exerciteze mai întâi, după cum şi mulţi bărbaţi mai trebue să înveţe şi să se exerciteze. In general, privind istoria, eu cred că bărbatul şi femeia au contribuit în toate epocile la evoluţia omenirii într'o proporţie de 50 : 50. Aud adesea spunându-se despre un bărbat: femeia lui ar fi vinovată de greşelile şi cusururile lui, ambiţia ei, şi aşa mai departe... Intreb: n'a ales-o chiar dânsul?"

— Şi totuş, se spune că sunteţi contra lui Malthus! Sau, poate că mă înşel?

„Problema creşterii populaţiei a devenit foarte importantă, de când cu teoriile lui Malthus; din secolul al 18 lea, populaţia a sporit mult, pretutindeni; există chiar primejdia unei suprapopulaţii. Cunosc exact chestiunea: cărţile din camera de-alături cuprind literatura ştiinţifică referitoare la aceasta. Şi literatura propriu zisă din toate ţările, e plină de această problemă. *Birth-Controll* — uşor de spus, dar cum se poate face controlul naşterilor? Iată, pe scurt, părerea mea: sunt împotriva mijloacelor anti-concepţionale. E îngrozitor ceea ce auzi dela medici în această privinţă!

„In Rusia, am văzut că era obiceiul să se însoare băeţii tineri, încă adolescenţi, înainte de a pleca la militărie; am putut observa că nişte simpli copii căsătoriţi nu pot avea copii apţi, rezistenţi. Dacă s'ar stabili regula ca bărbatul să se căsătorească pe la 28 de ani şi femeia la 24, aceasta ar fi o măsură de prevedere, atât în privinţa eugeniei cât şi a creşterii populaţiei. Ştiu, desigur, că va veni timpul când pământul va fi ocupat în întregime. Ce va fi atunci? Cu aceasta vor trebui să-şi bată capul oamenii din vremea aceea. Ştiu de-asemenea, că mulţi specialişti socot că

suprapopulaţia este de pe acum o realitate în câteva regiuni ale globului.

„In ce priveşte în special cerinţa de a se lăsa libera practică a avortului ca mijloc contra suprapopulaţiei — eu trebue să mă declar împotriva ei. Bine înţeles, avortul poate fi îngăduit în împrejurări grave, excepţionale, luându-se toate măsurile necesare. Imi dau seama de amploarea şi dificultăţile întregii probleme, dar văd totodată că s'a reflectat prea puţin serios asupra ei.

„Ar trebui să adaog aci un capitol despre morala sexuală;—am mai tratat acest subiect în mod public; acum, pot spune numai că idealul spre care trebue să râvnim e acela ca femeia şi bărbatul să se menţină sexualiceşte curaţi până la căsătorie; iar celalt ideal, oarecum mai depărtat, trebue să fie acesta: un bărbat, o femeie pentru toată viaţa. Aceasta e o mare misiune pentru biserică, şcoală, guvern, pentru familie mai presus de toate şi pentru întreaga societate în genere. Problema populaţiei nu este numai una medicală, ci cu deosebire una morală."

Ascultându-l pe Masaryk vorbind cu atâta fermitate împotriva controlului raţional al naşterilor, m'am gândit la Mussolini, care mi-a vorbit cam la fel în această chestiune, însă cu totul din alte motive. Mussolini vroia să-şi înmulţească Italienii, spre a putea cere pentru ei pământ — ceea ce tocmai îi lipseşte — în mod imperialist; aceasta e logic într'un Stat unde libertatea e restrânsă. Masaryk însă, contrar principiilor sale democrate, vrea să restrângă, tocmai aci, libertatea personală —din respect faţă de legile naturii, din etică, din spirit romantic. Ambele puncte de vedere şi toată motivarea lor mă lasă rece. De-

oarece, de astădată, acest arhidemocrat s'a exprimat în mod atât de critic despre parlament, corupţie şi felul de conducere al partidelor — l-am întrebat în cele din urmă cum ar putea fi salvată democraţia, care pluteşte acum în plină criză. El avea imediat, la îndemână, argumentul său; precum e lesne de presupus, acesta era de natură morală:

„Să se salveze democraţia? Criză — da, însă nu numai a democraţiei, ci şi a monarhiilor şi a Rusiei, o criză generală a marei noastre perioade de tranziţie. Dacă parlamentarismul cu vot universal s'ar afla înadevăr într'o criză atât de disperată, atunci aceasta ar fi tocmai o criză a corpului electoral, prin urmare a cetăţenilor — pe scurt: a întregii societăţi. Abstracţie făcând că o criză nu-i decât o criză, ceea ce nu înseamnă încă pieire; — nu văd nicio primejdie pentru democraţie; văd numai slăbiciuni pe cari vechiul regim le are în măsură mai mare. Precum am mai spus, prefer democratismul oricăror forme ale aristocratismului.

„Toţi acei cari instruesc în mod public, toţi acei cari scriu, au datoria să pregătească un parlament alcătuit din oameni oneşti. Sovietele nu au numai un parlament: întreaga ţară e un parlament. Dacă trei oameni locuesc într'o odaie şi nu vor să se certe, trebue să se înţeleagă între ei. A guverna în mod direct, e cu neputinţă în timpul de faţă; la Atena, cetăţenii se întruneau în agora: pe-atunci era posibilă o guvernare directă. Aceasta înseamnă că toţi cetăţenii erau direct răspunzători pentru măsurile luate de ei. Astăzi, se poate guverna numai indirect, în bună parte prin alegeri. Aşa dar, prin „deputaţi", printr'o formă oarecare a parlamentului. Iar parlamentul alege comisiunile. Pentru a gândi, trebue să fii singur. In comisiuni se poate lucra; parlamentul, în ansamblul său, are propria sa funcţiune. Trebuesc, prin urmare, parlamentari cumsecade, oneşti, cu educaţie politică. Oxenstjerna—*mi fili, nescis quantula sapientiuncula mundus regitur* — n'a fost democrat şi nici apărător al democraţiei."

Aşa vorbise marele democrat, care şedea în faţa noastră, liniştit şi încrezător totuş — în mijlocul recunoaşterii acelei mediocrităţi generale, care ne-a făcut de-atâtea ori, în acest deceniu, să pierdem orice nădejde în democraţie. Ce-o fi gândind el despre viitor? Inconjurat de adversari, oare avea şi el acel *cauchemar des coalitions?* Cu prudenţă—căci oameni trecuţi de optzeci de ani nu prea ascultă cu plăcere când e vorba de moarte — l-am întrebat despre conducerea viitoare a Statului.

„Vorbiţi de succesorul meu?" întrebă el la rândul său, cu totul înviorat. Ştiu că el va fi măsurat după mine; eu sunt deci o tradiţie vie, un fel de preşedinte de probă. Democraţia ne dă posibilitatea să ocupăm multă vreme posturile de conducere: nu numai eu, ci şi Beneş, primul ministru Svehla şi alţii. Teama de necurmate alegeri şi schimbări, nu e îndreptăţită într'un regim democratic."

Incă în anii precedenţi l-am auzit — cu cea mai mare satisfacţie—pe Preşedinte, vorbind cu fermitate despre Beneş. Acum, l-am întrebat de duşmanii lui Beneş.

„Da, are oarecari duşmani; în parte, trebuia să bea pentru mine cupa cea amară. Dar aceasta nu are mare însemnătate. Cu ajutorul lui Dumnezeu, vom lucra mai departe împreună. Dacă li se va părea adversarilor

mei că eu durez prea mult — cred că nu mai am mulţi ani de trăit — atunci n'au decât să aducă un proect de lege, ca să avansez în lumea cealaltă. E adevărat că multe proecte de legi cad, iar unele legi sunt abrogate sau nu sunt aplicate", zise el bine dispus.

— In astfel de împrejurări—l-am întrebat deadreptul—n'aveţi nicio teamă pentru existenţa noului Stat?

A înghiţit-o şi pe asta, cu toate că i-am mai pus odată o asemenea întrebare. El răspunse liniştit:

„Vom avea în curând o generaţie politică, născută sau cel puţin crescută în Republică. Politiceşte, ea va fi mai bună decât părinţii ei. Habsburgii nu sunt o primejdie pentru noi. Se poate întâmpla să se ivească în Europa reacţiuni ale vechiului regim; ele chiar au şi venit — dar spiritul republican şi democratic nu mai poate fi înnăbuşit şi nici măcar slăbit. Datoria noastră era să facem un Stat cu adevărat europenesc; în această direcţie, Beneş a adus mari servicii—aceasta o ştiu toţi acei cari au urmărit activitatea dela Geneva şi diferitele conferinţe diplomatice. Propaganda noastră este ca şi politica noastră: rezonabilă şi onestă. Şi apoi, vedeţi d-vs., în Evul-mediu noi am întemeiat un Stat în toată regula şi l-am menţinut multă vreme. Anti-reforma habsburgică ne-a slăbit; vrând-nevrând, ne-am unit cu Austria şi Ungaria într'o Austrie-Mare, rămânând noi cei mai păgubiţi. Dar idealurile Enciclopediştilor din secolul 18-lea şi nu mai puţin acelea ale Revoluţiei franceze, au întărit apoi idealul nostru de independenţă — iar în războiul mondial aptitudinile noastre politice s'au dovedit îndeajuns. Deasemenea şi aptitudinea războinică, pe care legiunile noastre au arătat-o cu energie. Aş dori să auziţi corul Husiţilor noştri, cântat la unison de o armată întreagă; aţi înţelege atunci de ce cruciaţii recrutaţi în Germania împotriva Husiţilor, au luat-o la fugă când au auzit cântecul acesta. Şi aţi mai înţelege că putem lupta pentru apărarea noastră—nu ne este teamă! Nicio frică! — e un noroc că am putut ajunge la o vârstă atât de înaintată, — şi nădăjduesc că-mi va fi dat să duc mai departe afacerile publice, câţiva ani!"

De-aş putea reda farmecul cu care omul acesta atât de serios, plin de gânduri şi de griji, a făcut ca partea aceasta penibilă a convorbirii să apară în lumina unui humor adânc chibzuit! Vocea sa devenise înceată — iar mâinile mereu neliniştite s'au ridicat o clipă spre cer, într'un gest de întrebare. Astfel de fraze mă captivau — aci ca şi în alte împrejurări — mai mult decât o lungă expunere teoretică. La fel ca pe oricare altul care a dobândit putere asupra oamenilor, doream să-l aud şi pe dânsul vorbindu-mi de modul cum câştigă oamenii; şi în acest domeniu oarecum misterios, l-am găsit pe Masaryk gata să-mi dea un răspuns voios:

„In castelul unde slujea tatăl meu, începu el, se aflau cărţi de-ale Jesuiţilor, cari au locuit cândva acolo. Şi am găsit câte-o carte pe care — trebue să mărturisesc — am înghiţit-o. De când eram băiat, citeam totdeauna cu plăcere. Deseori, diaconul satului îmi dădea ceva de citit. Citisem pe-atunci şi o carte despre fizionomie, pentru profesori. Cartea aceasta m'a învăţat să mă ocup sis-

tematic cu observarea oamenilor. De-atunci mi-a rămas acest obiceiu: — interesul față de oameni. Mai târziu, în special la Praga, am venit în contact cu foarte mulți oameni — și astfel cunosc multă lume, aici și chiar în străinătate. In urma experiențelor, mi-am impus ca regulă să fiu cinstit și sincer față de oameni, mai ales în relațiile cu tineretul. Stimez pe oameni și mă încred în capacitatea lor de gândire; — la urma urmei, pentru noi toți, 2 × 2 nu poate fi decât 4."

— Astăzi, vă purtați oare cu oamenii altfel decât în epoca influenții voastre mai mult teoretice? întrebai eu. Și vedeți acum alți oameni?

„In politică, e absolută nevoie să cunoaștem oamenii; conducătorii, mai cu seamă, trebue să știe cu cine au de-a face; ei trebue să aleagă pe sub-șefii potriviți și să le împartă misiunile ce corespund firii lor. Am vorbit despre însemnătatea iubirii aproapelui în domeniul politicii; în practică, aceasta înseamnă să cunoaștem oamenii și pe noi înșine, situațiile fiecăruia în parte și ale tuturora. Cum putem ajuta aproapelui, dacă nu cunoaștem oamenii, dacă n'avem experiență și dibăcie? Am cunoscut pe un om foarte bun, care a scris mult despre datoria de a fi filantrop — dar care n'a fost în stare să descopere că un bun cunoscut al său, cu care venea foarte des în contact, murea aproape de foame. Politica umană mai cere să avem răbdare, căci în viața publică a unei republici democrate se află și mulți oameni capabili să judece bine. Adevărata toleranță este o virtute a democrației. Inainte, spuneam adesea: să nu minți și să nu furi! Acum, adaog a treia poruncă: să ai curaj! La Viena,

pe soclul monumentului din Iosephs-Platz, stă scris: „*Justitia fundamentum regnorum!*" Vienezii traduc astfel: „*Just regnet's aufs Fundament!*"[1]) dar toate ploile n'au isbutit să șteargă această justă formulă!"

Am adus apoi vorba de felul cum a știut el să găsească oamenii cari i-au transmis vocea poporului și adevăratele lui simțimânte.

„Aci trebue să mă încred în mine însumi. Observ pretutindeni oamenii și urmăresc tot ce se întâmplă; ascult ceea ce alții au de raportat. Citesc zilnic gazetele, foile cele mai importante ale partidelor. Primesc zilnic rapoartele miniștrilor și ale diferitelor autorități, ale ambasadorilor și consulilor — și din toate acestea îmi formez părerile mele și pot judeca situația din țară și din străinătate."

— Am citit acest motto al d-vs.: Adevărul învinge! Aceasta e o speranță, o credință. Există oare și o deviză privitoare la acest fel de a trata oamenii?

„Am o singură regulă: să fiu sincer față de semenii mei. Eu inversez vechiul dicton: „*Mundus vult decipi, ergo ne decipiatur!*" Masaryk rostise aceste frumoase cuvinte cu un accent bărbătesc. Pe urmă surâse pe neașteptate — și adăogă: „Majestatea sa Publicul e ușor de păcălit, ca să vorbesc ca Vienezii; se lasă dus cu zăhărelul. Tocmai deaceea n'am dreptul să fac aceasta.

„In diferitele lor organizații, oamenii au nevoie de conducători — de autorități, de ordine, de comandamente. Și, la urmă, ei acceptă bucuros toate acestea. Dictatorii de

1) Joc de cuvinte intraductibil. Vienezii parafrazau ironic maxima latină: „Iată că tocmai plouă pe fundament!" (N. Tr.).

toate formele şi toate denumirile, pot dovedi acest adevăr. Şi în democraţie, are mare importanţă educaţia menită să desvolte spiritul de iniţiativă democratică. Fascismul şi pangermanismul accentuează cu foarte multă dreptate asupra educaţiei—*allright*, dar aceasta nu este un argument în favoarea absolutismului şi a lipsei de libertate politică.

„Se spune că civilizaţia şi cultura înseamnă stăpânirea asupra naturii: — se poate, dacă însumăm şi oamenii în noţiunea de natură. Natura şi mai cu seamă aurul trebuesc stăpânite — iar nu oamenii; aurul nu trebue să stăpânească pe om. Mai ales un câştig neaşteptat, un câştig nemeritat sau întâmplător, demoralizează pe omul slab din fire. Cu aceeaşi uşurinţă cu care câştigi, risipeşti apoi totul.

„Dacă nu aveţi nimic contra, vă voi povesti o anecdotă, continuă el cu voe bună. O întâmplare din vremea adolescenţii mele, în satul natal... Mergeam odată dealungul şoselii — şi iată că văd venind în fugă o ceată de băeţi şi de câini; în mijlocul lor se afla un ţăran slovac din satul cel mai apropiat. Omul se cam întrecuse cu băutura şi se clătina din zid în zid, cum se zice pe la noi. Câştigase la mica loterie din vremea aceea o sumă mică; norocul neaşteptat l-a dus la un birt, unde a cumpărat o mare cantitate de cârnaţi, pe cari şi-i atârnase în jurul gâtului şi pe piept, ca o salbă de mărgăritare. Băeţii şi câinii încercau să-i smulgă podoaba bucată cu bucată. De câte ori nu sunt nevoit să-mi spun în sinea mea: Aha! iată încă un om cu cârnaţi!

„Imprejurările de după războiu şi revoluţiile au scos pretutindeni la iveală parveniţi,

noui-îmbogăţiţi. Nu numai democraţia. Molière era doar actorul curţii regale, în vremea lui Ludovic XIV— şi încă de pe atunci el a ridiculizat la curte pe *nouveaux riches*. Democraţia este ţinta spre care ochesc tot felul de aristocraţi. Libertate-Egalitate-Fraternitate poate fi socotită ca o lozincă a democraţiei. S'ar putea crede că e deajuns fraternitatea — dar fraţii nu l-au vândut oare pe fratele lor Iosef? Istoria sacră, a Revelaţiei, nu începe şi ea cu un fratricid? Egalitate — oamenii nu sunt egali dela natură; de-aceea s'a putut ivi aristocraţia, abuzul politic al inegalităţii naturale. Iată de ce lozinca Libertăţii este atât de importantă pentru democraţie; oamenii liberi pot fi fraţi, ei pot râvni cu succes spre egalitate. Oamenii subjugaţi, sclavii, se răsvrătesc, se revoltă: — éra cea nouă, mai ales epocile ce urmează după marile revoluţii, sunt revoluţii în permanenţă. Şi reacţiunea este revoluţie; reacţionarii vor să isgonească pe diavol cu ajutorul lui Belzebut. E tragi-comic. Pe deasupra, comedia *Juste-Milieu*-ului, a căii de mijloc aurite. Liberalismul vulgar, care presupune că revoluţia şi reacţiunea se află la stânga şi la dreapta, se strecoară cu prudenţă între ambele extreme.

„Nu! nu sunt radical, nu sunt conservator. Omul politic cu judecată, bărbatul de Stat căruia i s'a încredinţat conducerea Statului, va urma — potrivit cunoştinţelor sale asupra prezentului şi trecutului — un program pozitiv de necurmată ameliorare, de reforme neîntrerupte. Fireşte — se cere o neîncetată muncă migăloasă, în lucruri mici! Oamenii se amăgesc prea mult cu fapte mari, cu eroisme.

„Cu toate acestea, am devenit revoluţionar.

Există însă revoluţii şi revoluţii:—revoluţia războiului mondial a făcut necesară această revoluţie a noastră şi a justificat-o. Democraţia nu înseamnă indolenţă politică, trândăvie şi moliciune, prudenţă exagerată, indiferenţă, frică... Democraţia este dreptul la iniţiativă personală; ea nu se lasă indusă în eroare de anarhia politică a minţilor slabe şi a bufonilor politici. Politică rezonabilă şi cinstită, aceasta e democraţia! Nu există alte mijloace pentru a ajunge departe în politică, decât raţiunea şi onestitatea.

„Imi place mult sfatul lui Isus, despre alianţa dintre porumbel şi şarpe: — să rămânem naivi, cu toată marea noastră isteţime şi cu toată ştiinţa noastră exactă, pozitivă. Politica să fie deci făcută de cei ştiutori — de oameni de cultură, de ştiinţă— iar diletanţii politici să fie înlăturaţi. Democraţie adevărată, nu democraţie făţarnică. Onestitate şi seriozitate politică. Cel mai bun Stat, cea mai bună politică, adevărata democraţie — se află acolo unde conducătorii politici sunt prudenţi, prevăzători şi nu se lasă surprinşi de evenimente.

„Şi nu trebue să accentuez din nou că sentimentele pacifice, dragostea de pace a republicii şi democraţiei nu impun niciodată atacul, agresiunea — ci apărarea contra duşmanului din afară, dar şi contra celui dinăuntru. Democraţia are dreptul să se apere pe ea însăşi, dar să-şi apere şi Statul."

XIII. EUROPA

Ştiam că Masaryk a reflectat mult asupra Rusiei actuale. In ce priveşte critica şi judecata lui, el are avantajul că a studiat temeinic vechea Rusie; în schimb, eu cunosc mai bine pe cea nouă, căci el n'a mai văzut Rusia din 1918. Prefer să relatez într'un loc mai potrivit ceea ce i-am spus eu, referitor la unele impresii favorabile de-acolo. Ca să-l fac să vorbească despre Rusia de altădată, am atacat din nou tema „Tolstoi". El mi-a arătat cât de paradoxală era existenţa lui Tolstoi, pe care a observat-o în desele vizite ce le făcea la el; Tolstoi vorbea totdeauna cu entusiasm despre ţărani şi lăsa totuş ca satul lui să zacă în murdărie; zadarnic încerca să-şi scuze viaţa pe care o ducea la ţară, în stilul unui castelan.

„Prin aceasta vreau să arăt — continuă Masaryk — cât de neorganic era dânsul. Ofiţer, romancier, reformator — şi apoi, îngenuchiază în faţa ţăranilor. Turgheniev i-a spus: cojocul d-tale ţărănesc nu-mi impune de loc. Când l-am revăzut cu puţin înainte de moartea sa, el vorbea mult despre Schopenhauer. Pentru mine, Tolstoi reprezintă exemplul unui Rus care uneşte în mod neorganic vechea pasivitate rusească cu înalta străduinţă idealistă spre reformă. El este, cu toate acestea, un mare artist."

— Aţi scris că blestemul ţarismului era că nu învăţa pe popor cum să lucreze. Oare astăzi, blestemul acesta nu e înfrânt?

„Ţarismul însemna represiune în toate domeniile, spuse el; din partea ei, Biserica făcea totul spre a sprijini ţarismul. Acolo s'a desvoltat o birocraţie mărginită, un fel de inacţiune organizată. Literatura era progresistă, europenească şi adesea mai mult negativă, decât critică şi constructivă. S'a desvoltat însă şi acea predispoziţie revoluţionară obişnuită în ţările catolice, precum şi propaganda ilegală — care era profund anarhică, chiar şi acea socialistă. Lenin a continuat această acţiune, l-a sgâlţâit pe ţăranul rus, spunând că el trebue să cugete acum mai mult."

— Aţi scris, spusei eu, că încercările comuniste ar fi posibile numai pe un temeiu religios. Nu ştiu dacă ceea ce fac Sovietele, se poate numi comunism. Am fost uimit să găsesc acolo singura ţară din lume, unde aurul şi-a pierdut cu desăvârşire valoarea ce i se atribue.

„Rusia lui Lenin nu era comunistă; din punct de vedere economic, bolşevismul este, în cazul cel mai bun, capitalism de Stat. Când spun că comunismul a isbutit numai pe temeiu religios, mă gândesc în primul rând la latura etică a religiei. Banul nu are nici o valoare, când nu se poate cumpăra nimic cu el. Comunism, respectiv egalitate în sărăcia generală: acesta e un comunism negativ. Rusia nu are de rezolvat numai problema economică. Materialismul marxist se potriveşte în Rusia ca nuca în perete. Recunosc părţile bune înfăptuite acolo, în con-

trast cu ţarismul. Multe s'au făcut în mod inteligent. Eu văd în Rusia o radicală europenizare, însă cu cnutul, à la Petru. S'a început acolo cu forme în aparenţă moderne; de pildă, sovietele elevilor, auto-administraţia în şcoli; Comenius, în urmă cu 300 de ani, a dat acelaş sfat, însă în împrejurări cu totul deosebite: reforma trebuia desfiinţată."

— Aşa dar, niciun războiu de intervenţie contra Rusiei? întrebai eu oarecum ironic.

„Absurd! Ridicol!" replică el cu supărare.

— Aţi fost martor al revoluţiei bolşevice, în primele luni. Dar cine a văzut Parisul în anul 1790, n'a prevăzut în toiul teroarei şi vărsărilor de sânge proclamarea Drepturilor Omului.

„Precum au stabilit astăzi cercetările critice ale istoricilor, în timpul Revoluţiei franceze au fost săvârşite mai puţine crime decât credeau că văd, în frica şi mânia lor, adversarii revoluţiei. Acolo se aflau mai mulţi oameni instruiţi, pregătiţi pentru formele administrative. In Rusia, massa poporului era analfabetă, lăsată în voia soartei; era deci firesc ca ea să nu conceapă cum se cuvine sensul libertăţii, să abuzeze de ea şi să ucidă mai mult. Un exemplu: într'un sat, ţăranii primiseră „hârtia" — ordinul scris dela stăpânire, să-l împuşte pe proprietarul moşiei, care se afla în relaţii foarte bune cu ţăranii săi; aceştia se duc la dânsul şi îi spun cu toată blândeţea: Ivan Ivanovici, trebue să te împuşcăm. — Facă-se voia Domnului, dacă trebue să fie aşa... Se cuvine însă să-mi daţi răgaz pentru rugăciune. El îngenuchiază, îşi face trei cruci în felul rusesc; toţi ţăranii îngenuchiază şi îşi fac cruce odată cu el. Pe

urmă, l-au împuşcat în toată liniştea. Oare aceasta era necesar pentru revoluţia marxistă?"

— In ultimii ani, aţi căpătat impresii mai bune, dela distanţă?

„Am văzut câteva fete inteligente, educate la şcoala sovietică; recunosc aceasta — şi alte asemenea lucruri. Privind în ansamblu situaţia de-acolo, găsesc destule lucruri bune; dar comunismul negativ stărue încă într'o măsură prea mare. Ei au oarecare socialism de Stat şi mult mai mult capitalism de Stat."

— Şi nu vă impune faptul că acolo, pentru întâia oară, fiecare poate avea şansa de a ajunge la orice? Am văzut zece mii de fii de muncitori, studiind la universitate.

„Aceasta este desigur un progres faţă de Rusia ţaristă. Occidentul are un sistem de învăţământ general, o mulţime de şcoli medii, universităţi, ziare, radio, ş. a. Nivelul cultural creşte. Uitaţi-vă la ţăranul nostru: fiul său urmează la o şcoală de agricultură. Ţăranul trebue să înveţe azi cum să-şi aranjeze afacerile; trebue să fie informat asupra pieţelor, a maşinelor, etc. Trebue să devenim cu toţii tobă de carte, *verprofessort!*" El rostise cu un ton de voioasă ironie acest cuvânt pe care îl combinase. „Şi iată că vine acum Lenin cu marxismul occidental şi inoculează Ruşilor materialismul istoric!"

— In ce priveşte ştiinţa, spusei eu, ea este doar divinizată mai mult decât oriunde!

„Aceasta este tocmai idolatrie! exclamă el. Credincioşii nu critică pe un idol. In catacombele din Kiev, am văzut lungi galerii cu o mulţime de galerii laterale, unde sunt înmormântaţi sfinţii. Dacă trupurile nu putrezeau îndată, ceea ce se întâmpla adesea

din cauza terenului sau a temperaturii, aceasta era o dovadă de sfinţenie. *Mutatis mutandis*, acelaş lucru e şi trupul îmbălsămat al lui Lenin. Literatura, teatrul, toate acestea cuprind prea multă propagandă politică. Literatura rusă, începând dela Puşkin, e o literatură universală, mult superioară literaturii bolşevice. Recunosc că şi în alte ţări, marii scriitori nu prea se ivesc cu duiumul."

— Aţi văzut Rusia sub Cadeţi şi sub Bolşevici, continuai eu să-l întreb. Credeţi că Miliukov sau chiar social-revoluţionarii ar fi făcut mai bine?

„Poate că da, poate că nu, zise el. Ei au început să înlăture unele lucruri. Rusia de azi e o problemă prea complicată, pentru a ne putea pronunţa acum cu preciziune asupra ei. Observ Rusia cea nouă şi aştept — înainte de a-mi da o părere definitivă. Pot spune numai, că nu văd în Rusia niciun fel de comunism; desigur, doctrina lui Marx nu poate fi înfăptuită cu oameni analfabeţi, căci ea presupune că proletarii ei sunt atât de instruiţi încât nu numai că-l pricep pe Hegel, dar îl şi depăşesc. Leninismul este o oligarhie aristocratică, nu dominaţia (dictatura) ţăranilor şi lucrătorilor. Un scriitor rus modern spune: păduchele nu poate fi strivit şi înlăturat de tractor! Formula aceasta de un adevărat realism rusesc, caracterizează sistemul autocratic de europenizare."

Văzând, spre părerea mea de rău, că el nu se lăsa dus mai departe în această problemă — care e doar una din cele mai importante — am adus atunci vorba despre propriul său socialism: — D-voastră aţi scris: „Totdeauna pentru muncitori, adesea pentru socialism, rareori pentru Marx". Credeţi că sur-

sele acestui simţimânt se află, poate, în propria d-voastră origină şi în umilinţele străbunilor voştri, despre cari aţi vorbit de curând?

„Am fost copilul unor părinţi săraci; din copilărie, m'am deprins cu simplicitatea. Dacă se întâmpla să cadă pe pământ o bucăţică de pâine, o ridicam, o sărutam şi o mâncam. Tatăl meu a fost în ultima vreme supraveghetor pe moşiile împărăteşti. Am resimţit foarte intens tratamentul pe care slujitorii îl aveau de îndurat din partea funcţionarilor. Am trăit în sfera agricolă, pe urmă în aceea a meşteşugului. Am rămas un sătean — aş putea spune că gândesc în dialectul satului meu. Am păstrat simplicitatea şi în felul meu de a trăi. Dar în toate acestea, nu era ură de clasă sau conştiinţă de clasă. Socot că e nedrept să existe milionari cari o duc numai în chefuri, iar alături de ei un om să fie lăsat să moară de foame. Soţia mea făcea parte din partidul social-democrat; eu am făcut pentru dânsa unele servicii în partidul muncitoresc, însă am rămas afară din partid. Partidele decad repede: ele devin intolerante, prea unilaterale şi mici la suflet."

— In orice caz, spusei, d-voastră aţi făcut o mare încercare în direcţia socialismului de Stat şi nu prea înţeleg de ce Statul vostru s'a oprit după acest prim pas, cu toate că însuş d-voastră v'aţi declarat pentru etatizarea treptată a minelor şi a altor domenii de interes colectiv.

„Principiul poate fi acceptat, însă trebue aşteptat până ce vor veni oamenii cari să vrea şi să poată realiza aceasta. Reforma agrară, despre care vorbiţi, cu desfiinţarea nobilimii, a fost o mare prefacere; de fiecare

nobil depindeau sute de familii. O revoluţie, dar o adevărată revoluţie, nu fără cusururile ei. Nu se poate întoarce totul pe dos, dintr'odată. Observ pe muncitori, ca şi pe ceilalţi. Ei au un interes comun cu capitaliştii: acela ca fabrica să meargă. Priviţi, vă rog, criza actuală şi cât de adânc e lovit şi socialismul de dânsa. Am fost sărac, ştiu ce este lipsa de bani — dar sunt recunoscător pentru aceasta. N'am trăit însă niciodată în mizerie şi mi-am putut păstra totdeauna sănătatea. Dar ceeace e demn de preţuit, este nevoia de a lucra, impusă de sărăcie — am trebuit să-mi câştig singur existenţa dela vârsta de 14 ani, — nevoia de a fi practic, de a fi cu băgare de seamă şi a găsi un rost. Nu mă gândesc la bogăţie."

— Ce-i lipseşte deci socialismului de azi, decât un conducător?

„Un conducător de seamă, atât în privinţa politică cât şi în cea teoretică. Eu cel puţin, nu văd pe nimeni care ar putea depăşi teoreticeşte marxismul — şi aceasta e necesar. Revizionismul n'a fost îndeajuns de puternic. Până înainte de războiu, marxismul mai avea o mare influenţă ştiinţifică, chiar asupra profesorilor, mai ales asupra celor germani şi chiar asupra acelora cari îl combăteau. Afară de Rusia, influenţa sa este astăzi foarte restrânsă. Războiul a confirmat criza socialismului şi din punct de vedere practic. Imi permit să amintesc cu acest prilej că, pe la 1898 sau 99, am publicat o broşură despre criza marxismului."

— Poate că aceasta se datoreşte idolului său: maşina. Dar nu s'a găsit încă niciun leac împotriva ei.

„Problema unei drepte repartizări a bunu-

rilor necesare, nu poate fi rezolvată nicăeri numai prin maşini Şi, scopul cel mai înalt al omului nu este munca: ea este numai un mijloc."

Căutând o ieşire spre altă problemă, am întrebat: — Dacă d-voastră respingeţi pe Marx şi Malthus, ce vom face atunci cu oamenii atât de numeroşi din Europa? Oare problema poate fi rezolvată cu ajutorul coloniilor? In urmă cu câţiva ani, s'a făcut în Germania o anchetă, la care noi, o minoritate însemnată, am răspuns felicitând Germania că nu are colonii.

„E greu de stabilit ce valoare economică au coloniile şi cum trebuesc administrate astăzi. Inainte de războiu, socialiştii germani au căutat să dovedească mereu că Reichul va plăti prea scump coloniile. Acestea au o anumită influenţă morală; ele excită imaginaţia: — acolo, departe, se află o bucată din Germania! La fel cu influenţa povestirilor cu Pieile-Roşii, cari făceau ca unii băeţi să plece mai târziu spre America. Colonii înseamnă vapoare şi porturi, fabricare de maşini, tehnică, chimie, călătorii — înseamnă să vezi lumea! Oamenii devin mai cosmopoliţi; acesta e desigur un avantaj. Insă faptul că emigrarea moderează în oarecare măsură spiritul de întreprindere în ţară şi, mai cu seamă, restrânge energia — căci oamenii cei mai energici părăsesc ţara — este un desavantaj. Iar administrarea coloniilor are totdeauna desavantaje şi în ce priveşte morala administratorului."

— Punând în evidenţă importanţa vapoarelor şi porturilor, spusei, socotiţi atunci şi d-voastră, ca şi celelalte popoare, că ieşirea la mare este de neapărată trebuinţă. Cehoslovacia, Austria şi Elveţia sunt aproape singurele ţări din Europa lipsite cu totul de coaste de mare.

„In această privinţă, există numai un mijloc: să se stabilească, în mod internaţional, că aceste State trebue să obţină într'o altă ţară un port la mare. Un exemplu: bazinurile noastre din porturile Hamburg şi Stettin. Aceasta foloseşte doar şi Germanilor. Bata, industriaşul nostru, şi-a cumpărat un vapor, spre a expedia ghetele fabricate şi a aduce materii prime. In viitoarea Europă, s'ar putea stabili un principiu general, după care fiecare ţară să poată avea un port la marea ce-i convine cel mai bine. De altfel, e foarte interesant să amintesc că Elveţia, lipsită de mare, dar şi de fier şi cărbuni, are totuş o industrie importantă."

— Şi astfel, spusei eu ca să trag o încheere, se pare că am ajuns în cele din urmă la punctul principal: la problema Statelor-Unite ale Europei! In această privinţă, Briand susţinea că, înainte de a ne putea gândi la Europa, trebue să se unească mai întâi Germania şi Franţa. Nu e necesar să repet în faţa d-vs contra-argumentele pe cari i le-am prezentat lui Briand. Ştiu că d-vs. gândiţi altfel decât el.

„Socot că ideea aceasta nu este utopică. Evoluţia din ultimul timp, face să progreseze şi apropierea culturală, economică şi politică a Statelor şi popoarelor. Natural, o problemă atât de mare nu poate fi rezolvată repede şi uşor. Deocamdată, avem Geneva şi alte tratate şi uniuni internaţionale: — aceasta e ceva. Există sute de convenţii internaţionale privitoare la interesele culturale, tehnice, sociale, sanitare, ş. a. Avem Mica-Antantă, cu

caracter defensiv, strânsa colaborare dintre Statele scandinave şi baltice, şi între cele balcanice. Indată după războiu, eu m'am exprimat pentru astfel de Antante mici, pe cari le consider ca puncte de plecare ale unei mari Antante europene. Există acum mai multe tratate de neagresiune. Toate acestea sunt începuturile unei Europe noui, rezonabile. Această Europă ar putea determina o raţională repartizare a tuturor activităţilor şi industriilor naţionale.

„Aţi amintit de Briand şi de raporturile dintre Germania şi Franţa. Din punctul meu de vedere, faptul că, după războiu, Briand a vorbit la Berlin, a fost un succes important. Ştiu că mai sunt multe alte probleme extrem de importante între Marile Puteri, cari aşteaptă să fie rezolvate. Da — sunt dificultăţi; însă eu sunt atât de optimist — cum se spune deobiceiu — încât consider până şi războiul mondial ca un semn de apropiere între State. Lumea a fost împărţită în două tabere; deoparte şi de cealaltă, Statele au fost mai apropiate între ele decât înainte de războiu. Războiul a făcut ca oamenii să fie mai solidari între ei, în Europa, în Asia; el a îndrumat America spre Europa: — o grandioasă migraţiune de popoare. De fapt, e o încercare de a se face din lumea întreagă o organizaţie unitară. Când eu mă cert sau chiar mă lupt cu d-ta, atunci ne apropiem unul de altul, ca oameni. Şi în luptele literare, am simţit că suntem legaţi unul de altul, chiar atunci când combăteam pe ceilalţi. Aceasta poate fi oarecum un mod prea filosofic de a considera lucrurile; dar, privind istoria universală, trebue să recunoaştem că războiul a făcut ca

ideea Ligii Naţiunilor să devină actuală şi să se realizeze.

„Şi, printr'o calmă şi dreaptă judecare a tratatelor de pace, va trebui să recunoaştem că Europa este astăzi organizată cu mai multă dreptate decât înainte de războiu — când s'a putut întâmpla ca majorităţile să fie asuprite de nişte minorităţi naţionale, ca programe de exterminare a unor întregi naţiuni să fie concepute de filosofi — şi alte asemenea încercări, cari trebuesc rânduite în domeniul zoologic, nu în acel al istoriei. Da, există probleme grele; cu toate acestea, eu văd că năzuinţa spre înţelegere este pretutindeni destul de puternică, încât nu-mi pierd nădejdea că Statele şi popoarele vor deveni mai drepte decât până acum."

— Dar până atunci, ce facem cu unele locuri, cum e Coridorul cel fatal? întrebai eu.

„Acesta pierde din importanţa sa, replică Masaryk, deoarece Germania are acces la mare; economiceşte, calea maritimă este, după împrejurări, mai ieftină decât calea pe uscat. Din punct de vedere naţional, Coridorul este polonez aproape pe tot parcursul său. Ţara Polonezilor a fost împărţită în mod silnic între trei Mari-Puteri; politiceşte, ei puteau fi neîncrezători faţă de cele trei ţări; totuş, Polonia a şi încheiat cu Rusia un pact de neagresiune. Aceasta e încă o dovadă că vechile duşmănii pot fi înlăturate pe cale paşnică. Prin politica ei anti-rusă, Austria a favorizat pe Polonezii din Galiţia. In unele scrieri poloneze se dovedeşte că politica colonială anti-poloneză dusă de Bismarck a folosit Polonezilor: — banii destinaţi pentru colonizarea Germanilor au ajuns în mâini poloneze. Un popor de milioane nu poate fi îndepărtat de pe pă-

mântul său natal. Polonia are şi ea minorităţi puternice; ştiu că, în răsăritul Europei mai cu seamă, sunt de rezolvat multe probleme — însă nu văd niciun motiv plauzibil pentru care aceste probleme să fie rezolvate cu sabia. Sabia nu cugetă. Restabilirea Poloniei, ca şi restabilirea Statului nostru, sunt opera dreptăţii."

— D-vs. vorbiţi despre minorităţi poloneze, spusei. Oare, într'o Europă unită, n'ar fi cu putinţă să se rezolve chestia minorităţilor ca în cantoanele unite ale Elveţiei, al cărei exemplu ar trebui oarecum să fie imitat?

„Nu cred, — căci Statele nu s'au desvoltat numai pe baze naţionale. Elveţia e un model frumos şi drept; acolo, problema limbii a fost bine soluţionată. Belgia, Finlanda au găsit şi ele o cale destul de bună.

„In America, se vorbeşte engleza şi spaniola, puţin franceza şi portugheza; emigraţia din toate ţările lumii a produs acolo un mare *melting pot*, precum e caracterizată America. De-aceea, Americanului îi este greu să înţeleagă situaţia europeană, privitoare la raporturile dintre State, şi chestiunile linguistice. Imi amintesc de vizita unui Nord-American foarte instruit, care era extrem de indignat că, în călătoria sa prin Europa centrală, trebuia să prezinte paşaportul de câteva ori într'o singură zi, apoi controlul bagajelor ş. a. Oare credeţi d-vs., i-am spus eu, că Statele şi popoarele europene sunt făcute numai pentru confortul turiştilor americani? Intrebaţi-l pe Atotputernicul de ce a creat aci, în Europa, atât de multe State şi popoare, în contrast cu Statele-Unite ale Americii. Visitatorul meu vorbea de balcanizare: — eu nu i-am putut răspunde altceva decât că Europa este tocmai

Europa şi că istoria Statelor şi popoarelor ei este în mare parte istoria omenirii. In mod firesc, am ajuns să vorbim despre Statele mari şi cele mici. Nu sunt sigur dacă am lămurit îndeajuns teza mea — şi anume, că valoarea popoarelor nu poate fi măsurată numai după numărul populaţiei lor şi că problema popoarelor şi Statelor mari şi mici, din punct de vedere democratic, trebue concepută şi rezolvată prin analogie cu problema socială, care cuprinde diverse categorii de oameni, mari sau mici, bogaţi, mai puţin bogaţi şi săraci. In chestiunea minorităţilor, am indicat oaspetului meu rapoartele congresului minorităţilor."

— Nu voi înţelege niciodată replicai eu, că limba poate împiedica unirea şi, deci, să fie un motiv de noui războaie. Cu toate obiecţiunile de ordin istoric, cu arăt exemplul Americii.

„In aceasta, sunt de acord cu d-vs. Insă America este, în această privinţă, foarte deosebită de Europa."

— Aşa dar, am încheiat cu, noi trebuie să pierim de dragul istoriei, în loc să ne unim din pură raţiune cu toate că istoria ne împovărează!

„Cunoaşteţi doar maxima aceasta: oamenii vii sunt stăpâniţi de cei morţi. Napoleon a spus că proştii vorbesc despre trecut, înţelepţii despre prezent, nebunii despre viitor. Aceasta e destul de bine spus! Eu sunt pentru autonomie: să ne guvernăm pe noi înşine, să păstrăm morţilor o amintire recunoscătoare, şi să luăm din trecut numai partea bună şi dreaptă. După războiu, de pe vaporul Europa, au fost aruncate multe peste bord—

poate că în grabă au fost asvârlite şi unele lucruri cari au trebuit să fie apoi pescuite, scoase din fundul mării de către scafandri. In schimb, n'au fost aruncate multe lucruri cari ar fi trebuit să fie aruncate... Raţiune! judecată! — desigur, cu toate cele spuse de Oxenstjerna."

XIV. VOINŢĂ ŞI PROVIDENŢĂ

Am plecat spre casă în amurg. Şezusem lângă nişte stejari de cari se spune că ar fi de optsute de ani; unul din ei părea cu totul crăpat şi putred, dar Preşedintele mă asigură că una din ramurile din vârf mai înverzeşte. Căprioarele se apropiaseră de trăsura trasă de doi cai bălani; s'au oprit abia la treizeci de paşi.

— Stejarii aceştia, spusei eu, au fost mai avantajaţi decât toţi ceilalţi arbori din pădure, prin sănătatea, prin poziţia lor ce-i apără de furtună, poate şi prin pământ bun. Şi faptul că aci căprioarele pot să pască, nu este oare pe lângă aceea a stejarilor, o protecţie deosebită, acordată unor creaturi alese — pe când alte mii de creaturi sunt lipsite de o asemenea protecţie? La animale şi plante, unde nu poate fi vorba de merite, Providenţa este aproape palpabilă.

El tăcu şi se aşeză în fundul trăsurii; trăsăturile sale cenuşii se zăreau neclare în lumina irizată, ce scădea cu fiecare minut. Vocea lui nu pierduse nimic din vibrarea-i metalică, nici din cauza răcoarei de seară şi nici din cauza subiectului discutat.

„Eram totdeauna teist, spuse el după o pauză; prin urmare, mă încred în Providenţă. Dacă există un Dumnezeu, adică unul atot-

puternic, atotştiutor, atunci e logic şi cu neputinţă ca acest mare Spirit — sau cum vreţi să-l numiţi — să nu aibă un plan al universului. Desigur că e un plan frumos, un plan mare; omul nu se poate amesteca de loc aci şi nu trebue să cuteze măcar de a fi un supra-zeu. Aceasta e treaba lui Dumnezeu, *it is his business.* Nici n'aş putea spune că mă înţeleg pe mine însumi sau propria mea viaţă. Nu am măcar o idee în această privinţă. Numai cu oarecare aproximaţie mă pot orienta în vălmăşagul lumii. Planul nu-mi este dat ca un ordin, ca o poruncă: — problema sinergismului. Imi imaginez că sunt un lucrător al lui Dumnezeu; muncesc la planul lui. E planul lui ca să lucrez şi eu, să colaborez. Trebue să râvnim mereu, ca să devenim asemănători lui Dumnezeu — adică, trebue să merg în această direcţie, pe cât pot înţelege lumea şi istoria. N'am avut niciodată un plan de viaţă, pentru viitor, cu totul clar şi chibzuit în amănunte: am avut numai direcţia, *à peu près*, în care trebuia să pornesc. Şi, câteodată, se pot apuca drumuri diferite."

El tăcu.

— Libertatea voinţei! — spusei după un răstimp — în treacăt, pentru a menţine dispoziţia sa, prielnică monologului.

„E o veche problemă, spuse el, de când cu Grecii şi mai ales cu Stoicii. Unii susţin determinismul, ceilalţi tocmai contrarul. Câte acrobaţii logice, pentru a se dovedi nedeterminismul! Am studiat odată istoria acestei probleme. Pentru mine, determinismul rezultă din teism. Adesea, unii văd în determinism numai fatalismul. Când punem întrebarea: determinism sau nedeterminism, trebue să ne gândim la aplicarea unei metode potrivite: —

să observăm omul în hotărîrile voinţei sale, să cercetăm antecedentele psihologice ale hotărîrilor luate, să descoperim motivele, pe lângă cauzele hotărîrilor. Nu e deajuns să deducem determinismul sau nedeterminismul din teism şi să facem pe avocatul lui Dumnezeu. Şi Leibnitz în teodiceea sa, e mai mult scolastic decât psiholog. Are determinismul dreptul să pedepsească? Noi pedepsim doar *pro futuro*, pentru a înfricoşa şi a da educaţie altora — prin urmare, numai pentru a influenţa voinţa; pedeapsa are un rost numai când ea determină voinţa. Văd fatalismul în nedeterminism, atunci când hotărîrile voinţei mele şi acţiunile mele se produc, în mine şi cu mine, fără cauze şi motive. Un stoic, Sen, mi se pare, spune: *„Fata volentem ducunt, nolentem trahunt."*

Sublimele cuvinte, cari îmi erau prea bine cunoscute, au răsunat, viguroase, în aerul de seară. Masaryk continuă îndată;

„N'aş putea să trăesc fără credinţă în Providenţă, fără credinţa că există o ordine în univers — şi cu atât mai puţin aş putea să lucrez pentru comunitate. Simt că sunt împins înainte de o putere, deşi nu pot spune lămurit de care putere. Logica tuturor întâmplărilor e construită totdeauna abia *ex post.*"

— Şi totuş, aţi spus deunăzi — obiectai eu — că aţi calculat matematic Statul cel nou şi că aţi acţionat în consecinţă.

„Una nu exclude pe cealaltă: — însă eu văd abia *ex post* întregul, ansamblul şi înlănţuirea sa logică; e ca un lanţ de concluzii logice, cari ni se revelează în istorie, în trecut".

Am vorbit despre influenţa caracterului asupra unor astfel de hotărîri; am arătat că

viaţa oamenilor de seamă e determinată mai mult de firea lor decât de talentele lor — şi, astfel, l-am adus la ideile mele despre geniu şi caracter. El făcu imediat un cerc în jurul noţiunii „geniu" şi puse în locul ei „inteligenţa" — aceasta, pentrucă vedea că mă refer neîncetat la el însuş.

„Mi-e teamă că aş putea spune prea puţin despre esenţa caracterului. Cunoaşteţi desigur cercetările moderne în jurul caracterologiei. Psihologul desparte *in abstracto* reprezentarea, judecata, sentimentul şi voinţa; el împarte în categorii activitatea sufletului. Acum, începem să înţelegem viaţa spirituală şi în ansamblul ei, ca un întreg: psihologia devine mai concretă."

Deoarece l-am găsit aci într'o ordine de idei cari îmi sunt străine, am întors discuţia la credinţa noastră comună în Providenţă şi l-am întrebat dacă a remarcat astfel de cazuri şi în viaţa lui de mai de mult. El răspunse:

„Cunosc un caz din copilăria mea. Curtea noastră dădea spre vale; sus, pe partea netedă, se afla o căruţă goală. Fireşte, m'am urcat în ea şi am vrut s'o pun în mişcare. In cele din urmă, isbutesc: căruţa o ia la goană, spre vale. Din fericire, se aflau nu departe două pivniţe, fiecare cu câte un acoperiş; căruţa intrase la mijloc, între cele două pivniţe, şi se oprise acolo; eu am căzut afară, însă am rămas nevătămat. Sau, un alt caz, la prima mea călătorie spre America. Hamburgul avea o serie de vapoare cu nume de poeţi şi gânditori. Am plecat pe „Herder". Acesta îmi era simpatic, de multă vreme: filosof umanitar, foarte bine, un semn de bun augur. Dar, abia ajuns la Havre, se lăsase ceaţă mare; sirenele, clopotele sunau parcă de moarte,

la intervale de câteva minute. Pasagerii erau voioşi, jucau cărţi — pe când eu observam cât de neliniştiţi erau căpitanul şi toţi ofiţerii de serviciu. Bărcile de salvare au fost controlate. După câteva zile, isbucni o furtună extrem de violentă — şi veselii pasageri şi-au pierdut capul de frică. Acum nu mai e nici un pericol, îmi spuse căpitanul; ceaţa era primejdioasă: puteam să ne ciocnim în orice clipă cu un vapor. In toiul nopţii, pe neaşteptate, cabinele au fost inundate! Era de neuitat! oamenii se pregăteau de moarte — strigăte nebuneşti, fugă zăpăcită încolo şi încoace, frică, frică... Eu am rămas liniştit în pat şi îmi ziceam: aşa dar, groapa cea mare şi umedă... Şi când te gândeşti că plecam la logodnica mea! Dar numai cazanul de rezervă cu apă potabilă a plesnit din cauza tangajului vaporului. Am călătorit 17 zile în loc de 12. La cursa următoare, „Herder" s'a scufundat. Şi „Schiler". Vapoarele acestea cu nume de literaţi erau prost construite!"

— Şi n'aţi devenit superstiţios în urma acestor întâmplări?

El făcu cu braţele o mişcare largă, ce părea întrebătoare însă totodată ironică; apoi spuse: „In orice caz, aceasta s'a repetat şi în timpul războiului. Când era vorba să tratez cu Briand, la Paris, în Februarie 1916, primisem pe neaşteptate o telegramă dela Beneş. Mă anunţa că Briand n'avea timp şi că ar vrea să amân venirea cu o săptămână. Eu îmi reţinusem un loc pe vaporul „Sussex". Şi astfel am fost salvat; submarinele germane au scufundat vaporul; nu-mi amintesc dacă a scăpat cu viaţă vreunul dintre călătorii aceia. In anul următor, când am plecat spre Rusia, trebuia să trec prin Bergen, Stockholm şi Finlanda, ca să ajung la Petersburg. Va-

porul meu era însoţit de alte două vapoare. In timpul nopţii, mă pomenesc aruncat jos din pat. Căpitanul observase în ultimul moment o mină şi, dintr'o smucitură, a întors vaporul. Pe urmă, am plecat odată dela Kiev la Moscova; vagonul în care eram înghesuiţi ca vitele, s'a rupt atunci în două. Dar mie nu mi s'a întâmplat nimic.

„La Kiev, în timp ce luam masa, se prăbuşise un perete al odăii noastre; alături căzuse o granată, fără să explodeze. Uitasem că bolşevicii cari asediau oraşul au prelungit ultimatumul lor până la ora 2, deci până la vremea mesei. Altădată, mă întorceam acasă cu servitorul meu. Când am ajuns într'o piaţă deschisă, un ofiţer ne face semn s'o luăm repede înapoi, căci o mulţime de proectile vâjâiau şi cădeau acolo jos. Mă aflam cu servitorul meu în mijlocul pieţii: mi-am dat imediat seama că înapoi e tot atât de primejdios ca şi înainte; deci, să înaintăm! Incă de-atunci, Legionarii ziceau că aş fi invulnerabil; am întrebat: de ce a fost salvat şi servitorul meu?"

— Poate pentrucă eraţi d-vs. cu dânsul.

„De ce nu eu, pentrucă era el cu mine? Dumnezeu e democrat: nu numai eu, ci şi servitorul meu a fost salvat.

„In timpul revoluţiei lui Lenin, la Petersburg, treceam deseori prin străzile ce răsunau de împuşcături, fără să fiu atins; la Moscova, mă aflam în Hotelul Metropol, bombardat din toate părţile. Aş mai putea înşira câteva cazuri, când am fost în primejdie de moarte şi am scăpat totuş teafăr.

„De fapt, când revizuesc toate întâmplările acestea, trebue să recunosc că numai o singură dată am avut sentimentul real, direct, că mi-a venit în ajutor Cel-de-Sus. La Chicago,

am sărit odată dintr'un vagon de tramvaiu şi m'am pomenit înaintea trenului ce tocmai venea alături, din partea opusă; mecanicul a mai putut frâna în ultima clipă. Că am fost cât se poate de imprudent, mi-am dat seama imediat, când am auzit strigătele şi înjurăturile pasagerilor, cari nu doreau de loc să vadă spectacolul unui om ciopârţit. Şi mecanicul care frânase trenul şi-a spus părerea. In mod grosolan, dar pe drept! Ca scuză, pot menţiona doar faptul că pe-atunci eram încă... profesor! Dar, după cât se vede, Dumnezeu are grijă şi de profesori. Grea misiune!"

— Dacă aţi fi pierit în Rusia sau pe unul din acele vapoare scufundate, spusei eu, cine ar fi recunoscut că în d-vs. era o putere capabilă să creeze un Stat? Poate că aţi fost salvat, ca să puteţi dovedi această putere.

El rămase pe gânduri, tăcu şi spuse apoi cu glas scăzut:

„Sunt unele firi de artişti cari nu ajung niciodată să dea expresie deplină visurilor lor; şi chiar profeţi, cari nu pot înfăţişa adevărul lor lăuntric. Am fost toată viaţa mea un om politic. Chiar dacă n'ar fi venit războiul, aş fi rămas totuş acelaş."

— Dar nu s'ar fi ştiut aceasta cu atâta certitudine, insistai eu.

„Ei, eu ştiam totuş!" In aceste cuvinte am recunoscut din nou incoruptibilitatea acestui bărbat, care urmează totdeauna ceea ce-i dictează conştiinţa sa şi nu se ia niciodată după părerea lumii. Am adus din nou vorba despre una din aşa zisele întâmplări, despre ultimul hazard de care era legată întreaga sa acţiune. Când părăsise Austria, în toamna anului 1914, n'a fost lăsat să treacă graniţa.

Se poate trage, aproape cu toată certitudinea, concluzia că în clipa aceasta destinul a hotărît dacă Statul cel nou va fi sau nu creat. De-aceea, l-am întrebat dacă a simţit în ceasul acela că este condus de Povidenţă.

„Aveam paşaportul meu cel vechiu, încă valabil, şi am plecat fără viză spre Italia, spuse el. Funcţionarul austriac dela graniţa italiană, s'a opus să trec fără viză, susţinând că trebue să telefoneze întâi la Praga. Atunci, pentru întâia oară, am scos în evidenţă drepturile deputatului: „Sunt deputat şi nu admit procedeul acesta!" Trenul era gata de plecare: am sărit în el, fiica mea şi cu mine. Nu m'am gândit atunci la Povidenţă, ci la faptul că funcţionarul era în dreptul său."

— Şi după aceea?

„Desigur, era simbolic: Austriacul nu mă lăsa să trec mai departe, eu mi-am continuat totuş calea mea, *de facto*: calea Revoluţiei".

Se întunecase de-a-binelea când ne apropiarăm de castel; dindărătul cailor năduşiţi — cai cum se văd rar în ziua de azi — se iviră liniile nelămurite ale unei siluete negre; câteva lumini luceau printre aburii răsfiraţi. Masaryk privea înaintea sa, părând că-şi deapănă mai departe gândurile, în legătură cu problema discutată.

„Ea e pretutindeni, Providenţa — spuse el. Eram tânăr, când am plecat la Lipsca şi am avut fericirea să găsesc acolo pe aceea care a devenit soţia mea. Ştia să gândească, avea cultură, era puritană — dar nu în mod exagerat. Am învăţat mult mai mult dela dânsa, decât ea dela mine. Eu i-am dat cunoştinţe, ea însă m'a format."

Trăsura coti acum în parc, roţile scârţâiră, soldatul prezintă arma. Curând după aceea, am fost condus de fiica preşedintelui în două camere simple şi curat ţinute, unde mama ei îşi trăise ultimii ani. Pe masca mortuară ce se afla acolo, suferinţele din anii războiului păreau că s'au stins. Intre soţ şi cei trei copii, pe cari i-am cunoscut aci şi în străinătate, pluteşte spiritul acestei femei minunate — mai ales în casa aceasta. Am putut citi câteva din scrisorile ei, adresate fiicei sale ce se afla în închisoare; erau scrise în limba germană, altă limbă fiind pe atunci interzisă. In aceste scrisori era vorba de Providenţă şi de speranţa fermă a omului credincios; de-aceea redau aci câteva extrase: — sunt simţimântele unei mame, care-şi ştie fiica în închisoare pentru ideile soţului ei plecat în ţări depărtate:

„E Duminecă după-amiază. Vântul bate. Aerul e plin de umezeală şi, din norii cenuşii, ploaia stă să cadă în fiece clipă. Stau la masa mea şi mă gândesc la tine, bunul meu copil. Sunt bolnavă — nu mai bolnavă ca de-obiceiu — dar asta înseamnă: foarte bolnavă. Sunt singură. Toată viaţa mea a fost atât de ciudată... Am fost atât de aproape de toţi ai mei, am simţit nespus de mult cu fiecare membru al familiei mele, şi m'am străduit totdeauna să am timp pentru oricine venea la mine şi să dau, pe cât îmi stătea în puteri, ceea ce râvnea sufletele lor sau să satisfac o cerinţă sănătoasă. Nu eram mulţumită de anturajul meu, cu toate că vedeam atâtea lucruri delicate şi bune. Dar nu găseam o concepţie de viaţă pe deplin conştientă, desăvârşită. Era, de bună seamă, o viaţă tradiţională, cu lucruri fru-

moase, dar prea adesea lipsită de nevoia de a pătrunde, de-a cerceta mai adânc. Ceea ce îmi lipsea aci întotdeauna, era mai cu seamă capacitatea de a gândi în spirit religios; aceasta îmi era aproape imposibil. Să simt religios, da—să gândesc, nu. Şi totuş, astăzi e neapărat necesar să ai o gândire religioasă, să cugeţi foarte calm şi logic, ca şi asupra oricărei alte probleme practice... Trebue să te lămureşti şi să-ţi spui în toată liniştea: aceasta ştiu şi aceasta nu ştiu — căci a fi religios nu înseamnă numai a şti, a cunoaşte—ci înseamnă mai mult: să simţi cât de puţin ştii, cât de infinit de puţin... Aceasta crează adevărată modestie, răbdare şi convingerea că adevărata cunoaştere nu progresează decât foarte încet. Suntem mulţumiţi în convingerea că, aşa cum prima noastră suflare în lumea aceasta reprezintă ceva mare şi nou — tot astfel, ultima noastre suflare ne va duce într'un stadiu nou. Un pas, nu mai mic ca acel pe care-l facem când părăsim lumea întunecată din sânul mamei. E chiar mai mare—căci atunci lăsăm în urma noastră partea fizică, trupească...

„Niciodată n'am văzut mai desluşit pe aproapele meu, ca acuma. Aveam totdeauna simţimântul că nu am niciun drept să privesc în inima altui om: ea îmi părea ceva sfânt, ce-i aparţinea numai lui...

„Paştele e sărbătoarea iubirii noui, trezite după lungul somn de iarnă. Dar omul poate iubi şi în timpul iernii. De fapt, totul e frumos, fiecare anotimp în parte — numai dacă oamenii se pot înţelege între ei. Şi clopotele sună şi ecourile lor răsbat până la acei cari nu pot ieşi de-acolo unde sunt închişi..."

XV. ARMONIA BĂTRANEŢII

Frumoasa Cehă stătea la pian şi cânta. In casa aceasta era întotdeauna muzică, iar stăpâna casei fusese centrul ei. Astăzi, cunoscuta cântăreaţă a venit să uite ariile ei de Operă şi să cânte poezii populare. Două strănepoate şi tânărul pianist — niciunul nu era trecut de 20 ani — stăteau în timpul pauzei lângă pianul cel lung şi negru, răsfoiau notele, flecăreau şi râdeau. Preşedintele intrase încet, străbătu sala şi, când se apropiă de ei, arătând notele, se părea că el căuta un anumit cântec din tinereţea sa, care nu se afla în colecţie. Nu înţelegeam limba lor, dar semnele m'au lămurit şi, deodată, l-am auzit fredonând o melodie, foarte încet, ca să nu fie remarcat de societatea din stânga lui. Patru capete tinere s'au aplecat, ascultând cu atenţie; apoi au râs din nou; unul din ei încercă melodia la pian — şi iată că acum cântau toţi împreună, două, trei versuri. Trăsăturile celui mai bătrân din sală se luminară, parcă nişte raze de soare trecură peste ele; nu ştiam dacă era soarele tinereţii sau acel al bătrâneţii.

Când am rămas iarăş singuri, am căutat să-l aduc la câteva vederi de ansamblu, cu ajutorul cărora s'ar putea înţelege mai bine dispoziţia sufletească a celor două poluri ale

vieţii. Căci felul cum trăeşte el şi tonul acela dur cu care vorbeşte şi despre tinereţea sa, era atât de hotărît, cum rar am mai întâlnit. Ştiind că am în faţa mea un om capabil de recunoştinţă, l-am întrebat dacă a avut de îndurat desamăgiri din partea oamenilor. Şi el mi-a răspuns într'un ton serios:

„Nu mă pot plânge. Am recoltat mai mult mulţumire din partea lor. Doar câteva cazuri de neînţelegere, cu nişte oameni la cari nu m'aş fi aşteptat. Imi amintesc numai de două cazuri, când am fost nevoit să rup legăturile, cu persoane cu cari aveam până atunci relaţii amicale. Deasemenea, am găsit puţini linguşitori: n'aveau încredere în mine."

El tăcu, surâse în sinea lui, apoi spuse:

„Natural că-mi este mai plăcut dacă oamenii mă simpatizează. Atunci ei nu linguşesc. Anul acesta am vizitat, cu automobilul, oraşe şi sate; am vrut — el făcu o sugestivă mişcare cu mâna — să cunosc cu adevărat ţara. Vreau doar să ştiu cum mă privesc oamenii! Am văzut cum profesorii au pregătit tineretul să strige, să aclame. Am văzut publicul matur, am recunoscut diferitele partide. Dar ceea ce-mi face cea mai mare plăcere, e să regăsesc bătrânele mele femei. Oriunde vin, găsesc într'un colţ, afară din rândurile oficiale, o femeie mai în vârstă, adeseori bătrână de tot—şi o văd cum plânge. O caut cu ochii, o salut cu mâna şi ea îmi face semnul crucii sau îşi face sieşi cruce. Această scenă îmi este cea mai dragă — şi mi-a fost dat s'o resimt dela început. Femeia bătrână, care nu era pregătită de nimeni pentru visita mea; când o văd cum stă la o parte şi plânge, atunci ştiu ce înseamnă Re-

publica. Ea este barometrul meu sufletesc."

— Şi această dragoste nu e nicăeri contrazisă de vreo decepţie? Nici măcar o prudenţă mai mare din partea d-vs., când mergeţi sau când vorbiţi cu cineva? Aţi avut duşmani şi ca preşedinte?

„Există deosebiri între duşmani şi adversari. Se întâmplă să superi pe cineva—supărarea e sănătoasă. Rău ar fi dacă cineva şi-ar roade inima. Dar îţi este numai necaz să fii îmbrâncit de un om care îţi displace. Uneori, trebue să fii chiar aspru. Indulgenţa e o slăbiciune. Un om slab devine lesne sentimental. Dar şi crud. Oamenii incapabili trebuiau să fie înlăturaţi — şi ei se răsbună bucuros; unii nu puteau obţine posturile pe cari le vroiau. Cât priveşte adversarii, ei nu au influenţă hotărîtoare asupra părerilor şi tacticei mele, — dar mă bucur când sunt criticat în toate direcţiile posibile. Situaţia mea oficială, predominantă? Dă celui care îţi cere, spune Isus. Mi-e ruşine de cerşetori şi orice fel de solicitanţi: am atunci un sentiment ciudat, mă simt înjosit în faţa lor. Dau ceea ce mi se cere, ca să scap de acest viu *memento* al situaţiilor şi raporturile noastre sociale imperfecte. Mă răscumpăr. E conştiinţa rea!

„Prudenţă? Desigur că lunga experienţă m'a învăţat să fiu mai prudent. Oamenii îmi sunt deopotrivă de dragi, dar am învăţat să aplic mai bine mijloacele mele. Inainte, se putea întâmpla să dau unui student paltonul meu de iarnă, şi apoi să n'am eu ce îmbrăca. Pe măsură ce cunoşteam mai bine oamenii, ştiam să mă folosesc cu mai multă rânduială de mijloacele mele. Iubirea aproapelui e foarte adesea muncă sau dărnicie; aproapele vine

adesea — aşa!" Şi el întinde mâna cu vinele pronunţate şi albastre, aşa cum desigur n'a făcut niciodată în viaţa lui, pentru dânsul. „Asistenţa socială modernă cere ca, în loc de pomeni, să se dea mai bine posibilitatea de a câştiga ceva sau să se dea prin intermediul unei Asociaţii, a unui Comitet. Aceasta e bine, însă eu dau atunci când mi se cere. Prudenţa se impune nu numai în afaceri de vânzare şi cumpărare, ci şi atunci când dăruim. Inţeleg prea bine deosebirea dintre filantropie şi cerinţa socialistă de a se rezolva pe cale legală inegalitatea socială şi economică. Accept această cerinţă; însă câtă vreme nu există această nouă orânduire, trebue să dăm. Prudenţă înseamnă: îmi eşti drag, dar nu tot ce vrei dela mine este şi îndreptăţit." Şi, după ce reflectă un moment: „Nu, lunga mea experienţă nu m'a făcut să şovăesc în chestiunea aceasta".

Faţă de o moralitate atât de înrădăcinată şi de sigură, am fost tentat să-l pun tocmai pe dânsul în faţa obiecţiunilor obişnuite la puternicii lumii—pentru ca el să le retrăiască, să le înfrunte cu tot curajul său. Şi astfel, l-am întrebat dacă Statul şi familia nu se stânjenesc, dacă nu sunt o piedică unul pentru altul.

„N'am avut niciodată vreun conflict", spuse el aproape mirat. Chipul său căpătă o expresie ironică, apoi continuă: „La regi — da, la ei concepţiile despre viaţă şi morală erau greşite; am văzut aceasta, ani dearândul, la Viena, şi am citit în numeroase biografii. Un astfel de rege îşi lua adesea o soţie din pur calcul: făcea o afacere, precum se întâmplă tot atât de des cu fiul de ţăran, când vrea să adaoge o bucată de pământ la cel pe care

îl posedă. E acelaş lucru. Dar regele se află în nefericita situaţie de a dispune de bani şi putere, de a putea ceda oricărei tentaţii, oricărui capriciu. Dacă se lasă dus pe această cale, atunci el merge mai departe: curte mare, costisitoare, mai cu seamă lux, intrigi, femei; el e stăpânul real sau nominal al unui guvern subjugat lui: *l'Etat c'est moi!* Acesta e regimul cel vechiu! In realitate, nimeni nu poate fi reţinut de familie dela ocupaţiile de Stat. Nici în democraţie. Faptul că bancherii bogaţi, marii proprietari ş. a. duc o viaţă à la Louis XIV, nu e un contra-argument la cele spuse de mine."

L-am întrebat dacă îşi aminteşte influenţe personale cari l-ar fi ajutat să se înalţe, să se formeze, aşa cum l-a ajutat soţia sa.

„Abstracţie făcând de filosoful Brentano, am învăţat dela contemporani de seamă mai puţine lucruri pozitive decât negative; prin aceasta, vreau să spun că putem învăţa, chiar dacă nu suntem influenţaţi. De exemplu" — spuse Masaryk, trecând imediat, în felul său, la partea practică — „am două regule judicioase dela profesorul Gebauer. In lupta ce s'a dat în jurul manuscriselor, când îmi era silă să răspund mereu acelaş lucru celor cari apărau falşul, profesorul îmi spuse: „Contra minciunii nu e deajuns să spui adevărul o singură dată: trebue să-l repeţi necontenit, căci şi ceilalţi repetă mereu minciuna lor". Aceasta se potriveşte mai cu seamă în ziaristică! Am mai învăţat dela dânsul — era filolog — să însemnez fiecare idee, fiecare fapt nou ş. a. pe o foaie separată. Uitaţi-vă, aşa!"

El luă de pe raftul de cărţi un fel de re-

pertoir, lipit pe carton, împărţit în lung şi'n lat în vreo 40 de despărţituri şi îmi arătă un „cuib"—un „porumbar"; în această cutie descoperită, fără capac, împărţită în multe părţi, se aflau orânduite sistematic numeroase hârtiuţe conţinând idei, citate, referinţe; unele erau copiate şi aranjate în două sau trei despărţituri. Pe tabloul acesta, totul era în legătură cu teologia. La fel a împărţit toate subiectele politice şi administrative. „Nu e practic să aduni ideile, însemnările, etc. într'un caet de notiţe" spuse el; „foiţele izolate pot fi oricând lesne repartizate, în mod sistematic; ele pot fi combinate"...

L-am întrebat cum îşi împarte timpul, cum desparte orele pentru afacerile de Stat şi celelalte lucrări.

„Dimineaţa, citesc mai întâi gazetele; apoi primesc toată corespondenţa, adică scrisorile cele mai importante. Cancelaria mea cu douăzeci de funcţionari are şi jurişti, dar şi un tehnician, un economist, un referent cultural, cari urmăresc totul şi îmi dau orice informaţie. Primul ministru vine cel puţin odată pe săptămână, de-obiceiu la dejun; la nevoie, mă văd cu miniştrii de resort sau cu funcţionarii lor. La castelul din Praga, au loc audienţele şi recepţiile de rigoare. Asupra principiilor şi posibilităţilor, sunt lămurit, atât din punct de vedere politic cât şi administrativ. Partea cea mai grea şi mai obositoare este hotărîrea. Ca profesor, pot avea păreri, pot polemiza şi „distruge" pe vreun coleg din Berlin, când e vorba de vreo controversă în legătură cu Plautus sau de o celulă la aripa unui soiu de pasăre. „Acum însă, trebue să hotărăsc, să sfătuesc, să ordon—justiţie, pedeapsă cu moartea... Ar trebui să ştiu cât mai mult; dar

trebue să spun imediat *da* sau *nu*. Prin experienţă psihologică, aflu acum că: hotărîrea este voinţa unită cu raţiunea, cu judecata. Aceasta este mult mai obositor decât să cauţi cuvinte într'un lexicon sau să cugeţi în toată liniştea, sistematic. Momente ca acele din timpul războiului, când m'am decis pentru revoluţie, sunt unice:— să părăsesc soţia şi copilul, în speranţa că prietenii mei le vor procura cel puţin pâinea zilnică. Restul nu era decât muncă măruntă. Nici nu există politică mare: există numai politică mică. Insă ea trebue să isvorască din principii şi să fie constantă—nu capricioasă, nestatornică. Viaţa est un lanţ de treburi cotidiane."

— Şi astfel, aveţi destul timp să continuaţi anumite lucrări?

„Avem timp întotdeauna! zise el cu o faţă şireată. M'aş exprima greşit, dacă aş spune că nu am timp; câteodată, nu ai dispoziţia să faci o mică scrisoare, dar ai timp. N'am fost niciodată supra-încărcat de muncă; trebue numai să găseşti metoda potrivită. Metoda este însă aproape tot atât de importantă ca şi lucrul în sine. Ceea ce am căutat să fac, începând cu anii mei de student, era să orânduesc toate noutăţile, să le încadrez într'un întreg. Reţin în memorie aproape tot ce mă interesează. Logica concretă, Ruşii, mai cu seamă Dostoiewsky, religia, filosofia istoriei, politica: — pentru ca să am mereu totul într'un întreg, într'un asamblu, căci toate sunt părţi dintr'un întreg. Inainte, scriam totul — şi chiar acum scriu partea cea mai mare. Nu pot gândi bine, când şade lângă mine cineva căruia trebue să-i dictez. Am diferite lucrări neterminate, unele sunt gata, însă nepublicate, pentrucă nu găsesc

timpul potrivit. Am explicat doar ce înseamnă să revizueşti ceea ce ai scris. Căci acum, înainte de toate, vine Statul. Astăzi am avut la mine pe şeful Statului-Major şi pe ministrul de Războiu. Consfătuire în chestiuni tehnice. Unii pleacă, alţii vin..."

Mi-am zis, în sinea mea, că un stoic ar putea să graveze ultimele patru cuvinte, ca o deviză pe blazonul său; însă mi-am exprimat numai mirarea că şi-a putut păstra atâta libertate într'o asemenea funcţiune. El mă privi atunci oarecum indispus şi zise:

„Trebue să lucrez şi în domeniul spiritual şi teoretic, dacă vreau să fiu exact şi în domeniul practic şi să realizez ceva durabil. Intotdeauna m'am ocupat din când în când cu elaborarea critică a unei cărţi şi am cercetat câte o problemă din toate punctele de vedere. Din acest exerciţiu de gândire face parte şi studiul critic al unui roman. „Libertate"? Numai acasă. Inainte, eram singur zile şi săptămâni întregi — şi chiar în timpul războiului găseam zilnic puţin răgaz printre soldaţii mei. Acum? La castelul Hradkin veghează corpul de gardă şi oamenii de serviciu. Dacă ies în oraş, mă însoţesc agenţii secreţi. Dacă plec undeva, străzile sunt păzite de soldaţi. Oamenii cred că şeful suprem al Statului trebue să fie păzit."

Părea puţin supărat; rămase pe gânduri, apoi spuse încet:

„Mă încui uneori în camera mea: atunci sunt sigur că voi fi netulburat. Ascult liniştea din juru-mi, şi iată că-mi vine gândul acesta: Eternitatea. Acum eşti singur; cum va fi mai târziu, după moarte?... Simt eternitatea în singurătate. Imi închipui că în pustiu ar fi cel mai bine. De-aceea mă gândesc adesea la

Isus, care a trăit totdeauna departe de lume."

Am văzut din nou că figura aceasta, a lui Isus, trebue să fi pătruns în el mai adânc decât toate celelalte, afară doar de aceea a lui Platon; căci ea îi apărea în momentele hotărîtoare, când îşi punea marile întrebări. De-aceea i-am citat un fel de regulă de purtare în viaţă, pe care a exprimat-o odată şi a numit-o stoică. El dădu din cap:

„Amândoi au doară unele asemănări: — să primeşti totul calm, cu sânge rece. Numai că creştinii, ca teişti, se încred în Dumnezeu sau accentuează ascultarea faţă de Biserică — pe când stoicii stăruie mai mult asupra bărbăţiei, a mândriei. Şi la Platon curajul era una din virtuţile principale, şi cu drept cuvânt. Când maestrul său, Epictet, şi-a frânt piciorul, el îi spuse liniştit: ţi-am spus doar că-ţi vei frânge piciorul!... Omul îşi poate însuşi un oarecare calm, se poate deprinde cu stăpânirea de sine sau cel puţin să nu-şi trădeze emoţia prin expresia feţei şi prin gesturi. Eu nu sunt liniştit din fire, dar m'am deprins de timpuriu să fiu calm în faţa oamenilor. Totuş, nu sunt un stoic.

„Şi apoi, ca să rămâi sănătos, nu trebue să-ţi fie frică de moarte." După confesiunea aceasta semnificativă, m'am întrebat dacă un astfel de simţimânt ne face înadevăr mai blânzi. I-am pus şi lui Masaryk această întrebare. Vocea lui devenise iarăş mai fermă, când îmi răspunse:

„Pe măsură ce treceau anii, am devenit mai blând, mai tolerant. Când eram mai tânăr, nu aveam experienţă, nu cunoşteam îndeajuns oamenii — şi de-aceea am fost neliniştit. Am devenit mai indulgent în judecarea oamenilor şi în pretenţiile mele faţă de ei. Dar în ti-

nereţe eram mai puţin radical, pentrucă mă temeam tocmai că n'aş avea destulă experienţă pentru micile revoluţii aproape zilnice, din diferite domenii de activitate. Cu vârsta, am devenit politiceşte mai radical. Una nu exclude pe cealaltă; poţi fi mai îndulgent faţă de cineva pe care îl cunoşti mai bine — dar mai radical în programul tău. Mulţi oameni pretind adesea prea mult dela aproapele lor; şi dacă acesta nu-i satisface imediat, atunci ei sunt nemulţumiţi de toată omenirea. Ei ar fi trebuit să-şi zică: tu n'ai cunoscut pe omul acesta şi i-ai pretins ceva ce nu-ţi putea da şi ceea ce tu însuţi n'ai făcut cândva. Să avem răbdare, — să putem aştepta: aceasta este foarte important în administraţie şi mult mai important în politică. E o mare greşală să ne fie imediat frică de orice, să vedem pretutindeni primejdii. Poate că, la politiciani, aceasta se datoreşte faptului că ei se agită prea mult în faţa publicului, că râvnesc mereu la recunoaştere şi la recunoştinţă. In secolul presei, aceasta este explicabil. Dar vedeţi: Dumnezeu conduce întregul cosmos, nimeni nu-l vede şi el rămâne netulburat de toate recunoştinţele şi de toate rugăciunile contradictorii."

Cu obişnuitul său gest tineresc, el îşi schimbă brusc poziţia în fotoliul cel mare — de parcă ar fi vrut să se debaraseze de pesimişti. Deoarece l-am găsit iarăş atât de dornic de luptă şi — cu toată răbdarea lui — atât de nerăbdător, m'am reîntors acum, când am ajuns la sfârşitul convorbirilor noastre, la începutul lor: am căutat încă odată să descopăr dispoziţia sufletească şi morală în care se afla el în faţa problemei esenţiale a vieţii sale. L-am întrebat:

— Acum, după ce v'aţi însuşit atâta răbdare şi cunoaştere a oamenilor, v'aţi putea pronunţa hotărît — ca creştin şi totuş ca stoic — dacă filosofia nu este, la urma urmelor, un mijloc pentru acţiune sau dacă nu cumva ea este un scop în sine?

Trăsăturile sale se limpeziră; expresia feţii era din cele mai clare — şi am recunoscut atunci că, în fond, am avut tot timpul în faţa mea pe un cavaler cu viziera ridicată. La fel era şi glasul său, când răspunse cu fermitate:

„Amândouă îmi sunt dragi — fie că am înfăptuit ceva, fie că am meditat şi am pătruns ceva sau am dobândit cunoştinţe noui. Pentru mine, una nu poate exista fără cealaltă. Filosofia mă călăuzeşte: — acţiunea este, pentru mine, faptă bine chibzuită. Nu mă împac de loc cu părerile celor cari suţin atât de des că toate acţiunile decurg din instincte, din simţuri pure şi din voinţa ce se află în inconştientul şi subconştientul omului. Nu mă încred în teoriile raţionalismului şi iraţionalismului. Sunt de partea lui Descartes: *clare et distincte*. Desigur, facem încercări, greşim, nu suntem bine lămuriţi şi totuş trebue să acţionăm. De-aci se iveşte necesitatea de-a avea conducători, oameni exemplari: — *verba docent, exempla trahunt*. Străduinţa mea este să mă luminez în toate privinţele. In politică, sunt foarte precaut faţă de lozinci, cuvinte de ordine; sunt contra vorbelor mari. Aşa s'a exprimat şi cel mai bun ziarist al nostru. In politică, noţiunile complicate ca: Stat, popor, naţiune, massa poporului, biserică ş. a., devin lesne cuvinte „rotunjite" — cu cari jongleurii politici îşi prezintă jocul lor demagogic, în faţa publicului lipsit de maturitate politică.

„Dar — astfel încheiă el această ordine de

idei — d-vs. nici nu m'aţi întrebat cum definesc eu filosofia: — concepţie despre lume, deci „lume“ şi implicit „viaţă“. Aşa dar, din punct de vedere teoretic şi practic, filosofia este totodată teorie şi practică, ştiinţă şi înţelepciune.“

Deoarece el era tot atât de bătrân şi de înţelept ca Edison, i-am pus atunci şi lui întrebarea dacă problemele cari îl preocupau i-au devenit mai clare la bătrâneţe. El îmi dădu acest răspuns surprinzător:

„Cred că nu simt bătrâneţea. Dacă mă analizez şi mă compar cu alţii — nu cred. Poate că mă înşel. Mă observ cu atenţie, să văd dacă imaginaţia sau memoria mea scade sau dacă mai pot gândi îndeajuns de pătrunzător. Dacă aş observa că gândirea mea slăbeşte, că e gata să se frângă, atunci m'aş retrage. Natural că, fiziceşte, nu mai sunt atât de sprinten încât să pot face exerciţii, ca înainte: oasele sunt oarecum înţepenite. Insă sufleteşte şi intelectualiceşte, nu simt în niciun fel bătrâneţea. Sunt bucuros de viaţă, cum am fost şi înainte. Nu pot spune ce va fi mai târziu. Şi doar sunt acum mai în vârstă decât era Goethe...“

Am privit din nou cu toată atenţia acest exemplar omenesc. Să spunem deci: experienţă. (M'am corectat pe urmă.) Dar el nu se lăsă înşelat:

„Şi un tânăr poate avea experienţă, dacă are metoda potrivită şi dacă ştie cum să-şi folosească timpul; căci, înadevăr, cei mai mulţi oameni prea îşi risipesc timpul. In ce priveşte sănătatea, desigur că şi constituţia trupească joacă un rol preponderent. Indiferent dacă ea a fost moştenită sau dobândită pe urmă. Eu o am! Fireşte, trebue să ducem o

viaţă igienică, să lucrăm şi fiziceşte sau să facem exerciţii corporale. In toate să avem metoda cea bună: gândirea, activitatea intelectuală nu oboseşte. Emoţiile, frământările sufleteşti obosesc; adaog că şi activitatea intelectuală poate pricinui emoţii puternice: de pildă, când nu putem găsi soluţia unei probleme, când greşim, ş. a. Şi matematicile pot obosi. Dar se poate munci mult, se pot înfăptui multe lucruri — şi numai prin activitate metodică, sufletească şi trupească, viaţa poate fi păstrată şi prelungită.“

I-am citat atunci un cuvânt al lui Napoleon, care numise viaţa sa „o baladă“ — şi am căutat să-l tentez, cu ajutorul acestui nume ce-i era oarecum incomod, ducându-l spre o contrazicere raţională. Dar iată că se ivise aci Platonicianul: pe neaşteptate, el se întoarse pe calea gânditorului şi chiar a romanticului; se destinse, îşi dădu frâu liber, lăsându-se în voia gândurilor. Cu faţa luminată, el vorbea, ca într'un monolog:

„Creaţie, auto-educaţie, — destin: o dramă! Nu comedie, nu tragedie şi nici „comedie umană“. Dramă, ca la Shakespeare, care lasă pe delicioşii gropari să filosofeze la cimitir! Humorul e un minunat dar dela Dumnezeu, care te scuteşte, te apără de multe necazuri. Poezie înseamnă: necontenită urmărire a unui ţel. Politica şi poezia sunt în legătură una cu alta. Fără putere de imaginaţie, nu putem presimţi viitorul şi nici nu putem evoca trecutul. Fiecare îşi formează, îşi poetizează propria sa viaţă. Drama, zic, este viaţa. Şi oricine trăeşte conştient, îşi trăeşte poezia vieţii sale; poate că şi omul cel mai mărginit are acest sentiment. E o mare dramă, pe care o reprezentăm cu toţii, cei cari au fost şi cei cari vor veni...“

Am ascultat mai departe, însă el tăcu. M'am hotărît atunci să-l duc pentru ultima oară în ispită — şi am spus :

— Dacă, într'o dramă, aş creea un bărbat ce-ar semăna cu d-vs., poate că — în ultimul act — l-aş face să se îndoiască de însemnătatea celor spre cari a năzuit cu atâta încordare şi, poate, le-a şi realizat. Aş pune chiar recăderea după fiecare succes; pe urmă, întrebarea faustiană dacă totul a existat înadevăr şi, la sfârşit, aş înfăţişa pe umanistul şi prietenul oamenilor, care vrea înfăptuirea unei Europe unitare şi conduce acum un Stat cu totul aparte, ce nu poate fi la înălţimea idealului său. Vă este oare cu putinţă să activaţi mai departe fără să fiţi sceptic ?

El se uită drept în ochii mei; în felul său obişnuit, îşi împreună vârful degetelor, spre a le desprinde repede în clipa când va ajunge la argumentul hotărîtor. Mai întâi însă, el se retrase în faţa acestei întrebări surprinzătoare, în domeniul platonian, unde a zăbovit adineaori cu gândurile lui atât de mature:

„Fac deosebire între scepticism şi criticism. Dacă trebue şi vrem să gândim cu adevărat, dacă vrem să fim bine lămuriţi, atunci trebue să reflectăm asupra tuturor lucrurilor, să cugetăm fără a renunţa la spiritul critic; trebue să judecăm. Nu-mi pot ascunde greşelile mele şi nici defectele celor mai dragi oameni — însă nu voi face pe virtuosul, pentrucă văd propriile mele defecte. Şi la fel e acum, la afacerile mele de Stat. Văd lipsurile, defectele — şi le combat. Dacă le scot la iveală, nu fac aceasta dintr'o bucurie răutăcioasă, ci spre a îmbunătăţi. Un Stat nou are, fireşte, defectele sale : — le văd, şi lucrez mai departe. Din dragoste pentru cauză — şi cum să spun? — din bucuria de a fi consecvent. Dacă am început odată să fac ceva, m'aş mira dacă nu mi-ar reuşi. Ar trebui să-mi zic atunci : — ai fost un cârpaciu, un netrebnic! Patru ani am consacrat acestei cauze, în războiu, şi pe urmă — câţi ani sunt? Cincisprezece, aşa doar nouăsprezece ani din viaţa mea matură i-am închinat acestei cauze. Şi căpăţânosul Ceh zice în dialectul din Praga : *A de se!* Iacă aşa! Am răsbit întotdeauna!"

Ochii săi cu sprincene stufoase îmi aruncară o privire înflăcărată, în care am recunoscut mai bine ca înainte pe luptătorul Masaryk. Pe urmă, el surâse deodată şi spuse :

„In principiile ei, politica nu este întemeiată numai pe etică. La ea se adaogă şi o anumită bucurie a logicei. Logica Statului, a Republicei, a Democraţiei, logica propriei tale vieţi. Eu văd o orânduire în univers : — un plan. Nu cred în hazard. Planul acesta se recunoaşte lămurit în desfăşurarea istorică. Şi poporul acesta, de aci, are misiunea sa ; el a înfăptuit ceva, s'a menţinut în toiul marilor furtuni — şi acum şi-a recâştigat Statul. Acestea trebue doar să aibă un sens. Prin urmare, eu îmi compun filosofia mea istorică. Recucerirea libertăţii noastre reprezintă, pentru mine, o etapă a evoluţiei celei mai noui a Europei şi a lumii. Şi, de aci, pornesc mai departe şi caut să înţeleg rostul acestui Stat — şi sensul misiunii mele, a datoriei mele. Chiar dacă lucrurile nu sunt atât de lesnicioase, chiar dacă ele sunt uneori cam neplăcute, eu nu-mi pierd curajul. Deci, înainte! voi, luptători ai Domnului!"

SFARŞIT

CUPRINSUL: